

ЗУС ТРІ ЧІ

(13-14)
Нр. 1-2

ЧАСОПИС СТУДЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШОСТЕЇ СПС
РІК IV

ВАРШАВА 1988 РІК

ЗМІСТ

СЬОГОДЕННЯ

* Виїжджати чи залишатись? Редакційна дискусія "Зустрічай"	1
* Намагатися зрозуміти обі сторони. Інтерв'ю з Кристиною Керстен	4
* Культура та позиції самозахисту. Андрій Баранецький	7
* Суперечка про критерії та ще щось. Григорій Приступ	11
* Другий відхід Танюка? Михайло Переяславець	14
Поговорім про шкільництво	
* По моєму хотінню - казка. Віктор Бень	16
* Як позбутися будь-якої надії. Григорій Приступ	17
* Навчання української мови в Канаді. Євген Місюло	19

Історія. Ідеї

* Думачи про цивілізацію. Василь Лісовий	21
* Звідки пішла українська земля?	
— Вступний виклад з давньої історії Русі. Михайло Грушевський	22
— Відкіль єсть пішла руськая земля? Омелія Пріцак	25
* З історії українського студентського руху в Чехословаччині	28
Микола Мушинка	

Література і мистецтво

* Вірші. Юрій Гудзь	30
* Дім за зорею - втрачений рай поета (ч. 2). Лідія Стефанівська	32
* Арабески. Микола Хвильовий	33

Огляд - хроніка

* Розумове життя. Хронікер	40
* Теологія і християнська культура давньої Русі з перспективи минулих століть	42
Варвара Мажак	
* До Тисячоліття Хрещення Київської Русі	
— Ювілейні послання папи Івана Павла II	44
— Пастирський лист православних єпископів	46
* Цікаві події	48

SPOTKANIA - pismo Rady Naczelnej Zrzeszenia
Studentów Polskich. Wydaje Rada Kultury Studentów
Mniejszości Narodowych KRK ZSP.

Redaguje kolegium:
Andrzej Zabrowarny (p.o. red. nacz.) ,Halina Leskiw,
Bogdan Huk, Roman Kryk, Andrzej Zelwak, Andrzej
Maruszczyk; Anna Plotnicka (opr. graf.)

Adres redakcji : ul. Smyczkowa 5/7 p. 55
02-678 Warszawa

Numer 1-2 (13-14) ,1988r. , zamknięto maj 88.

Номер проілюстровано графіками Олени Паршиної
(нар. 1969р.) з міста Ворошиловград.

Редакція не повертає тексті не замовлених
і залишає за собою право скорочувати.

Погляди висловлені у статтях не завжди є погля-
дами редакції.

Туче! Дай Боже щастя і п'ять дочок у подружньому житті!

редактори

СЬОГОДЕННЯ

Виїжджати чи залишатися?

Українська еміграція 80-их років на Захід — один з найбільших процесів у історії нашої громади в Польщі. Його наслідки вже добре відчутні.

У розмові про неї взяли участь члени редакції: Богдан Гук, Андрій Заброварний, Роман Крик, Андрій Марущечко та гості: Олександра Гнатюк, Миколай Сич і Мирослав Чех. Розмова відбулася в травні поточного року.

Мирослав Чех: Явище еміграції українців з Польщі не появилось сьогодні. Воно існувало раніше, проте в нас час стало проблемою доволі широкою, особливо серед молоді. Легко можна його опостерігати з уваги на загальнопольський контекст еміграції молодих українців. Адже виїхало багато з-поміж наших знайомих.

Андрій Марущечко: По-моєму, не можна вводити гострого розподілу на дві групи: тих, які виїжджають, і тих, які залишаються. Спершу треба визначити реальну ситуацію, в якій опинилася вся громадськість у Польщі. Ситуацію, з одного боку матеріальну, а з другого — духовну, і таким опосередкованим чином знайти методи, щоб проти цієї загрози боротися, залишаючись тут, у Польщі, творити певні цінності. Українець, живучи в Польщі, хоч-не-хоч починає відходити від своїх джерел; він неспроможний підсилювати їх. Для більшості причиною такого стану є матеріальна ситуація, що, будучи складною для всіх громадян в Польщі, впливає і на нас. Боротьба з нею часто-густо веде до асиміляції. Тим-то українці, щоб якось рятуватися, рішають виїхати на Захід, де матеріальні і установачі умови достатні, аби не журитися за своє "я". Українські установами в Польщі неспроможні заспокоїти потреб молодого покоління — поєднати модерні напрямки з тим, що ми вніесли з наших джерел. З уваги на матеріальну отруєність українці не можуть тут "самотужки" розвиватися. Усе розбивається об щоденну біганину. Немає нашої креативності, є тільки оборона.

Роман Крик: Хочу звернути увагу, що багато людей виїжджає не знаючи чим є Захід. Наприклад, хтось студіював в добрій школі, був перспективний зв'язаний з власним талантом. Виїжджає з огляду на сім'ю, однак сподівання не збулися...

Мирослав Сич: Еміграція з нашої частини Європи має довгу традицію. Емігрували перед і світовою війною, перед другою, емігрують і в 80-их рр. і так буде в майбутньому, бо наш регіон відстає у цивілізаційному розвитку.

Мотиви виїзду різні. Ніхто не оказав про такий простий мотив, як зацікавлення обітом. У людини народженою тут невеликий шанс подивитися на світ — а цього хоче кожна молода людина. Тому-то не знаю чи біля помешкання, машини аж так домінують... А може це просто жадаба побачити Америку. Роман сказав, що багато з емігруючих не знає Заходу. Захід завжди притягав і буде притягати людей. Адже, притягає не лише з Європи, але також з Азії, Африки. Це складний процес.

Вертаячи на наш ґрунт. Думаю, що більшість причин задля яких емігрують молоді поляки можна віднести й до нашої громади. Нам треба знайти причини, які відрізняють нашу еміграцію. На мою думку однією з них є це, що наші діди, батьки передали нам, свідомість цього, що краще асимілю-

ватися з німецьким, англійським, з кожним іншим суспільством, ніж з польським. Можна це пояснити багатьма причинами, але треба ствердити це, що ці дві нації незвичайно віддалені від себе, незважаючи на близьке положення. Тому деякі напевно добачають, що їхнє українство тут в небезпеці. Вони уявляють собі, що виїжджаючи зберуть себе, або заамериканізують — що є краще від колонізації.

Р.К.: Мабуть важко говорити, що хтось виїжджає до іншого суспільства тому, що боїться асиміляції. Я не зустрічався з таким побоюванням.

В.Г.: Хотів би звернути увагу на проблему, чи ми тут емігранти, чи ні? Наші діди чи батьки навіть на західних землях не уявляли і не уявляють себе як емігрантів. Натомість ми — після сорока років, коли послабилися зв'язки з землями батьків, коли виник чинник відчуття себе як еміграції починаємо задумуватися хто ми... і мусимо, хоч-не-хоч, творити свої культурні цінності. Наше покоління має вирішити вдруге, чи ми є на еміграції чи ні. Це нам має показати чи почуття нашої відірваності враховує рішення виїзду на Захід чи навпаки.

М.С.: Хочу доповнити. Коли виїжджають, то виїжджають не із своєї батьківщини, але з Польщі. На власному прикладі можу ствердити, що я "завішаний". Там де народився, жив у невеличкому селі одинадцять років, можу там приїхати і не почувати себе зв'язаним з цим місцем. Не ототожнюю себе з ним. Може це тому, що згодом батьки переїхали до містечка, потім я став навчатися у Гданську, від чотирьох років живу у Варшаві. Я весь час у дорозі. Немає чогось такого як прив'язання до землі. Не знаю ще, чи Варшава це "моє" місце життя. Можна це образно сказати, що мій виселенський поїзд їде надалі.

Б.Г.: Я також народився на західних землях, але коли мені було кілька років мої батьки повернулися на свої землі, до Команчі. і треба сказати, що для моєї психічної ситуації тут у Польщі, коли навчаюся у Варшаві, можливість поїхати, повернути до Команчі, має незвичайну цінність. Це велике полегшення. Тому відповідаючи на питання, чи ми на еміграції, чи ні, вважаю, що саме чинник існування тут, у Польщі, такої Команчі, такої Любичи чи Холмщини, має вирішальне значення для ствердження, що ми не на еміграції, такій крайній еміграції, де порвано всі зв'язки з власним корінням.

А.М.: Так, ці землі це одинока "установа", яка має передавати нам власну культуру — матеріальну й духовну. На західних і північних землях цього немає. Тому що багато легше виїжджати людям, що проживають саме там. Бо ж людина, яка познайомиться з установою, що творить, забезпечує спілкування з культурою, дозволяє творити нові цінності, допомагає зберегти власні цінності, не може так легко

виїхати до Канади. Там буде жити в чужому для неї світі. І тому не хоче виїхати. Але люди, які не перейшли, Богдане, подібного до твого процесу, ментально не увійшли у світ отих земель, спроможні "пересадитись" на канадський ґрунт дуже легко.

Олександр Гнатюк: Отже, чи люди, які не живуть на землях батьків залишаються у Польщі за інерцією?..

А.М.: Певно, так...

М.С.: І у моєму житті був такий час, коли настирливо хотів їхати в гори, до села своїх батьків. Це була "моя Україна". Однак сьогодні намагаюся перекинути інтелектуальні мости з тим, що знаходиться за східним кордоном, відчувати, що я є частиною чогось більшого. Тому-то повоююся, щоб наші пошуки України не обмежилися самими Б'єшадами. Це риса не лише нашої громадськості. У польському суспільстві можна зауважити подібні нахили - коли говорити про українців, не багатьох людей асоціює це з Києвом чи Дніпром, а з тим, що відбулося під час II-гої світової війни в Б'єшадах.

Б.Г.: Це типова ситуація інтелгента. З чим-бо мені ототожнюватись: зі Східною Україною, де цієї "України" ніби малувато, чи з Західною, а чи може з "польською"...? У нашу дискусію слід увести таку вартість як патріотизм і з цієї точки зору розглядати поставлене питання. Ми повинні розглядати ситуацію молодого інтелгента, його цінності ставити на першому плані нашої розмови.

Мирошлав Чех: Хотів би я звернути увагу на ще один аспект проблеми еміграції. Часто у всякого роду публікаціях присвячених польсько-українським відносинам доводиться чути нарікання на негативний стереотип українця в очах польського суспільства, оцього "українця - вічного різьну". Як на вашу думку відзначається це у мотивах виїздів? Чи має цей стереотип вплив на рішення молодих людей? Бо ж часто приходило мені слухати ствердження, що люди мають досить пояснювання, що українці це нормальні люди, що мають свою історію, свою культуру, що не випали випадково з мішка історії за чиймись інтригами.

О.Г.: Я сама скільки разів знаходилась у такому стані, коли говорила: "Годі, більше не можу того терпіти"! З мого середовища люди виїхали якраз з цього приводу. Звичайно були і інші причини: не можна їх розмежовувати, але це була головна. І, якби мені самій довелось коли-небудь емігрувати, це була б перша причина, хоча зараз не збираюся (емігрувати) виїжджати.

А.М.: Тут, по-моєму, треба ввести вікове розмежування. Наші батьки у цьому відношенні більш досвідчені негативно. Натомість молоді українці, з одного боку, відкидають цей комплекс, накинений всякого роду "Лунами в Б'єшадах", а з другого, можуть це відкинути, бо серед молодих поляків негативний стереотип українця виступає все менше. Просто, внаслідок поширення свободи слова й думки, молоде покоління поляків перестає добирати такого роду висловлювання. Цим стереотипам. Звичайно, говорю тут про молоді інтелгентські середовища, про моїх ровесників. Антагонізм існує далі, проте він куди менший як у старшому поколінні. Пригадую, як в дитячому віці нарікали мене "українцем", у негативному контексті, звичайно. Зараз, ці самі люди нічого до мене не мають. Вони радше цікавляться і між нами немає жодного антагонізму. Звідси, відповідаючи Мирославі, скажу, що українці у віці 18-19 років, які виїжджають з Польщі, цей негативний стереотип відчують у меншій мірі, як це було раніше.

О.Г.: Картина вийшла дуже гарна. Насправді ситуація серед молоді, бо і я нею вважаюся, не виглядає так відрізано. І серед інтелгентів доведеться не один раз почути багато прикрого. Негативний стереотип існує і буде існувати, поки будуть з'являтися книжки в роді "праць" Едварда Пруса.

А.М.: Так, стереотип існує, проте молоді люди схильні приймати його в меншій мірі, як це було раніше.

М.Ч.: Питання про стереотип поставив я не випадково. Воно пов'язане із справою можливостей розвивати своє українство тут у Польщі. Бо ж неодноразово стрічався з тим, що наші емігранти пояснювали, що вони у Польщі не мали змоги вибачити

рідну мову, плекати рідну культуру, проявляти свій патріотизм, бо, мовляв, його проявлення відчитувалося як націоналізм. Отож, на вашу думку, можливість розвитку свого українства в Польщі існує чи ні? Андрій Забраварий: Поки перейду до відповіді на поставлене запитання, хочу повернути ще до проблеми негативного стереотипу українця. Він безумовно існує. Це, звичайно, залежить від певних суспільних груп. Подібно-бо є і серед українців. Певні групи міняють своє відношення до польського суспільства, можливості праці серед нього.

І тепер саме про ці можливості. Думаю, що наведена тобою аргументація служить перш за все оправданню "наших емігрантів" перед самим собою й перед іншими. Тут напевно дуже важко жити і творити нові вартості, але це не значить - неможливо. Доказом хай буде хоча б наш часопис. А роздівляючи можливості діяльності, приміром у студентському русі, сконстатуємо, що тих можливостей дуже багато. Може вони справді появились останніми роками, але українцям у Польщі, попри всі об'єктивні й суб'єктивні обмеження, можна розвивати себе і свою культуру.

Також останнім часом багато пишеться й говориться про українців, взагалі про національні меншості. Набагато більше, як кільканадцять років тому. Говорення про меншості стає поволом "модом", чимось цікавим і екзотичним, перед усім свіжим і незаниманим. Через те створюються сприятливі умови для презентації української культури, наших досягнень і проблем. Одночасно появляється проблема, хто і в який спосіб буде оприлюднювати українську культуру тут у Польщі, адже вимагається професійність.

А.М.: Не забуваймо про це, що багато емігрантів виїхало зовсім випадково. Тут вони не були активними в українській громаді, не говорили по-українськи, були, сказати б, асимільовані. Випадково добилися про якусь прощу, майнули на Захід, і опрацюючи свій брак активності, відсутність елементарних знань про культуру, історію, брак свідомості - і все виправдували саме стереотипом.

М.С.: Не дивімося на суспільство так, наче всі повинні читати, брати активну участь в суспільному житті. Тепер світ іде у такому напрямку, що наступає відходження від т. зв. "вищої культури", існує культура масова, скажу гедонська культура. Отже не вимагаймо від всіх великого ангажування у справі культури, суспільства, народу. Не вимагаймо, щоб наше суспільство було краще від польського.

М.Ч.: Здається мені, що надто спрощено розглядаєш суспільні процеси, справу національної свідомості. Звичайно, що для більшості людей питання культури, творчого переживання свого часу є далеким. Дійсно, часи "високої культури" відійшли, прийшла масова культура. Отже, що розуміється

під терміном "масова культура"? Уявляю собі, що думаєш про телебачення, радіо, масову літературу, т. зв. прикладне мистецтво. Тут треба звернути увагу на дві основні справи. По-перше, масова культура проявляється у відповідних формах, має свій зміст, свої засоби виявлення.

Крім загальнолюдського бантажу, маю на увазі мову, певну традицію, до якої вона відкликається, врешті те, що я б окреслив як "культурний код". Під цим терміном розумію способи комунікації поміж творцями цієї "масової культури" та її споживачем. І наша проблема, проблема української культури взагалі, полягає в тому, що такої масової культури в повному обсязі немає. Немає її в Україні, як про це стали писати, а у нас і поготів. Однак масову культуру твориться неможливо на щодень. Увілнення суспільної енергії, ширші можливості її проявляти, які показуються останнім часом, становлять доказ на те, що можна в скорому темпі наздогнати втрачений час. "Масова культура", як я її тут розумію, завдяки своїм універсальним вартостям не потребує стількох зусиль, щоб формувати своєрідну українську форму. Звичайно, не можна демонізувати відсутності такої масової культури в Україні. Вона існує, але в неповному обсязі і тому дискутувати можна над способами її доповнення, над тим чого бракує. Для нас тут, у Польщі, справа представляється куди складніше. Адже не

маємо українськомовного телебачення, не маємо української преси в роді "Пшицяццкі", "Коб'єти і жиця" тощо. Не маємо багато чого. Звідси йде

майже постійне нарікання на нашу відсталість, збідненість по відношенні до польського суспільства. Як ж тоді дороги виходу? Здається мені, що ми врешті виходимо з часу т. зв. "саморобності". Адже, подумати: сорок років українська громада залишалася по суті на своєму "приватному утриманні". Сільська здебільшого громадськість позбавлена якихось установ, що забезпечували б всесторонній розвиток культурного та суспільного життя, була слабо забезпечена можливостями контакту з материком. Взяти хоча б до уваги те, що вперше загостила, як же скромна делегація творчого світу України, на перегляд творчості УСКТ в Сопоті. Отже, думаю, що питання масової культури серед українців в Польщі, є питання такого а не іншого контакту з Україною. Як ж перспективи? Сьогодні у Варшаві транслюється перша програма московського телебачення. Існує вже широка мережа супутникового телебачення з Заходу. Чи не можна подумати, що за кілька років побачимо й ми у Варшаві чи Венгожеві, Лігніці і Білґніці, програми київського телебачення? Це тільки одна з можливостей розв'язки цього питання. Отже, стверджу ще раз, що без живого контакту з Україною неможлива широка участь в українській високій та масовій культурі. Як усі прекрасно знаємо, самі тут для себе не вистачимо, бо творимо надто багато ерзаців, витрачаючи багато-багато енергії потрібної на щось більше.

М.С.: Поставлю питання по-іншому. Чи сьогодні легше бути в Польщі євреєм чи українцем? Адже, як середовище "Тижодніка Повішежного", Костюл, опозиція, так і влада, ставляться до євреїв, єврейської культури? З'являлося і з'являється надалі дуже багато позитивних матеріалів на цю тему. Врешті, що антисемітизм остаточно вийшов з всякого роду публікацій. Однак чи це змінило негативний стереотип в масовому відчутті? Мабуть не до кінця. Бо, по-моєму, ми надто механічно дивимося на суспільні процеси. Думаємо, що коли поникне негативна пропаганда, коли не видаватимуться книжки в роді "прусових", тоді й діаметрально відвернеться думка про українців.

А.М.: Так, бо говоримо тепер про міф. Коли стереотип уgruntовується поколіннями, тоді він перероджується в міф. І замінити його незвичайно важко. Навіть, коли робити неймовірні зусилля. Негативний стереотип українця, побторюваний від понад сорока років, переродився саме в міф.

М.С.: Тому-то - це один з аргументів на наше існування тут як українців: живих і функціонуючих людей. Коли дійде до ситуації, що бракує української інтелігенції (зараз так з євреями, що їх в Польщі по суті немає, хоча є їхні установи), то думаю, що такі міфи будуть іонувати дуже довго. Адже не буде удару із живими. У певних зачинених середовищах, де дискусії про польсько-українські відносини відбуваються тільки в колі польських дискусантів, дискусія надто згладилась. Усі погоджуються з собою. Натомість, коли появляється жива людина, яка визнає себе українцем, тоді сама поява такої людини може зробити більше ніж цілі томища монографій, студій тощо.

М.Ч.: Мірко затаркнув тут важливу проблему. Сидимо у цьому, ґрунті, не емігрували ми ні у 1981 р., ні в 1984, і, мабуть, не збираємось емігрувати й зараз. Тому варто було б пояснити собі своє рішення. Перед хвилюючу я один з аргументів: бути "живим українцем" і тим сприяти українсько-польському діалогові. А чи існують ще інші мотиви? Б.Г.: Треба сказати, що наша еміграція не влучила моменту. Анрії сказав, що 80-ті роки принесли зріст можливостей нашого вляву і це відзеркалюється перш за все у культурі. Для підтримки цього твердження покористуюся словами одного доктора з Києва, який сказав, що "ви в Польщі можете стати місцем, яке бере й від Заходу й від Сходу, але повинно й Сходові й Заходові щось давати". У культурному сенсі ми справді-бо можемо бути оцим "помостом". І тому наша еміграція влучила в дуже поганій момент. Є можливості, а бракує людей.

Адже, часто виїжджав елемент найбільш активний, який до цього показав, що він спроможний щось зробити.

М.Ч.: Чи ми вже є таким творчим елементом?

А.М.: До цього необхідне ознайомлення власної традиції, традиції Заходу; знаючи сучасні віяння і ти спроможний транспонувати те, що ти наслідник і збено у ланцюгу, який творить лінійність розвитку даної культури. Можна транспонувати у формах, які зрозумілі і на Сході, і на Заході. Та до того потрібна свідомість і установи, які забезпечували б розвиток такого. У Польщі таких установ немає.

Б.Г.: Я хотів би наголосити те, що ми тут знаходимося в дуже цікавому місці Європи. Ти говорив про Схід і Захід. Бо ж, коли ми хочемо справді усвідомлювати себе на зіткненні цих двох культур, тоді це немовби закладає нашу творчість, наш відбір і спроможність на перетворення. Саме, цікаво було б розглянути, чи ми далі знаходимося в стадії впливів, чи ми вже дійшли до того моменту, коли можемо бути творчим елементом. Мені здається, що ми саме йдемо до моменту, коли можемо бути творчим елементом, який витворює власні, дуже своєрідні цінності.

А.М.: Це не буде залежне від тебе. Ти ніколи не будеш вільним від цих впливів. А якраз є нагода, щоб тут у Польщі ці впливи поєднати і створити якби синтез обидвох. Це буде наслідок.

М.Ч.: У польських інтелектуальних колах багато говориться про кризу польської культури, творення тут у Польщі, про брак можливостей реалізувати себе якраз тут. Приміром хай будуть хоча б ситуації описані у першому (за 1988 рік) номері "Рес Публіки". Чи би додаєте перспективи власної творчості у Польщі?

А.М.: Скажу так. Як митець, вже хоча б з матеріальних причин, повинен був виїхати. Тому, щоб створити щось тут, потрібне страшенне зусилля, яке на Заході мабуть не мислиме. Однак, коли б я був на Заході, не творив би того, що роблю тут, що несе для мене якусь цінність.

Б.Г.: Тут мені пригадується ствердження одного хлопця, який слухавши плівки з записом співи Романа Гаврана, сказав, що воно можливе було тільки тут. Ні в Україні, ні на Заході таке не з'явилося б.

О.Г.: Багато говоримо про митецьку діяльність, але не можна забувати, що у Польщі знаходиться велика кількість матеріалів для наукової роботи, для досліджень свого минулого. На сьогодні у цій діяльності велика нестача людей до праці.

Б.Г.: Наш світ, часто кажуть, незвичайний; тут у Польщі ще й особливий. Це місце зудару різних комплексів, стереотипів, історичного навантаження, навантаження сучасного матеріалу, що тут, коли дивитися на літературу як вид діяльності тільки, то зокрема в українському аспекті маємо до діла із знаменитим матеріалом.

О.Г.: Література є можлива, але рівень знання мови незадовільний і треба великих зусиль, щоб це змінити.

М.Ч.: В розмовах з польськими товаришами часто доводилося говорити про перспективи польсько-українських взаємовідносин. Тоді появляється питання про роль українського інтелігента в Польщі для покращання знань про Україну. Падають слова про роль "амбасадора" української культури в Польщі.

Б.Г.: Взагалі треба сказати, що життя в Польщі створює чимало можливостей праці українськомовній інтелігентові, та виявляється, що цієї інтелігенції замало. З одного боку тут потрібна інтелігенція народницька, старого типу. Бо ж нам треба втримувати УСКТ на селі, підтримувати шкільництво, існуючі форми праці. З другого боку родиться потреба скріплювати новий тип інтелігенції - інтелігенцію творчу, яка ознайомлюватиме польське суспільство з українськими справами і проблемами. Нешодобно я усвідомив собі, що на нашу невеличку громаду українців у Польщі спрямований значимий погляд багатьох людей. Бо коли говорити про справи культурного зближення, тоді на нас у Польщі дивляться чень не як на репрезентацію цілого українського народу. Це дуже зобов'язуюче.

М.Ч.: Тоді на завершення емігрувати чи залишатися? М.С.: Я б не хотів цього однозначно оцінювати.

Просто час покаже, чи з нашої найновішої еміграції створиться вартісний, творчий елемент, порівняно з тим, як із бідних емігрантів кінця ХІХ, початку ХХ ст. з Галичини до Канади виростає дуже цікава, значима громадськість українців Канади чи США. Їх присутність саме у цих країнах, можна сказати, "працює" для українства взагалі. Отже, відповідаючи на твоє питання: наколи хтось функціонує тут нормально як інтелігент, творить, досліджує, пише, виїжджає туди, щоб працювати фізично чи займатися торгівлею в невеликій крамниці, тоді це велике непорозуміння. Але, якщо хтось виїжджає тільки з економічних причин, щоб покращити свою ситуацію, то це трохи міняє проблему. Треба, щоб було нас тут більше, щоб ми могли впливати на формування думки. З цього погляду, не є аж так істотним, щоб було нас тут 35 чи 150 тисяч.

Наша дискусія бракує, на жаль, однієї сторони — тих, що виїхали. Не знаємо їхньої ситуації. Не знаємо, чи вони внесли щось нового до життя української еміграції. Наскільки вони стають посередниками поміж еміграцією а Україною, бо ми все-таки ближче цієї України географічно, ментально й культурно. Кожна людина однак має право виїжджати куди хоче.

Б.Г.: І повернутися, коли хоче. Це ж бо не менш важливе питання для нашої розмови. Набрати досвіду, побачити, зрозуміти, врешті скріпитися матеріально й творити тут. Тут-бо є також місце для нас, українців.

О.Г.: А мені чомусь не дає спокою питання, яке не впало у нашу розмову: чому не емігруємо на Схід?

р.

Намагатися зрозуміти обі сторони

Кристина Керстен — історик, досліджує проблеми сучасної історії Польщі. Появилися її праці: *Репатріація польського населення по II світовій війні (1965)*, *Зародження системи влади (1986)*.

Розмову веде Євген Місюло — історик, науковий робітник Польської академії наук.

Євген Місюло: Скажіть, будь ласка, які кола польського та жидівського суспільств висунули пропозицію взаємного діалогу, частиною якого стала конференція у Єрусалимі?

Кристина Керстен: Признаю, що я не надто пильно слідувала за влаштованими дотепер польсько-жидівськими конференціями. Перша відбулася в Brandeis University (США), наступні в Оксфорді і Кракові.

Ініціативи напевно не висунули кола жидівського суспільства. Знаю, що в Польщі найактивнішими були проф. Й. Геровський, проф. Є. Томашевський та середовище Католицького люблінського університету з проф. Є. Ключовським.

Є.М.: А не Жидівський історичний інститут (ЖІІ)?
К.К.: Цієї установи не було навіть у організаційному комітеті конференції.

Є.М.: Це викликає здивування?

К.К.: Звичайно, тому що Жидівський історичний інститут не має особливого авторитету й пошани в жидівських колах закордоном, ні серед польських істориків. Може, тепер це стане змінюватися. Дотепер-бо Жидівський історичний інститут, як науково, так і організаційно відігравав незамінну роль. Не було в нього престижу.

Усі конференції відбувалися неначе поза офіційними науковими, державними й політичними установами, як Головна комісія досліджування гітлерівських злочинів, ЖІІ, Польська Академія наук. Включаються натомість католицькі середовища катлицького університету в Люблін, люди пов'язані з газетою "Тигоднік Повшехні" та академічні кола, як по одній, так і по другій стороні, хоч також не як інституції, а скоріше як окремі приватні особи.

Є.М.: Чи можна сказати, що польсько-жидівський діалог більш-менш відповідає прорізові середовищ репрезентованих організаціями конференції, охоплюючи перш за все академічні та католицькі кола?

К.К.: Академічні й католицькі — це можна так визначити. В принципі можна сказати, що діалог не торкається, однаково в Ізраїлі й Польщі, середовищ т. зв. державного естаблішменту.

Є.М.: Чи цей діалог, крім наукових конференцій, набуває також інших форм?

К.К.: Виходить журнал "Polin", який видає Institut for Polish-Jewish Studies в Оксфорді — дотепер появилися два, може три номери; саме до цього зводиться міжнародний масштаб діалогу. Проте, коли йдеться про Польщу, то чи можна здійснені тут почини звати діалогом? Саме тут його не спостерігається. Я не добачаю елементу, про який можна було б

сказати, що це польсько-жидівський діалог. ЖІІ, про який ви згадали, дів трошечки осторонь. Він був, та до якоїсь міри є ще надалі, реліктом періоду коли-то залишено його як установу для зовнішнього враження, а насправді зовсім бездіяльну, забмираючу, позбавлену кадрів, засобів, а також відваги й відчуття тотожності. Зараз у наше мислення вводиться пересвідчення в потребі писати й говорити про ці проблеми, як про щось важливе, злободенне, потрібне для нас. Натомість не існує відчуття, що в Польщі проживають жиди, вони поза ЖІІ, осторонь забмираючих жидівських громад, які прооптують як окрема національна меншість і є якоюсь частинкою польського суспільства. Не можна також сказати, що в Польщі ведеться польсько-український діалог, може шойно тепер, у цій генерації, що Ви її репрезентуєте, зродиться шанс почати польсько-жидівський та польсько-український діалог, або взагалі який-небудь діалог. Відомо-бо, що для діалогу необхідний партнер; а це б означало доко-нечність визнати українців та жидів партнерами. Поки що чути тільки монолог поляків на жидівську тему. Чи ті поляки жидівського походження, чи ні — це тут малоістотно. Діалог можливий тільки між двома сторонами, між двома партнерами. А жидівського партнера наче нема.

Є.М.: Що, на Вашу думку, слід зробити, щоб монолог перейшов в діалог? У чому перешкоди, які досі не сприяли виникненню й визнанню названих партнерів, бо ж вони, очевидно, десь є.

К.К.: По-моєму, це справа суспільної атмосфери. Вона, якщо й змінюється, то дуже поволі та виключно в елітарних колах, вже й не інтелігенції навіть, але в інтелектуально-університетських чи просто в установах і в можливостях людей. Атмосфера та зв'язана з появою молодих людей тому, що на старих, на жаль, годі покладатися; вони й могли б знов ожити, почати діяти, писати, та необхідне їм підтримання молодих людей.

Протягом сорока років на житті країни, в тому-ж як на житті польської більшості, так і дуже сл. - ких, не лише чисельно, але й в аспекті відчуття власної національної ідентичності, національних меншостей, дуже забавила Ідея однонаціональної держави. То Білрут і Гомулка в один голос, під час новорічних промов, називають Польщу державою національно однорідною. У принципі, в цьому й вміщається формула, що була дійсною ціле сорокаріччя. Вона не надавала місця розвитку національних меншостей в тій країні. Очевидно, тут наявна виразна невідповідність між цим ствердженням і, скажімо, якомусь ідеологією чи типом державного ладу, та все ж це прописка певної ідеї. Бо ж коли в 1956 році вирішено, що національні меншості існують, тимуть насправді як суспільно культурно й національно динамічні групи, то на ділі дуже рано, як Ви бачите по українцях, замінено це на ширму, фасад, віднято в них весь динамізм, усі можливості діяти. Сьогоднішні товариства — це бюрократичні й збе-

дені до мінімуму установи. У їхніх членів перебито відчуття національної тотожності, вони вибачаються, що проживають в тій країні.

Е.М.: Їх загнали у своєрідне гетто...

К.К.: Так. У гетто й водночас в комплекси. Вони багато чого боялися.

Е.М.: Це правда, але маєте на думці бар'єри з боку установ та ідеологій, які відповідно до атмосфери й політичної кон'юнктури погубляють або гальмують діалог штучними засобами. Чи Ви добачаєте якісь історичні або інші передумови сприяючі подальшому підтримуванню стану недовіри чи ворожості між поляками й жидами?

К.К.: На мій погляд, то доволі складна справа. По-перше, дуже глибока вперевженість, ресентименти, наче спадкові, заковані в ментальності уявлення про тих інших, тих чужих, при чому вони годуються найрізнішим новим змістом. Коли йдеться про жидів, то буде тут вся проблема причетності до влади, репресійного апарату в найгіршому сталінському періоді. Проте ще й сьогодні передається той старий стереотип жид-лихваря, жид-бизискувача. Вони постійно накладаються на себе.

Нещодавно була я в Битомі, де говорила з студентом, що організував мою доповідь у рамках Тиждня християнської культури. Він запитав у мене: знаєте, я задумуюся, що воно значить жид? Можу теж сказати — що значить українець? Та ж вони спілкуються однією мовою, живуть, як і ми. У чому різниця? Чому він жид, а я — ні? Чому він українець, а я — ні? Я питаю з чим це в нього асоціюється. А тут він викочує якийсь стереотип, не жиди при владі, не жиди в "безпеці", а саме жид-бизискувача. Цей стереотип дуже старий, він по суті не стосувався дійсності самого двадцятилітнього хлопця, але набіть його батьків.

Якщо говорити про українців, то зустріла я щось, що викликало в мене нечуване здивування. Якось була в мене доповідь у південно-східній Польщі. Ночувати довелось у молодого лікаря, Вашого робесника, який був суспільним діячем, звичайно, віруючий. Почалася розмова, і ця така позитивна людина видала з себе, раптово, незвичайно сильний стереотип: українці — загроза. Потім почула я розповідь про його сім'ю. У батьків матері був за Бугом невеликий маєток. Майже всю рідню вигубили українці — чудом-дिवом врятувалася мати. Батько діяв у Крайовій Армії, потрапив у в'язницю 1944 або 1945 року. Так, як в цілій Польщі в "безпеці" є жиди, то, на його думку, тоді в ній були там українці. А в період "Солідарності" українці, які не підтримували "Солідарності", чи то, як він казав, якісь підпільні антипольські організації українців. Отже, відчуття загрози там дуже й дуже сильне. Корені його ще в біллі, менше в міжвоєнному періоді. То легенда, історичний досвід тієї молодшої людини.

Тепер, як це впливає на його ментальність, спосіб думання. Він розповів, як сталося, що зайшов у хату, де була стара жінка, іконки. Старушка говорила до нього по-українськи, ще раз кажу — вона дуже стара. А він у відповідь заважає їй некультурно: "тут Польща, і тут говорять по-польськи".

Е.М.: Як Ви думаєте? Чи така ментальність, така постава й тепер якось штучно підживляються, підтримуються, чи просто нема намагання переорієнтувати їх, змінити напрямки?

К.К.: Вони не підтримуються, але й не поборюються. То успадковане від певного способу думання й від минулого, про яке я розповідала, часто минулого з чужих оповідок. Друга справа — психосупільний ґрунт. У того суспільства в цілому величезне відчуття загрози власних національних цінностей, власної національної ідентичності. Воно постійно відчуває потребу захищати себе як націю. З цього випливає необхідність оборони, агресивності щодо чужих, збідси польська ксенофобія до всіх, по суті, сусідів. Вона особливо позначається на ставленні до чужинців, які серед нас, яких ніяк не відрізнити, а які такі чужі, непольські, вони лиш уподібнюються.

Від ХІХ ст. польське суспільство як нація, постійно загрожене. Коротесенький час самостійності, згодом окупація, а відтак ота самостійність, суберенність, що, на думку багатьох, силою своєї неповноти не дає відчуття національної безпеки.

Таке психологічне підґрунтя завжди сприятиме виниканню націоналізму, у випадку Польщі агресивного, а насправді агресивно-оборонного.

Е.М.: Признаюся, дуже часто зустрічаю подібну пробу пояснити, інтерпретувати джерела польської ксенофобії, польського націоналізму й, ширше, вона непереконлива. Можна судити, що народ із загрозеною тотожністю, суспільство з постійним дефіцитом цінностей, повинні шукати союзників серед народів-сусідів, як і миритися з власними співвітчизниками інших національностей. Десятиліттями тривало щось відмінне. Результат такий — Польща пересварена з майже всіма сусідніми народами. Антипатія, яка згодом стала обоюдною, існує і сьогодні, попри ряд справжніх або позірних спроб переорієнтування.

К.К.: Думаю, що заникові тих негативних постав і зародженню позитивних сприяти могла політика держави, коли в протязі минулих сорока років була вона більш мудрою. Проте сталося прямо навпаки. Це й тому, що все промовчувалося, наводився камуфляж, ніколи про те відверто не говорили. Я не писав. Відомо ж, що початком замирення негативних постав і відчуттів завжди було взаємне пізнання. А в нас його майже вніможливили, міцно затруднили. Шойно тепер починаємо розмовляти натурально, невимушено, а то стільки було брехні, позірності. Кінець-кінцем, хай називання себе українцем, білорусом, чи росіянином буде в Польщі чимось природним.

Е.М.: Так, маєте рацію. Після 1945 року в Польщі вчинено спробу реорієнтувати поставу суспільства щодо СРСР. Дотеперішній стереотип намагався змінити вся пропагандистська машина, творено, була, адміністративним способом, товариства польсько-радянської дружби. Результат усієї проби переорієнтування — інша справа. Істотно, що такі намагання були. Проте нічого не діялося в українській квестії. Знову навпаки. Весь час пропагандивно-видавничу політику, широко усвідомлювану політику щодо меншостей, підтримували, часто заною збуджували знане недобррозуміє, чи, не скриваю, таки вороже ставлення поляків до українців. З чого це випливало?

К.К.: На мою думку, неабиякою була тут роль автентичних постав державних функціонерів, неприязних до меншостей. По-друге, щоб курс на ліквідацію меншостей як одного з партнерів у тій національній державі, тим паче, що, на їхній погляд, ішлося про порівняно малу кількість людей.

Е.М.: Так, але це суперечило ідеології, державному устроєві. Чи не судите Ви, що саме так обійшовся державі компроміс з опозиційною тоді більшістю суспільства, яка в національному питанні віддавала перевагу етнотерористичній програмі, дуже ворожій національним меншостям.

К.К.: Якщо говорити про жидів — так. У випадку українців я схильна добачати щось відмінне. Можна тут говорити про применшення українського народу, який применшується і на Україні. Візьміть на увагу, скільки людей в Києві говорять українською мовою.

Е.М.: Тепер нібито краще...

К.К.: Може бути. Слід пам'ятати, що білоруси, українці, литовці мали бути асимільовані, ліквідовані. Створені свого часу товариства швидко стали ширмою, по одній газеті на меншість, ще там щось. Це вже був максимум — поза нього меншостям ніяк було вийти. Радянська сторона тоді нічого не вимагала, Захід не брався до уваги — за таких умов de facto вся національна політика змагала до того, щоб українців, білорусів у Польщі не було. Власне кажучи, такий же був стосунок і до жидів. Просто Польща мала бути однонаціональною державою.

Е.М.: Проте щодо жидів вихідні позиції національної політики були після 1945 року зовсім відмінними...

К.К.: Правда.

Е.М.: Чи не вважаєте, що передвоєнний антисемітизм у якійсь мірі нейтралізувався стражданнями та мартирологією жидів в період окупації?

К.К.: Після келецького погрому хтось мудро напи-

саб про наївність погляду, нібито окупація, спільне мучеництво й страждання єднають людей. Воно навпаки.

Е.М.: Тоді, чи можна говорити про віднобу антиєврейських настроїв?

К.К.: Ні. Не можна говорити про відновлення таких настроїв. Вони дістали наче нового стимуля. Ми, поляки, завжди вважали себе жертвами воєнної мартирології.

Приходять жиди — вертаються з Радянського Союзу, з таборів, зі схованок — і здебільша стають на сторону комуністів і нової влади. У такій ситуації ціле мучеництво жидів зникає. Не забуваємо про три мільйони, та бачимо лише сто тисяч державних функціонерів. Після 1945 року вертаються люди, яких в ті часи ментальності вже не повинно бути. Вони по суті вже не живуть. Ізник, що вважався всіма мертвим — прийшов наче з потойбіччя. У нього вже зайняли квартиру, балзак залишені на схов... І ось, раптово, він з'являється. Тоді в другому акті беруть, мовляв, сокиру... І сокирою.

Цей стереотип, спрощено назвімо його жид і влада, зазнав краху в 1968 р. Тоді вперше елементи влади збіглися з антисемітизмом, а жиди стала жертвами. Розділили частково й нашу долю: студентів, інтелігенцію, інтелектуалів.

Е.М.: Якою мірою 1968 р. вплинув на переоцінення дотеперішньої поведінки суспільства і влади супроти жидів в Польщі?

К.К.: На мій погляд, 1968 р. посилив антисемітські поведінки в деяких частинах державного апарату, став засобом для кар'єри на його середньому рівні, відомого великого строїбкатора. А серед суспільства не посилив тих настроїв. Навпаки, дав вільний хід тим змаганням, які тепер обернулися наприклад, величезними чергами перед салоном Державного видавничого інституту по "Талмуд", великою популярністю юдаїстичної, жидівської тематики, зацікавленням і потребою переоцінити власне ставлення до жидів, взагалі до цієї проблематики.

Е.М.: Це потреба, чи мінлива мода? Чи не думаєте, що все воно має дуже слабку підставу?

К.К.: Думаю, що це не мода, — це постанова. Вона нагадує рослинну серед бур'янів. Чи проб'ється? Бур'яни існують, живуть отарші люди, люди-носії стереотипу. Проте певна готовність є.

Е.М.: Як ставляться до польсько-жидівського діалогу традиційні польські єврейські і неєврейські середовища? Дискусія над статтею Блонського показала, що понад дев'яносто відсотків осіб не схвалюють поглядів автора.

К.К.: По-перше, є різниця між старшими і молодшими людьми. По-друге, навісна серйозна небезпека збудження, спробування оборонних реакцій. Якщо хтось говоритиме про природний польський антисемітизм, то сама заперечує, бо що воно значить природний польський антисемітизм? Коли надто нагнати на поляків за антисемітизм, озлобитися над польським антисемітизмом, то, очевидно, такий закид буде відкинутий. Доконечно потрібний тут великий такт.

У мене нема контакту з тими середовищами й годі сказати хто як реагує. Загалом під сьогоднішню пору нема кон'юнктури на антисемітизм. Значить, кожен політик, який хоче зараз у Польщі щось-небудь робити й діяти не може викидати антисемітського прапора. На ніщо не матиме впливу. Лешек Мочульський приступив до громадського комітету відзначення роковин поведінки у варшавському гетто.

Е.М.: Чи вважаєте, що польсько-жидівський діалог може мати позитивні наслідки для третіх сторін?

К.К.: Безсумнівно так. У цьому напрямку вже дещо зроблено. Маю на думці польсько-українську конференцію в Канаді. Її результатом стали матеріали надруковані під загальноком "Polish and Ukraine: Past and Present". Здається, що українські кола закордоном не надто в тому зацікавленні, більш жидівські. Думаю, тому, що, за чимось висловом, "Історія України існує поза історією Польщі, а історія польських жидів становить найістотніший елемент історії жидівства в діаспорі".

Е.М.: У СРСР частково вирішено справу "білих плям"

у історії польсько-радянських взаємин. Кілька тижнів тому надруковано листа "89". Якими можуть бути можливості запобігти "білим плямам" в польсько-українських стосунках, наприклад, виявлення всієї правди про акцію "Вісла"?

К.К.: Можливості, так як в цілій національній політиці, великі. Мусу визнати, що не люблять цього кляше "білі плями" тому, що вони часто приводять до помилки, це просто псевдонім для справ Польщі і СРСР. Про них всі знають, та хотіли б почути з уст генерала Ярузельського, з екрану, прочитати в "Трибуні Люду".

Існують справжні "білі плями", про які хотілося б почути, "білі плями" кривд заподіяних іншими нам, полякам. Не особливо, проте, хочемо чути й нагадувати ті "білі плями", що стосуються наших вчинків, між іншими кривд народів населяючих Польщу, будучих частиною одного суспільства.

Зовсім по-іншому треба було б показати історію окупації, позаяк тут стільки неправди, що й люди доброї волі мимохіть повторюють певні міфи й стереотипи, неправди, не знаючи про містифікації, про видавання за правду лише частини її.

Е.М.: Чи польські інтелектуальні середовища могли б припинити зливу антиукраїнських видавництв як "Богатирі з-під знаку тризуба", "Отамани УПА" Б. Пруса, "Бєщади в огні" А. Бати, чи класичну вже книжку "Заграби в Бєщадах" Я. Герхарда, що оце появилася XII-им виданням. Хочу-бо звернути увагу, що на Україні немає такого роду антипольської пропагандистської літератури, хоча в минулому польська присутність дала багато негативних і трагічних результатів. Такі антиукраїнські видання подають фальшиві образи суспільній уяві. Чи інтелектуальні кола не трактують подібних явищ як суспільне лихо й проляв занепаду Польського суспільства у сфері обізнаності, чи, може, побовтос відкрито виступати проти того викривленого, неправдивого стереотипу, що міцно засів в уяві пересічного поляка?

К.К.: Признаю, що в цілому суспільстві й серед істориків переважають антиукраїнські й антижидівські тенденції, значить, здебільшого ми виступаємо як жертви, а вони як кати. Це не підлягає сумніву. Я вже сказала про ксенофобію, націоналізм, який, попри всю свою оборонність, вдається й до агресії.

Коли мова про жидів, то антисемітські праці зустрічають опір. Щодо українців подібного немає. Думаю, що це невідоме від двох справ: у більшості суспільства закордане, що антисемітизм діло оором'язливе, негідне культурної людини, щось, у чому знов нас змушуватиме. Тим-то діютеся він усякі ширми, приховується, й видається скорше за антикомунізм або антисіонізм. Зрештою, бачите, є в країні певна група зацікавлена правдивим вивченням жидівських справ, вбодженням їх у щоденний обіг. А не вивести їх було ніяк.

А от kwestія українська. Тут офіційна історіографія так виставляє факти, події, що вони зливають українців, зовсім не лишаючи брудного сліду на поляках або польській державі. Зі свідомості істориків, суспільного клімату, в якому працюють, вилучено все спрямоване проти поляків, а збережено — може сказати — закріплено все перебільшене й намілене на українців. Кривду притримано, введено в пам'ять і видобуто наверх, а все інше — ліквідовано.

Візьміть до уваги факт, що польське суспільство щойно протягом кількох років — з серока! — ота-ло формувати власну особистість, починає жити за власною волею. Звичайно, не можна сказати щодо написаного й зробленого, що в поляків були зв'язні руки, бо десь були якісь комуністи, якась Москва. Це все по-іншому.

Побовтос історії, щиро кажучи, взагалі нема, лиш якісь уламки її.

Е.М.: Вона є, та в найгіршому варіанті...

К.К.: Так, або зовсім "зацензурована".

Е.М.: Котре з польських середовищ зараз найбільш співчуває ідеї польсько-українського діалогу? На які можна, сьогодні починаючи діалог, найбільш пок-ладатися?

К.К.: Здається, були б то кола університетські, студентські, інтелігенція католицька, "Рес-публіка", лю-

ди з ПАН-у. На жаль, кожна ймовірна особа з названих кіл зараз неімовірно зайнята. **Є.М.** Ви покладали добрий початок обоім семінаром у Історичному Інституті ПАН. Коли хотігось дня прийшло б до вас п'ятеро аспірантів, які захотіли б писати про українську проблематику в часі війни і в Народній Польщі, то які питання Ви вказали б їм найважливішими як історик і майбутній читач? **К.К.** Дорогий пане. Передусім були б то проблеми стосунку еміграційного уряду і підпільної держави до українського населення; як після війни та окупаційного досвіду уявлялася українська ксєотія. Потім, висвітлення польсько-українських відносин 1939-41 років на території, яку зайняв СРСР, показуючи причини таких, а не інших постав по обох боках. Далі, як мався з цим справа під німцями. Показати не самі факти, але й причини, показати їх у аспекті розуміння а не оцінювання, заощудження. Історик у олід пояснювати чому так оталося, з чого то вироєло, з якої минувшини, з якого сьогодення, які були сподівання обох сторін, який вплив мала польська міжвоєнна політика. Українців показати всебічно. Та ж б нас говорять про вибєзєння

радянською владою 1,2 млн. поляків, а це неправда: серед них були тисячі українців, білорусів, литовців, жидів. Показати все багатотво спільного минулого, нічого не промовчуючи. Скривання або промовчування нічого не даєть.

Друга справа, так само треба зробити щодо польського населення. Усе видобути й показати правдиво, не з нахилом до "українці вбивали", бо жертьви були в одних і других.

Це перший ступень, найважливіше. На черзі висвітлити події в Бєщадах, знов з обох поглядів. Я читала звіти про ці "події" — вони свідчать, щої солдати поводитися там дуже й дуже не по-людяному.

Показати, що всі громадянські війни характерні незвичайною кровопролитністю, більшою за інші.

Забути зовсім, що мова лде про поляків і українців:говорити про людину. Намагатися зрозуміти чому люди в такій ситуації поводиться саме так. Бачити людей:голове забдання. І саме цього не отало на конференції в Єрусалимі. Через це й мій жалє до неї. Намагатися зрозуміти обі сторони. **Є.М.** Дуже дякую за розмову.

Культура і позиції самозахисту

Полеміка з статтею проф. Єжи Томашевського "Меншості є серед нас" ("Політика" від 16 січня 1988 р.) необхідна настільки, наскільки мймоволі повторює найжджені міфи, або міфи польської історіографії відносно історії України. Їх не надто багато, бо й сама стаття по суті, являє себе як пропозицію нового погляду на питання національних меншостей в Польщі сорок років після закінчення II-ої світової війни, в часі здійснювання загальних політичних реформ у країні. Тим-то історичний пласт цієї статті скромний, хоч і доконечний для усвідомлення польським читачам "Політики" причин розвитку української культури в Польщі якраз в цьому, а не іншому напрямку. Представляючи коротку історію української діаспори в Польщі після 1944 р., **Є.Томашевський** дає кілька забвг: що характеризують приводи, які нав'язали українській післявоєнній культурі в Польщі фольклорну, а не інтелектуальну модель розвитку. Скажу відверто — у статті можна визнати як правильний, лише діагност моделі української діаспори і пропозиції установчих змін в цій ділянці.

Історичний діагноз, зокрема при оцінюванні причин слабкості української інтелігенції зразу після війни — сповнений спрощень, поєрхєвий, а то й незгідний з фактами.

Перед тим, як перейти до обговорення згаданих спрощень, мушу сказати, що більш-менш усвідомлюю проблеми, які, можливо, переживав **Є. Томашевський** формулюючи судження про історію України (свого часу, його інтерв'ю для познанського місячника "Нурт" зустріло збісний наступ Яцека Й. Вільчура). Писати про українську історію в згоді з історичною правдою є в Польщі заняттям важким, не так інтелектуально, як морально й політично, бо вимагає незвичайної особистої відваги і самозречення. Це означає відверто протиставитися панівним історичним міфам і національній легенді. Заставляє робити історичні, непопулярні висновки, далекі від сподівань громадськості, вихованої в душі національного мучеництва, в почутті кривди, яку заподіяли українці. Польські професійні історики, навіть поіри розуміння правдивої цінності цього національного міфу і легенди, таки залишаються частиною свого суспільства. А коли і знаходять у собі потрібне самозречення та особисту відвагу, то, найчастіше, вже на початку зустрічають бар'єр архівів. Якраз у випадку історії польсько-українських відносин доступ до архівів для дослідників досить обмежений. З великою імовірністю можна вже тепер передбачувати,

що деякі з архівних документів побачать світло дня шойно після 2000 р., або не побачать його так довго, як це тільки буде можливо.

Боюся, що нп., французи і французька історіографія пішли набагато далше у висвітлюванні всього того, що сталося в 60-их рр. а Алжирі. І що французька окупація Алжiru в минулих десятиліттях потягнула за собою в ділянці французько-алжирських взаємин. Для проілюстрування скажу лиш, що в 60-их рр., коли алжирці збройно позбувалися французької адміністрації в колонії, а у Франції ОАС пробувала зберегти "французький стан володіння в колонії", французькі інтелектуалісти, з Жан Поль Сартром на чолі, написали відкритого листа проти ОАС та на захист праба алжирців ршати самостійно про свою національну долю. На жаль, під час т.зв. змагань за Львів 1918 р., польські інтелектуалісти не звернулися з подібним листом до польської громадськості, чи тодішніх властей. Навпаки, скоріше уникали всяких критичних забвг на адресу польської громадської думки, яка не тільки підтримала, але постійно вимагала повалення Української Народної Республіки. Т.зв. боротьба за Львів, у перекладі на мову політики, не була нічим іншим, як тільки збройним позбавленням українців права на самовизначення та самостійність. Всілякі пізніші почини українців на Західній Україні в ділянці політики, хоч часто небмілі, помилкові, визначалися змаганням до права на вирішування власної долі й не були спробою загартати чужу землю, окупувати народ чи знищувати його національну культуру. Український політичний рух, від львівів до правиці, ніколи не прогрівився проти права народів на самовизначення, тому, що був він рухом, який вимагав повернення своєї власності, а не рухом імперіалістичних програм.

Буває, що проф. Томашевський розуміє цей факт, та не усвідомлює всіх його наслідків, коли оцінює, як історію та істоту польсько-українських взаємин, так і загальні історичні концепції, які впорядковують усе багатство історичного матеріалу з історії взаємин обох народів. У багатьох польських істориків, що займаються цією тематикою, відчувається відсутність інтелектуальної та методологічної послідовності. Григорія Приступ, полемізуючи в "Зустрічах" з **Є. Томашевським**, судить про це, як про загальний писарський метод **Є.Томашевського**, бо користується середнім арифметичним двох правд: дотеперішньої правди польської історичної міфології та правди критичного становища української історіографії

відносно цієї міфології. Для пізнавальних цінностей з середнього арифметичного нічого корисного виникнути не може, бо не слід підсумовувати історичну правду і такий же міф. Може натомість виникнути нова стилістика в історичному письменстві, що подекуди в Є. Томашевського й є.

Особисто не думаю, щоб метод Є. Томашевського можна було звести лиш до "середнього арифметичного правди й міфу", та доводиться визнати, що в його письменстві подибується щось, що звучить наче скрегіт, чого ніяк пояснити національним способом. Пригадую, що у 70-их, а може 80-их рр. він написав до "Політики" статтю про українців в 1918-1939 рр. в Польщі. Мала вона гарне, приміряне закінчення. Був там абзац про греко-католицького священика, який у бересні 1939 р., в часі проповіді звернувся до своїх вірних, щоб молилися за порятунок zagrożеної Польщі. Однак хто-зна, чи Є. Томашевський не злякався свого примирливого супроти українців тону, ось-бо в минулому періоді преса писала про українців, як про, перш за все, лютих ворогів, "буржуазних націоналістів", нищителів Польщі. І до статті, оскільки пам'ятаю, долучив зовсім недоречну замітку, яка прозвучала дуже фальшиво: "(...) проте ніколи не забудемо кривавої діяльності УПА в Польщі". В цьому місці кожен повинен запитати: за чим це у статті про українців в 1918-1939? Ця, несумісна зрештою записка, поміщена на полях тексту, мала лише один сенс і одне виправдання — мала його захищати перед закидами таких демагогів, як Е.Прус, Я.Й. Вільчур, що нібито польський історик став прихильником української точки зору, що по суті є засудження в браку патріотизму, а то й в чомусь кріпкішому. Знаменно, що після інтерв'ю для познанського "Нурту", в анонімному листі підписаному "Поляки", Є. Томашевському поставлено в докір те, що він "мабуть, українець". А що було б — народжується питання — коли б Є. Томашевський справді був не поляк — а українець? Чи лише силою аргументів зміг би тоді сказати те саме, що сказав, чи не мав би такого права? Чи, як кожен інший польський історик мав би право шукати історичну правду на тему польсько-українських взаємин, чи ні? На мою думку, від часу "бунту молодих", "Політики" або "Польсько-українського бюлетеню", цей примирливий тон в історичній публіцистиці Є. Томашевського, це явище нове. Він перелякався громадської думки, яка могла визнати також і його прихильником українських аргументів та українського погляду. За теперішнього стану політичної та історичної свідомості, за теперішньої політичної культури суспільства, мало кому спаде на думку, що крім українських інтересів, може, а навіть мусить, існувати інтерес об'єктивної історіографії та точки зору дослідника історії.

До речі, я завжди побоювався, що коли визнати цю точку зору, якої виразом була нонсенсозна нотатка про УПА, то подібні зауваження на тему УПА читатимемо в історичних есе на інші теми, починаючи від хрещення Русі, есе про територіальну експансію Казимира Великого на Схід і захоплення Червоної Русі, про систему економічного визиску українських селян в період англійської кон'юнктури на польське зерно, про повстання Хмельницького та багато інших, так небідемно пов'язаних з УПА. Так що ж, подумав я, тепер вже постійно питатимемо себе про те, що спільного між УПА і Хмельницьким, УПА і трипільям, УПА і українським козацьким бароком.

Видно неозброєним оком, що польська історична думка в цій діяльній дослідних проблем має неабиякі труднощі, щоб вибратися з западини, в якій просиділа десятки років під тиском історичної міфології, національної легенди, політичних механізмів і недоброзичливості для українців суспільної свідомості. Деякі польські історики розуміють неприродність такого стану історичної думки, що стає все більш архаїчною перед поступом світової історіографії та її методологічного режиму. Хочу сказати, що зрозумілим і аргументованою критикою ми повинні підтримати ці перші зусилля і цим допомогти знайти шлях до історичної правди. Всілякі нестачі у намаганнях провести виправлення — слід показувати та аналізувати перш за все під оглядом методології

досліджень та вказувати на будь-яку тенденційність фактографії, яка ризиковано неповна. По-моєму, до найбільшійших гріхів польської історіографії слід віднести повсюдне вживання системи подвійних критеріїв історичного оцінювання "різних для історії України", заміна дослідницьких критеріїв та дослідницького оцінювання політичними критеріями, всілякі технічні помилки в аналізі історичного матеріалу. Все-таки я є прихильником думки, що така предметна критика повинна з нашого боку доповнюватися аналізом суспільних джерел і функцій історичної міфології та тривіальних брехней на тему польсько-українських взаємин. Те, що в суспільстві кружляє недоброзичливість для українців міфологічне одна справа. Але розглядати слід обидва явища, бо суспільне сприйняття історичної думки так само важливе, як її зміст. Дуже часто можна простим способом встановити, в яких сферах суспільного простору даний міф міг постати і чому, які історичні процеси сприяли його зародженню. Так сильний зв'язок історичної міфології з політичним життям.

Найбільш простим шляхом до історичної правди є відверта, за умови збереження ідентичних критеріїв історичного оцінювання, дискусія, яка спиратиметься на весь фактографічний матеріал. Очевидно, інколи приходить сумніватися у тому, чи така дискусія завжди явить себе належним методом підходу до історичних міфів. Отож думаю, що вона належна щодо професійних дослідників історії, та насправді підводить в зустрічі з паталогічними явищами в історіографії, які, на жаль, трапляються. Із серйозним острахом запитую, чи, наприклад, існують які-небудь основи для прийняття положення, що Едвард Прус випускає антиукраїнські міфи лише тому, що він історик з поганою освітою, що він, по суті, йде за доброю волею, подібними мірилами історичного оцінювання і спирається на цілість фактографічного матеріалу. Автори з такою дослідницькою вірогідністю та з такими історичними обріями, як Е. Прус, ні під яким оглядом не повинні підніматися до рангу партнера в науковій дискусії. З деяких течій історичної публіцистики теж прохлюється так великий заряд історичної міфології, що єдиною оправданою реакцією на нього може бути аналіз суспільних джерел стереотипів та їх функцій. Наприклад пан Яцек Й. Вільчур, у збісній полеміці з Є. Томашевським в "Слові Повішехним" (1984 р.) виявив спогади очевидців українського масового вбивства у польському селі на Західній Україні, що мало місце в часі II-ої світової війни. Спогади зібрала Комісія очолювана проф. Казимиром Конколем. Якщо так було, то щиро жалію. Однак у цьому виявленні бразила мене односторонність. У полеміці Я. Й. Вільчура не стало будь-яких інформацій із матеріалів згаданої Комісії про збірства польського підпілля над українським населенням у цьому ж районі. От, для прикладу, відділ Яхимка — "Віктора" у 1943 р. вимордував усіх жителів містечка Сагринь — біля 1000 людей, разом з дітьми, жінками та старцями. Населення Сагрина складало виключно українці. До війни в містечку був районний комітет КПЗУ. Це наводжу ради заощадження потенційному сперечальникові зусиль аргументувати за знаною ідеологічною схемою, що помордовані були українськими націоналістами. Запитую сам себе, чи про Конколем, так скрупульозний, залучив до своїх матеріалів опис сагринського вбивства, — вважаю, що якраз таке доповнення необхідно потрібне. Зібрати відповідні матеріали було нетрудно, позаяк пор. Яхимик помер у половині 1970-их рр., коли Комісія діяла уже понад чверть століття. Шоправда, Яхимка після війни засудили навіть до страти (був помилуваний), та за збірства у Сагриню не відповідав тому, що "під час війни йшла польсько-українська боротьба й жертви були по обох сторонах". Гаразд, якщо так, тоді чому Комісія досліджень гітлерівського людобивства збирає спогади лише одної із сторін? Які критерії рішення про такий однобічний підхід? Чи кривда замордованих у Сагриню "національно чужа" шановному професорові Конколю? На додачу — він також прокурор. З другого боку, Комісія не подбала, щоб на пропам'ятні дощі жертвам концетраційного табору в Освеценімі

появилася інформація також про загиблих там українців. Коли зіставити обидва факти, створюється враження, що Комісія робить так, начебто бажала "належно" показати українців широкій громадськості. Та навіщо?.. Щоб витвертія міфології надати ранг вірогідності? Як вимогу своєї живучості й суспільного визнання, Історична міфологія висуває потребу власної інфраструктури. Прабова діяльність а також видання Комісії досліджень гітлерівського людобвистства, що мають на меті встановити історичну правду показує, що Комісія не реалізує своєї статутних обов'язків. Унаслідок цього створюється сприятлива ситуація для поширення історичної міфології - тобто Комісія стала компонентом суспільної інфраструктури. Без такої підтримки історична міфологія занепадала б протягом дуже короткого часу. Деякі думають, що вистачить писати правду, видавати архівні документи, щоб міфи остаточно втратили свою суспільну основу. У мене інший погляд. Видавання документів та писання правди - це не все. Перш за все треба досліджувати суспільне підґрунтя і суспільну функцію міфів, щоб зрозуміти, чому суспільству або певній його частині вони необхідні, де має бити суспільна потреба в міфах з чітким змістом та функціями. Доки така потреба буде, доти засобів історика не стане, щоб названу міфологію перемогти, бо не сприятиме тому суспільне сприйняття. Зрозуміння історичної правди дістане свій кінець завжди так, як це сталося після інтерв'ю Є. Томашевського 1984 р., значить, все закінчиться різкою політичною демагогією і глухою мовчанкою професійних істориків, які не посміють боротися з нечесним наступом на свого колегу. Мають, через страх перед гнівом громадськості та середовища.

Міфологічна течія в польській післявоєнній історіографії та публіцистиці має два варіанти - твердий та м'який. "Тверда міфологія" - це явище крайнє, хоч аж ніяк не рідкісне чи виняткове. Її проявом може бути публіцистика Яцека Вільчура, Едварда Пруса, Артура Бати. Відразу треба зазначити, що ні один з названих не працює як професійний дослідник історії, ні один з них не є також істориком з визнаним прізвиськом чи професійною позицією. Вони є самодіяльні любителі історіографії, заведені в рух політичним зав'язанням і, що цікаво, здебільшого походять з території України, або території з мішаним етнічним складом. Станіславів на Західній Україні - місто, в якому, після втечі з німецького табору, Яцек Вільчур, став "полковим дитям" партизанського відділу Крайової Армії. Пан Артур Бата, родом з Кросна, там він видає тижневик "Підкарпаття". Їхня зацікавленість українською історією випливає не з наукових міркувань, а з охоти звести політичні порахунки з суперниками ще з часів юності. Звісну брехню Артура Бати, що нібито він був самовидцем масового вбивства українцями мешканців польського села Павлокома на Люблінщині, можна порівняти з не менш грубою брехнею Єжи Гарасимовича, який начебто бачив білців СС "Галичина" вхідних до Львова. Бо село Павлокома складалося виключно з українців. Мешканців справді вбили, проте допустився цього відділ Хлопських батальйонів із сусідніх польських сіл. Щоб доказати кривождану владу українців, у Бати було вдосталь інших матеріалів. Навіщо тоді вдаватися до так примітивної брехні? Отже для підсилення ефекту жахливості, він-бо не вірив, що його книжка задовільнить пропагандистське призначення без такого заходу. Чи Артур Бата, журналіст-професіонал і головний редактор (цікаво чи в своєму органі він теж обдурює в такий грубий спосіб?), напише правду про помордованих в Павлокомі в наступному виданні своєї книжки, чи просто усуне свою брехню, тому, що вона розкрита? Обидві брехні прекрасно змальовують механізм функціонування антиукраїнської історичної міфології та спосіб виникнення легенди з сприятливого суспільного клімату.

"М'якою міфологією" займаються професійні історики, з визнаними прізвиськами, як Ришард Тожеуки з ПАН. Тон його висказів примирливий, з намаганням дотеперішні примітивні міфи підмінити менш ризикованою міфологією, яка серйозніше враховує наявну історичну фактографію. У істориків цієї течії без

більших труднощів можна показати проворно скриті історичні міфи, та знаю як з психологічної точки зору таке діло трудно дається. Ці історики часто полемізують і нападають на "тверду міфологію" і в результаті противники наліплюють їм налічку "представники українських расів". Часто усвідомлюю, прочитуючи цих авторів, що в мене т.зв. різні відчуття і ніколи не можу їх спекатися. Так собі думаю, що це не вся правда, що це є фальшива інтерпретація, проте, сподіваюся, що вони на кінець протиставляться "твердій міфології". Усю складність положення цих істориків в їхньому польському середовищі я усвідомив під час жовтневого семінару зорганізованого католицьким середовищем в Лодзі. З кількох доповідей проступало намагання зрозуміти українські політичні проблеми ХХ ст., та кожен доповідач визнавав належним страхуватися і застерігати, що в нього "польська шкура". Мабуть, щоб, бува, ніхто не засудив його в українофільстві. Постійні заяви про "польську шкуру" - це символ часу в якому живемо, в якому весь час історіографія намагається переставити в ненаукове річище.

Загально, історичну міфологію вважається просто викривленою суспільною свідомістю, природною схильністю людського розуму до містифікації дійсності, що не має вона ніякого практичного значення. Бо ж яке по суті значення думок Пруса, Бати чи Вільчура? У деяких читачів, що ототожнюються з українством викликають вони гірше самопочуття. Лиш ці люди зазнають психічного дискомфорту, та, як доводиться чути, страждають ним всі, хоча причини різні.

Така думка помилкова, позаяк в Польщі певна істотна ділянка українського громадського життя зазнала через це великих втрат. Під тиском ворожої історичної міфології українська діаспора в Польщі зайшла в духове гетто, а українська культура прийняла оборонну поставу, обмежуючись до власного етнічного середовища. Виникнення духового гетто було інстинктивним рефлексом і мало забезпечити проіснування діаспори в несприятливих історичних умовах, унаслідок суспільної та духовної ізоляції, ворожості всього зовнішнього. В етнічному гетто все було знане, "наське", безпечне і прижите. На зовні ворожість, агресивність, темрява й незрозуміння. Хатній поріг ставав на межі двох духовних світів. Кожен з них вимагав особливих засобів побудівки, іншого костюму, іншої етики, бо ж кожний створював власну субкультуру. Жити постійно тільки в одному було ніяк. Потрібно було весь час між ними кружляти, навчаючись мімікрії і пристосовуватися.

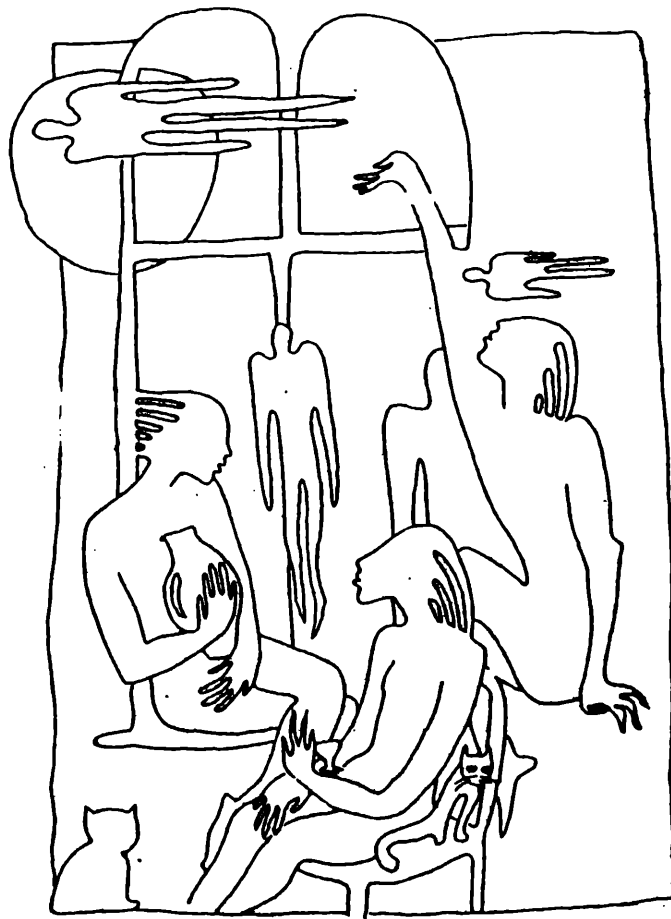
Вертаючися до етнічного гетто під натиском ворожої історичної міфології, культура могла запнути тільки фольклором і тільки в такій формі бути висловом та маніфестацією етнічності. Цей феномен притаманний не лише українській діаспорі - так само зробила єврейська діаспора в Європі. Вона збудувала власні гетто, і не тільки духовні, де розвинула специфічний єврейський фольклор. Від фольклорної моделі етнічної культури відходили лиш ті, які назавжди з гетто втікли. За прийняття гетто як засобу оборони етнічної спільності культури перед недобресичливою міфологією прийшлося розплачуватися, затриманням природного розвитку на рівні фольклору і браком розвинутої сучасної інтелектуальної культури. У духовному гетто можна проіснувати і зберегти етнічність, та не можна її маніфестувати сучасними засобами. Протягом-бо сорока минулих років українська культура в Польщі була відрізана від культури універсалістичної, від перепливу нових ідей та поштовхів ззовні. Її живучість примушено спертися на постійне експлуатування збережених духовних пластів. Ними була народна творчість у всіх виявах - від релігійного обряду до співу й музичного фольку. Усе, що виникло в українському гетто, несло позначку етнічності, що було важливе, але також виразний відтінок народності, що вже менше задовольняло. Воно мало на собі присмак народної саморобності, плебейського абстен-тизму а не типового в сучасній масовій чи інтеле-

ктуальній культурі професіоналізму.

Найбільш болісним та показовим проявом культури позиції самозахисту на протязі цих сорока років, був брак якої-небудь відвертої дискусії і критики навколо так істотних проблем української діаспори в Польщі. Відкритої дискусії в нутрі самої діаспори не було. Навпаки, саме у відповідь на неї часі українці займали свою оборонну постану і не стали говорити про власні слабощі, про плани й наміри, про необхідність зміни у своїй тактиці розрахувань на якнайдовше проіснування, про вимоги часу. А треба було, бо суспільство в якому діаспора жила і працювала змінювалося. Лишень відверта дискусія і аргументована критика дійсного стану справ могли всім в діаспорі усвідомити збідки беруться тенденції, чого від них вимагають, які постави слід переглянути, щоб не тільки проіснувати, але й піти вперед. Лишень засобами відкритої дискусії можна було усвідомити рівень життєвих, професійних, духовних, політичних прагнень успадкованих від попередніх поколінь українців. Розуміючи це все можна було творити заново систему цінностей індивідуальних і суспільних на те, щоб розвинути етнічну суспільність згідно з вимогами часу. У нових умовах життя сталося багато змін, нових явищ. Без осмислення наших суспільних, господарських та індивідуальних традицій ми не були спроможні підготувати до них нового покоління українців. Під цю пору критика і дискусія трактувалися як чинники для діаспори загрозили, дезінтегруючі, шкідливі, озброюючі людей неоднозначних і бувало, що трактувалися як прояв "національної зради", впливу "ззовні". Зрештою, часом справді це було зовнішнє втручання, особливо в ділянці критики української історії, що віднімало в неї яку-небудь вірогідність слухачів та читачів. Отож, протягом минулих сорока років україномовна преса не спромоглася на одверту дискусію про, наприклад, модель української сім'ї, етос українського інтелігента, модель української культури в умовах діаспори тощо. На протязі цих років забагато було примирення з певними явищами духовного життя українського середовища. Це був непередбачений та неминучий результат дії ворожої історичної міфології, яка примусила українську діаспору прийняти позицію самозахисту і зачинитися в етнічному гетто.

Потреба істотних змін у функціонуванні діаспори а також потреба нової моделі української етнічності та культури назріла шойно в новому поколінні українців. Знаменню, що після серпня 1980 р., коли до Канади виїхала група молодих українців, у Торонто засновано не танцювальний ансамбль чи об'єднання жінок-господинь із спрямуванням на виготовлення писанок, авангардний театр. Так проявилися нові інтелектуальні потреби молодого покоління українців, що народилися і навчалися в післявоєнній Польщі. У мистецтві, щоправда, назва "авангардний" сформувана з певною забачливістю, та вона зобов'язуюча й гарно показала тип нових потреб і напрямків мистецьких пошуків. Згодом ця група почала видавати часопис "Термінус" з чіткою проголошеним нахилом до естетизму і інтелектуалізму. Його перші номери були сповнені намагання знайти контакт з зовнішнім світом, з універсальною культурою та її синтезуванням з етнічною культурою.

Молоді українці від якогось часу стали відчувати архаїчність моделі етнічної культури. Було це тоді, коли з університету верталися додому, до малих містечок і сіл Примор'я або Мазур. Напевно вони розуміли — так далі бути не може, та навряд чи повністю усвідомлювали, чому доля української культури в Польщі повернула саме так. Культура оборонного типу була витвором неприємної історії і як витвір історичний була приречена на занепад. Домінуюча досі сільська культура відходить в минуле, втрачаючи притягальність; появляється розлад, який в цьому поколінні з бігом часу може прогресувати. Фольклор являється власним і етнічним, проте застарілим. Натомість універсальність і привабливість дуже притаманні сучасній культурі, хоч вона й чужа. Однак, Чи вибір між архаїчністю та відчуженням неминучий? Те протиставлення етнічності універсальності позірне. Чому українському живописові не вибрати досягнень світової авангарди, від Лежера

до Енді Варола, українські музиканти не засвоїти світового музичного досвіду від Міро до Лютославського, українські драматурги потягнутися до Іонеско та Беккета а прозі до Джойса й Кафки? Як це дивно, але в українській масовій культурі досі немає джазу, коміксу, рок-музики і молодіжної субкультури.

Хватило б відкрити українську культуру для впливу усіх цих сучасних естетичних та інтелектуальних течій, синтезуючи етнічність з універсалізмом, щоб молоді українці позбулися розумової каламуті, наче втрачають щось істотне, коли всю свою духовну природу звертають в бік української етнічної культури. І навпаки, коли звертаються в бік універсальної культури, відчують порваність зв'язків з етнічністю і національною спадщиною, без якої убожіють на душі. Уже попередні українські покоління фальшиво розуміли етнічність під впливом несприятливих історичних обставин, які несли загрозу культурній тотальності. Усі ці втрати і певну архаїчність моделі української культури в Польщі треба завжди брати до уваги, розглядаючи наслідки антиукраїнської історичної міфології. Її тінь відчули на собі попередні покоління українців, а два нові покоління після її світової війни. Під тиском названих історичних обставин українська діаспора вибрала менше лиху. Попри все, це завжди є лиху.

Андрія Баранецький

Суперечка про критерії та ще щось

Професор Єжи Томашевський, який від певного часу спеціалізується в публіцистиці з питань національних меншостей в Польщі, помістив в "Політиці" від 16 і 1988 року статтю "Меншості є серед нас". На жаль, її заголовок влучно окреслює існування національних меншостей в Польщі нечужбою збіткою, тому, що пересічний читач часопису нічого про такий факт не знає. Єжи Томашевський характеризує теперішню ситуацію української, білоруської, литовської меншостей та вказує на нерезультативність дотеперішніх установчих вирішень для задоволення сучасних потреб згаданих груп. За вихідний пункт робить влучна теза, що на протязі 40 років культурні потреби етнічних меншостей зазнали змін, бо ж витворили вони нову інтелігенцію, в якій, порівняно з батьками, інші потреби участі в культурі та суспільному житті. "Зразу після війни названі громади склали виключно селяни, не було в них інтелігентської верстви. Довоєнне середовище після війни перестало існувати. Частина інтелігентів переселилася до радянських республік, частина, яку називали "націоналістичною", здебільшого емігрувала. Деякі загинули під час війни, а опівпрацюючи з гітлерівцями пішли під судовий розгляд. Для українців ударом стало переселення в рамках кампанії "Вісла" (не зачіпаю проблематичного питання її доцільності). Незалежно від причин, переселення означало розпорошення українського населення, порвання сусідських взаємин, негативно позначилося на розвитку культури". Навів я фрагмент статті Єжи Томашевського, де подані причини виключно селянського складу білоруської, української, литовської національних меншостей в Польщі після війни, що й збело їхні культурні потреби лиш до фольклору. Такий аналіз історичних чинників, що вплинули на структуру етнічних меншостей в Польщі після війни фальшивий, а то й образливий для нас, українців.

Українська інтелігенція після війни в Польщі була. Відомі прізвища людей та їхня доля, проте який же це привід, щоб творити або не творити країн установчі гарантії задоволення культурних потреб українського населення зараз по війні. Правда, української інтелігенції не було так багато, як єврейської, та однак доволі, щоб створити Український науковий інститут і кілька інших установ такого типу. Після війни забракло перш за все політичного прагнення задовольнити культурні потреби українського населення-Українське суспільно-культурне товариство виникло шойно у 1956 р. Фальшарт-не стану аналізувати причини. Хоч-не-хоч, українці становили і досі становлять у Польщі, найчисленнішу неполіську етнічну групу. Проте вже в 1948 році виникло Культурне товариство євреїв у Польщі, згодом, на початку 50-тих рр., Російське культурне товариство. Щоб наперед запобігти фальшивим інтерпретаціям цих фактів, чимокоріш додаю, що представники українського населення, на чолі з бувшим членом КПЗУ, нещодавнім: в'язнем Бухенвальда, Миколою Корольком, на зустрічі з прем'єром Осубком--Моравським у липні 1945 року, пропонували створення не лише українських суспільно-культурних установ, але й кооперативів. Прем'єр не розглянув цих пропозицій, зате наголосив, що для благополуччя польсько-українських майбутніх взаємин, треба було б, щоб українці перейшли до УРСР, і, можливо, стане необхідним переселити решту українського населення на відібрані території за браком робітників.

Після 1956 року українська інтелігенція пробувала творити відмінну модель української культури в Польщі, та сповзли вони до нуля. Наприклад, українські студенти з Кракова (м.ін. Я.Грицьков'ян) склали проєкт літературно-популярно-наукового часопису, задуманого як часопис інтелектуальний, проте його відкинено, а докладніш, пущено на мілке й обернено на шоміючий додаток "Наша культура" до органу

УСКТ "Наше слово". У тому часі прибув до Польщі в рамках репатріації з СРСР Константин Чехович, знаний перед війною дослідник історії української літератури, бувший професор Призького університету і доцент філологічного відділу Богословської академії у Львові, член Наукового товариства імені Т. Шевченка. Не отримав він праці як науковий працівник і викладач на українській філології Варшавського університету, хоч під цю пору в Польщі не було кращого спеціаліста з історії української літератури й мови. Він помер два роки тому як працівник міської бібліотеки в місті Тчев. Не стану згадувати й нашу краківську інтелігенцію, де були так прекрасні постаті, як рисувальник і маляр Гец, викладач Академії мистецтв, цюкований в роки сталінізму, пробував накласти руки на себе й жику. Було їх більше і є вони ще й досі. Проте на академічну кар'єру міг розраховувати в основному той, хто окрибав обоє походження. Це тому, що найнебезпечнішим чинником впливаючим на функціонування етнічної групи є її стереотип, який може сприяти спільному життю і співіснуванню відмінних культур, або становити бар'єр ефективніший за санітарну зону. А стосунок більшої частини суспільства був, м'яко кажучи, дуже недоброзичливий. У силу такої постави суспільства і браку політичного сприйняття, українську культуру фактично зведено в гетто. Усі знають що для культури означає гетто. Культурна відсталість, перемелювання фольклору, були найнижчою ціною, якою можна й треба було розплатитися за проіснування.

Остаточні наслідки негативного чинника, яким було розкинення, залежало й від функціонування багатьох інших факторів, од самого суспільства теж. Українці в Канаді, США або Австралії вже кілька поколінь живуть у добровільному розсіянні, але українська культура не зазнає з цього приводу таких наслідків, які виступили тут. Чому? У Канаді існує прекрасна мережа українського шкільництва. Там вироблено результативні організаційні вирішення, які запобігають денационалізації розсіяного населення, також зниженню рівня навчання до пункту, в якому школа меншості упосліджує інтелектуально учня і різко зменшує його реальні можливості продовжити навчання в університеті. Добре розгортається робота кількох наукових, літературних, художніх товариств та видавництв, транслюється радіо- і телепередачі. Українці засідають в канадському парламенті. З їхнього середовища вийшло кількох федеральних міністрів та інших вищих урядовців. У Канаді 900 тисяч українців, тобто вдвічі більше ніж у Польщі, та їхня присутність у культурному, політичному, суспільному й господарському житті країни набагато більша. Нікому не спадає на думку їхню активність трактувати як загрозу інтересам Канади, чи взагалі як щось некорисне. Гама їхніх політичних поглядів та постав так само широка як і цілого канадського суспільства, від правих до лівих, од консервативно-ліберальної партії (деякі її члени засідають в парламенті), до комуністичної партії, яку до недавнього часу очолював галицький емігрант, Василь Каштан, організатор Міжнародної бригади імені Т. Шевченка під час війни в Іспанії.

Професор Томашевський пише про розпорошення інтелігентських середовищ по війні і подає свої міркування про його причини, з якими я не можу погодитися, бо вони фальшиві. На його думку, частина людей після війни названа "націоналістами" емігрувала. Годилося їм іти в ліс, бо там ішла боротьба, а не емігрувати. У протилежному разі націоналізм стає би означати дезертирство. Якщо хтось справді був націоналістом, то не споглядав байдуже на війну в "Бєсєадах". Хтозна, може Єжи Томашевський говорить про людей, яких під цю пору обзивали цим прізвиськом з пропагандивною метою, тоді це зовсім інша справа. Я впевнений, що ин. Миколу Королька, голову делегації українців у липні 1945 в Варшаві,

Осубка-Моравський після закінчення розмови нарік "українським націоналістом". Попри довоєнний комуністичний стаж, ув'язнення в німецьких концтаборах і пізнішу працю в апараті РРП на Люблінщині. Чому? Тому, що Осубка-Моравський був проти дальшого перебування українського населення в Польщі, а всілякі пропозиції відкидав. Проте представника українців не міг поборовати просто як українця - можна було б це розглядати як прояв антиукраїнської політики, та міг це робити проти "українського націоналіста". Але ось, т.зв. "українські націоналісти" виїжджали за кордон не хотіли, бо не було причини, а їхня ідеологічна батьківщина була розположена в зовсім іншій частині світу. Здається мені, що Єжи Томашевський сливе не знає нічого, або знає дуже поверхово долю української лівиці в ХХ ст. на Сході й Заході, особливо про це, що ефемеристично скривається за її політичною трагедією. КПЗУ після розпуску Комінтерном у 1938 р. продовжувала діяльність в Празі за фонди української еміграції з Заходу. Теза, що українська еміграція - це фашисти та воєнні злочинці, є міф сталінської пропаганди. Цей міф проявляє дивовижну живучість, бо деякі середовища мають це за вигідний привід для зведення давніх політичних порухунків. Дозволяю собі таке зауваження тому, що в процитованому реченні Єжи Томашевського додачу щось наче тінь сталінської тези, коли спітєт "український націоналіст" асоціюється в нього із словами "еміграція на Заході". Це доволі широка проблема й наваряд чи зможемо зараз обговорити її зовсім відверто та з пошаною до історичної правди.

Микола Королько після небагатої розмови з Осубкою-Моравським, відступив від подальших старань вибороти нормальний правовий статус для українського населення в Польщі. Проте кількома роками пізніше він ніяк не міг собі простити, що як український комуніст нічого не зробив, щоб протидіяти переселенню українського населення на воєнні території. Він аж до самої смерті вважав той факт за свою найбільшу помилку, якої допустився супроти земляків. Наслідком цієї політики підпав також і він - у 1950 р. Центральна комісія партійного контролю очолена Зеноном Новаком засудила його в "співробітництві з гітлерівцями в концентраційному таборі". Щоб довести мніме "співробітництво", Зенон Новак видав своє тонке міркування, мовляв, "коли б він не співпрацював з німцями, то не пережив би концентраційного табору." Два бувші в'язні концтабору, професори університету Марії Копі-Складовської, склали письмові заяви про поведінку Королька в ув'язненні: для всіх був прикладом, одним з перших став організувати рух опору. Проте ЦКПК звільнила його від обов'язків секретаря Воєводського комітету ПОРП у Любліні, рекомендуючи звернутися за розглядом рішення до Політичного бюро, що він і зробив. Політичне бюро ПОРП відхилило рішення ЦКПК, визнаючи його неправильність, проте Королько решту життя пробіг як працівник Польського червоного хреста.

Описуючи деталі одної із справ, щоб обогатити знання Єжи Томашевського про маловідомі сторінки з історії української меншості в післявоєнній Польщі, я певен - завдяки цьому пощастить хоч трохи зменшити всемогутність недоброзичливої для українців міфології в ділянці суспільної свідомості.

* * *

Зате, якщо речення, що "були такі, що співробітничали з німцями й за це стали перед судом" має стосуватися і до українців у Польщі як одна з причин, на думку Єжи Томашевського, відпливу української інтелігенції, то вважаю цю тезу пасквільною. Серйозним наклепом вважаю перш за все називання співробітництва з німцями причиною зменшення кількості української інтелігенції по Війні. Співробітничати випало на долю балтійським народам, литовцям, білорусам, українцям, але й росіянам (Російська визвольна армія), полякам (гранатова поліція), чехам, словакам, французам та багатьом іншим. Чи на думку Єжи Томашевського факт співробітництва гранатової поліції, або жидівської

поліції з гітлерівцями, закладає отвердження, що був це чинник негативний для балансу польської інтелігенції по Війні? Все ж таки існує добра, пробірена література з питання обсягу й форм співробітництва населення окупованих країн з німцями. Ця тема, про яку не хочу тепер забагато гоморити, для багатьох народів ще сорок років по Війні лївить себе "бразильним" або "болючим" місцем, бо заперечує національну міфологію та віднімає самоободження. Необхідно-бо було б згадати не лише гранатову поліцію (до речі, після розформування її по Війні, її члени не стали перед судом), але й 20 тис. "Гураєнфольку" на Підгалі (гірників ніхто не судив тому, що "документи організації разом із списком членів" загинули); "Свентокжиску бригаду", довіреного прем'єра проф. Козловського, якого гітлерівці після одержання політичного меморіалу примістили в елігантному берлінському готелі й там вели переговори (проф. Козловський загинув під час алянтського нальоту на Берлін). Коли наближалася лінія фронту, польська інтелігенція втікла з Західної Білорусі й України, проте сьогодні ніхто не дозволяє собі з цього приводу на грубоші та наклепи супроти поляків. Нікому й на думку не спаде засуджувати їх в утєчі, яку спричинили страхи перед відпობалістю за співробітництво з гітлерівцями. Ніхто не вигадас аргументу, що у Війні та Львові польські громади залишилися без інтелігенції, бо деякі її представники злигалися з гітлерівцями й було їх покарано, хоч допускаю, що справді дехто за це й був покараний.

У 40-их роках приїхало до Польщі 120 тис. євреїв з Радянського Союзу, порівняно отількі ж тоді виїхало до Палестини. Якій історіографічній псевдо-теорії, побудованій на неприхильному тлумаченні, міг би послужити цей так правдивий факт? Як оскорювався б цим антисеміт? Чи теза така була б так само неприхильна євреям, як теза Єжи Томашевського українцям, білорусам і литовцям? Наближена таким способом проблема методу інтерпретації історії суміжних з Польщею країн вже від давня не дає мені спокою тому, що додачу в ній ключ до зрозуміння питання, в якій мірі досягли вони справжньої нормалізації, а в якій нормалізація пройшла щойно у сферу слобесну. Здається, Єжи Томашевський спостерігає цю проблему й від певного часу розробляє важкі питання історії національних взаємин в цьому місці Європи. У його методі інтерпретування наявні дуже богоугодні й похвальні наміри, мовляв, навіть і демократичні, проте інколи їхній результат шокує, викликаючи т.зв. неприємні відчуття. Це тому, що він старається сполучити певні аспекти історіографічної течії народу пануючого, з оборонною лінією в історіографії "зажиманої" етнічної групи. Якщо обі сторони критикують, то Єжи Томашевський завжди спроможний переможно, з відтінком моральної вищості, як мученик за вищі якості, заявити: от, будь ласка, на мене атака з обох сторін, одні і другі кажуть, що пишу неправду, а я дотримуюся лише фактів, які раз вигідні, а другий - ні... Таким-то простим способом має, на думку історика, виникнути третя пізнавальна якість, до речі, нобі пропоруції правди й неправди.

Не хочу тут пустослов'я. Свого часу Єжи Томашевський видав популярно-наукову книжку "Польща не тільки поляків". Писав про етнічні меншості, їхнє положення в міжвоєнній Польщі. Кожна з тодішніх етнічних груп отримала для себе кілька десятків сторінок публіцистики, витриманої в дузі ліберальної інтерпретації історії. Один розділ відведено, признаю, дуже трудним, минулим взаєминам поляків і українців. У ньому Єжи Томашевський написав більш-менш таке речення: "За Петлюри сталися великі погроми євреїв". Це речення нечесне, слід було б віднести його до категорії політичних маніпуляцій, бо позбавленому джерел читачеві підказує думку, що винуватий в цьому Петлюра. Насправді політика Петлюри в цьому питанні була просто капітальна. Він створив перший під цю пору уряд, в якому засідали євреї (не міністри єврейського походження, а власне представники єврейського населення країни), гарантував євреям культурну автономію і звабився випустити гроші УНР з написами єврейською мовою,

щоб євреї могли безперервно вести свої торговельні й фінансові справи. Вкниці це він дав однозначний наказ-заборону будь-якого насильства супроти єврейського населення, попереджаючи, що всяке порушення наказу буде строго каратися. Не знаю, чи ще у якійсь іншій країні так акуратно виконувалися вимоги єврейського населення та чи було його допущено до управління урядом і державою. Тодішній українській державі нічого соромитися своєї національної політики. Воно й не дивно, бо її уряд своїм політичним нахилом і партійним складом був соціалдемократичним, що не допускало – силою тодішньої ідеології політики соціалдемократії, найменших проявів національної чи релігійної дискримінації. В уряді Петлюри, давнього члена Соціал-демократичної партії України, засідали представники єврейської соціал-демократичної партії "Бунд", проте Петлюру в 1926 р., тоді емігранта в Парижі, застрелив український єврей, Шварцбард. На допиті сказав, що своїм пострілом мстив Петлюрі за смерть батьків під час погрому, бо він за погроми відповідав. Від цього часу міжвоєнні роки стали періодом полеміки між єврейською й українською історіографією. Багато єврейських істориків підтвердило тези Шварцбарда, а разом з плином часу ніхто вже політики Петлюри в єврейському питанні не аналізував і силою розгону повторювалася теза першого. Єжи Томашевський її не повторює, значить, не змінював – прямо Петлюри, але вчуває її належно побудованим реченням: "За Петлюри дійшло до рогорміїв на Україні." Така поетика велими сугестивна, вона не вміщує зразу фальшивої тези-засуди, а натомість піддає відповідній розумовій асоціації. Користуючись такою поетикою можна написати повністю логічне і правдиве речення. Ось приклад: за ідеологічного керівництва апаратом безпеки Якуба Бермана, в Польщі відбувся збісний погром євреїв в Кельцах, або за керівництва Артура Старевича, в апараті пропаганди, в 1968 р. пройшла збісна кампанія проти сіоністів. Кожна з названих постатей, кожен названий тут факт – правдиві, їх можна перевірити і збірити, та в цій поезії вони нечесні й недопустимі, бо, складені разом, несуть читачеві фальшиві асоціації, творять нову семантичну якість, яка неправдива. Піддавання читачеві сугестії асоціювати Петлюру з погромами євреїв на Україні так само беззасадне й нечесне, як і піддавання асоціації про зв'язок між погромом євреїв у Кельцах в 1946 р. з Якубом Берманом, чи правотою кампанії проти сіоністів з Артуром Старевицем. А що, коли б Єжи Томашевський дозволив собі подібне речення на тему кельцького погрому і пресоюї кампанії 1968 р., як це зробив у випадку Петлюри? Дуже сумнівно, чи справа закінчилася б претензіями в другорядному студентському часописі. На мою думку, справа проф. Єжи Томашевського, це фрагмент загального процесу повільних перетворень у польській історіографії, які останнім часом відбуваються під впливом внутрішньої еволюції політичної ситуації Польщі, а також інших соціалістичних країн. Визріла-бо думка, що дотеперішня історіографія зазірала сильного політичного й ідеологічного впливу.

Вони й довели до істотних викривлень історичної правди, що суперечило дедалі більше новим суспільним відомостям. Процес дезактуалізації дотеперішніх канонів, особливо тих, які доторкаються історії ХХ ст., витворив природну потребу шукати нові інтерпретаційні моделі минулих подій та потребу заново розглянути історичну думку. Зміна деяких історіографічних канонів має сильний політичний відтінок, а історики, які беруть участь в цій зміні, не мають ніякої заперуки щодо межі своїх нових інтерпретацій, що, та чий інтереси можуть вони порушити. Навіть цей рух, сповнений непослідовності, тактичних застережень і ходів, бо кожен з істориків позбавлений належної зацікавленості чи остаточний баланс втрат і прибутків від перегляду історії закінчиться корисним для його теперішнього положення наслідком.

Історіографія польсько-українських взаємин – справжній гордітєв вузол тому, що це незвичайний сплав класових і національних критеріїв оцінювання історичних явищ, критеріїв вживаних відповідно до

самовільної маніпуляції, підпорядкованої актуальним прамуванням. У розробленні проблем історії України, польська історіографія дотримується канонів п'ятидесятилітньої давнини, за походженням – сталінських, засвоєних після II-ої світової війни з невеликими змінами. На сталінські канони в історіографії вплинуло передусім "стримане", а то й вороже ставлення українського політичного руху до сталінської політики на Україні, насамперед в ділянці колективізації українського села (що, за деякими джерелами принесло біля 7 мільйонів людських жертв) і політики супроти української культури. Усі ці рухи сталінська історіографія наділила епітетом "націоналістичні", коли навіть були серед них і однозначно соціалістичні. Крім цього особливого сталінського розуміння класового аналізу української історії, польська історіографія після II-ої світової війни "збагатила" ще й національною польською точкою зору. Вона була наслідком прямої відмови визнати польську державність на Західній Україні українським суспільством у 1918-1939 рр. Після поразки в 1918 р. українці були слабкіші й не могли здобути самостійність а польській державній присутності потурали лише із-за чистого політичного реалізму.

Два роки тому один з польських політиків сказав, що немає спірних питань між польським і українським народами. Я погоджуюся, та додаю – є спори навколо оцінювання спільної багатобікової історії. Сьогоднішня політика й історична дійсність надає йому новий політичний вимір порівняно з міжвоєнними роками, коли оба народи "сходилися", та на спірних пунктах. Уперше-бо є шанс, за умов політичної згоди й без політичних розходжень, вільно обговорити спільну історію.

У минулому не вийшло діалогу, бо оба народи не були собі партнерами, і тому сьогодні нам особливо важливо, щоб, оцінюючи нашу історію, користуватися такими самим критеріями та сторонами від дворушницької моралі. Я додаю деяку небезпеку методологічного підроблювання і непослідовності тому, що тепер польська історіографія користується двома системами оцінювання критеріями класової та національної інтерпретації. Можливості маніпулювати ними, стосовно української історії, нині набагато більші і трудніші для розкриття, коли справу має невідготований до критичного аналізу історичних матеріалів профан. Інтелектуальний тупик, в якому може опинитися польська наука про історію України, показує великотиражна книжка хтось-якого Едварда Пруса "Богатирі з-під знаку тризуба". Однак залишки подвійних критеріїв історичного оцінювання проступають подеколи також у інших істориків, які, як здається, цю небезпеку усвідомлюють. Може бути, їхні критичні аналізи деяких аспектів української історії допоможуть нам зрозуміти помилки минулої й тому не маю проти них нічого, та зможемо й захочемо скористатися ними за умови, що вони проявлятимуть критерії оцінювання спільні й для польської історії. Ризикну твердженням, що великим зламом було б визнання точки зору, що ідея української незалежності і національних прав – це вартість сама в собі, як у випадку Польщі та її історіографії. Польські історики не можуть визнавати її тільки тоді, коли править вона за засіб для досягнення іншої мети, бажаної і схваленої з якої-небудь іншої точки зору. Це, звичайно, ніяке одкровення, бо ж такий погляд добре прижився серед критеріїв оцінювання польської історіографії щодо польських самостійницьких змагань. Отож, коли домовитися про обов'язуючі для обох сторін оцінні критерії, то сам процес оцінки спільної історії стане інтелектуальною іграшкою. Зараз пункт багатості наших дискусій переходить не стільки на фактографію нашої історії, хоч і вона вимагає ретельного перегляду, як на суперечку за методи і критерії оцінювання історії. По-моєму, різниця тут в оцінці конкретних подій, явищ і процесів – це наслідком різниці в критеріях прикладаних до аналізу історії. Діапазон маніпулювання оцінковими критеріями, зараз, як і завжди, дуже широкий, починаючи грубими й видимими маніпуляціями якогось Едварда Пруса, до субтильних мікстур, поданих селективно, як у доц. Тожецького, інколи й у проф. Томашевсь-

кого. Тільки ради цього прибуду спостерігати не тільки за думками проф. Томашевського про нашу історію, але й за способом його думання. Цей спір за метод аналізу трудніший тому, що метод невидимий, принаймні позірний, на перший погляд, проте завжди можна без зусилля його реконструювати.

Повертаючися до проблеми української інтелігенції в Польщі, хочу сказати, що подібний розгляд "інтелігентського стану посідання" мусили провести після І-ої світової війни мешканці Великопольщі. Коли ставитися до надрукованих даних як до вірогідних, то в 1918 р. в Познані було 400 інтелігентів, порівняно, у Кракові — 18 тис. Для новоствореного Познанського університету влада прислала кадри аж з Кракова, бо у Познані не було. Так-бо склалося, що за пруської доби, історичними дослідженнями займалися не професійні польські історики, а польські банкові чиновники або суспільні діячі. Це тому, що пруська влада била антипольську політику, ділячи шкільництва й сильно обмежила можливості творення польської інтелігенції. Добачала в інтелігенції найповажнішу перешкоду германізаційним процесам.

Такою самою була ситуація української інтелігенції в Польщі в період 1918-39 рр. На погляд влади,

була вона першим противником у колонізації українського населення. Тим-то влада намагалася гальмувати або обмежувати можливості розвитку її статусу та кількості. Український університет діяв у підпіллі, аж викрила його поліція. На територію, яка після 1944р. ввійшла до складу Польщі, тодішня влада не допускала української преси зі Львова, бо вона несла "українську чуму". Чи це нагадує щось проф. Томашевському? Українська інтелігенція була чинником сприяючим розвитку національної свідомості, що набирало особливих ваг на прикордонній території. Інтереси польської держави вимагали обмеження її впливу на населення цієї території.

Не можна зупинитися на перерахуванні кількох випадкових чинників формуючих кількість та тип української інтелігенції. Доконечно впорядкувати їх за шкалою цінності в спосіб оправданий і згідний з певною теорією історичного процесу. Поки що нема роботи про українську інтелігенцію в міжвоєнній Польщі і, здається, цим треба пояснювати факт виникання виготовлених нашівидку концепцій, яких потребує щоденна публіцистика. Проте, це вже інша проблема. Натомість пропозиції будуть багатоголосніші та результативніші, якщо впливатимуть з добрих знань і правильної історичної інтерпретації.

Григорій Пристун

Другий Відхід Танюка ?

З того, що ми мали на царині української культури власне театр здавався декому сферою чи не найблагополучнішою. Адже зовні все виглядало гаразд, відбувалися вистави театру ім. Івана Франка в Києві, не скаржився з браку уваги глядачів театр Заньковецької у Львові. Але то власне було тільки позірною, бо вже давно театрові бракувало і свіжих ідей, і нових постановок. Власне, наприкінці ХХ ст. український театр являв собою дивну суміш епігонства, ще від часів театру корифеїв, і разом з тим якихось здекларованих ідей, які є малодотикальні до мистецтва.

Фатальною для українського театру стала мобна ситуація, яка створилася в Україні останніми десятиліттями. Від початку 80-их рр. дедалі ширшого розповсюдження набула практика т.зв. двомовних театрів, які на практиці були збісно ж російськими і статус двомовників надавало існування в репертуарі одної чи двох українських вистав. Завдяки тому по суті замерло українське театральне життя майже в усіх обласних центрах південної і східної України. На всю Україну залишилися чотири чи п'ять українських академічних театрів, в тих містах де паралельно існували театри російські. Маю на увазі насамперед Львів — театр Заньковецької, Київ, театр ім. І.Франка, Харків — театр ім. Т.Шевченка а також Одесу і Дніпропетровськ. Але тягар поганих штампів значною мірою зіпсував обличчя і цих театрів. Зрозуміло було, що зробити щось по-справжньому революційно нелегко на ґрунті вже усталених театрів із сталою трупю, що давно склалася, і мала того, не викликала особливої охоти до інновацій — неможливо. Тим-то київани з величезною надією поставилися до звістки про те, що повертається до Києва по 20-річний перерв режисер, Лесь Танюк. Власне ім'я Танюка стало вже майже живою легендою. Початок його діяльності припадає на ранні 60-ті роки. Тоді Танюком було здійснено кілька цікавих експериментальних постановок, здебільшого в провінційних театрах України. Згадується його робота, зокрема з шевченківцями в Харкові, великокультурницька робота цього часу, низка статей безпосередньо причетних до першого відкриття Курбаса, до книжки, яка здається вийшла 1962 р. Зрештою дебютував він як цікавий поет. Єдина його збірка вийшла 1966 р. Але коли над Україну по-

чали збігатися хмари і коли треба було вибирати між неможливістю роботи в Києві із змогою продовжувати діяльність в Москві, він вибирає останнє. Двадцять років він працював з різними московськими професійними театрами — останнім часом в театрі ім. Пушкіна. Здійснив за цей час багато відомих постановок, але тимчасом не переривав зв'язків з літературним та театральним світом України, сподіваючися колись сюди повернутися за сприятливіших часів. Власне такі часи й настали з початком перебудови.

Отримав Танюк театр один з найцікавіших — Молодіжний театр. Виник він щоправда таким чином, яким театрові не личить виникати — шляхом адміністративного наказу, а не шляхом, приміром, згуртування однодумців. Заснували його 1979 р., і попри те, що в цьому театрі зібралися люди вельми різні за смаками, якимось подолав він перші труднощі становлення і заберши кілька по-справжньому цікавих постановок. Мається на увазі перш за все: Сірано де Бержерак — "Розтана" в перекладі Рильського; "За двома зайцями" Старицького; "Стіна" Щербака; "Лазня" Маяковського. Постановки ці, здійснені Шулаковим-Мерзлякіним мали розголос, але все ж таки театр свого обличчя так не знайшов і в репертуарі поряд з виставами яскравими, було чимало перехідних і, що найголовніше, не було в театрі твердого керівника. Тим-то сподівалися, що від сполучення таланту Танюка й повного сил і бажання працювати Молодіжного театру, можна буде чекати яскравих звершень на київській сцені.

На жаль, з приходом Танюка до Молодіжного театру, період початкових захоплень швидко минув. Відразу бажання режисера розпочати справи по-новому наразилося на сувору дійсність. Перш за все виникли проблеми суто мобні. Невдовзі перед тим в Києві було розформовано театр Естради, частину трупи якого передано до Молодіжного театру вже разом з готовими російськими виставами. Збісно, жоден режисер, який надто поважав себе як мистця, не дозволив би у своєму театрі на ранкових виставах розмовляти однією мовою, а на вечірніх, другою, що фатально вплинуло б на якість вимови, та зрештою на художній рівень самих вистав. На жаль таке очевидне прагнення Танюка зробити український театр

уже наразилося на значний опір частини трупі і навколо театральних діячів. В це важко повірити, але наприклад завідувача літературною частиною театру, жінка призначена на цю посаду випадково, до функції якої входить, зокрема контроль за літературною якістю текстів і за вимовою акторів, взагалі не знає української мови, при чому не знає її настільки, що просто є для неї незрозумілою. То ж конфлікти не заборилися. Найпершим каменем спотикання стала справа актора Слабинського, комсомольського функціонера, який нічим особливим в театрі не відзначився, але завдяки своїм контактам в керівництві Комуністичної спілки молоді України був представлений до отримання звання заслуженого артиста Української РСР, що власне дає права акторові на певні привілеї в отриманні житла, на підвищення зарплатні тощо, і переводить його на вищий статус. Оскільки Танюк вважав, що звання заслуженого артиста має відображати реальні театральні заслуги, а не позатеатральну діяльність, він відмовився підписати акторові документ на заслуженого артиста, внаслідок чого, в театрі виник перший з кількох конфліктів. Оборону Слабинського активно повіл райком Ленінського району центрального, на території якого розташований театр. Перші грубі випадки проти Танюка дозволив собі на київській міській конференції секретар ленінського райкому, Світлана Левицька. Не переймаючись жодною мірою проблемами театру і не часто до нього вчашаючи, вона на міській конференції російською мовою брутально вилаяла Танюка за створення ненормальної атмосфери в театрі і сказала, що для оздоровлення атмосфери в театрі необхідним є усунення головного режисера і це знайшло підтримку в Міністерстві культури. Хоча Міністерство культури саме, так само як ЦК Комсомолу України, поспішили тоді відмежуватися від цієї заяви, а конфлікт було подолано шляхом переведення Слабинського до іншого театру - однак напруження не було остаточно зняте. Позицію Танюка до певної міри зміцнила прекрасна постановка спектаклю "Диктатура совісті", п'єси Шатрова про революційні події, коли робітники влаштували імпробізаційний суд над Леніном, якраз з метою довести перевагу ленінських ідей. Все було талановито зіграно акторами Молодіжного театру, свіжо, незатерто. Власне зараз є популярним повернення до теми Жовтневої революції, нового прочитання цих подій. І спектакль був абсолютно в руслі цього. Не випадково відомий московський драматург, Шатров, дав Молодіжному театрові право на постановку цього спектаклю, як одному з дуже небагатьох театрів в СРСР. Спектакль пройшов майже триумфально. Його було показано делегатам чергового з'їзду Комсомолу України. Здавалося, на тому конфлікт мав би й закінчитися. Але на жаль не так сталося. Насамперед були такі, що досить рішуче протидіяли Танюкові в проведенні його курсу саме на український театр. Так директор театру, який відповідав за фінансову частину, вважав наприклад за необхідне поставити ранкові вистави для дітей російською мовою, проти чого заперечив Танюк. Звісно, це була ще одна з причин для написання наклепницьких листів вищій інстанції. Проте Танюк не зазнав поразки в головному. Він намагався дати акторам елементарне поняття тієї культури в якій вони мають працювати, власне долучити їх до культурних надбань України 20-их рр., дати їм широке розуміння української і світової літератури. З цією метою було організовано серію літературних вечорів. Таких вечорів всього відбулося 14. Перші вечори були присвячені Пушкіну, виходу шеститомника Шекспіра в українській мові. Ці вечори за своїм рівнем являли справді щось унікального, оскільки ретельно підготовлені Танюком, вони включали виглошення якихось рефератів і уривків творів репрезентованих письменників, і живої дискусії глядачів. Але, власне за участю акторів Молодіжного театру відбулися тільки три вечори, потому більшість акторів самоусунулася, вважаючи таку неоплачувану додатково діяльність за непотрібну і продовжували її, разом з небагатьма акторами, справді подвійниками свого мистецтва, лише аматори т.зв. студії

глядача, сформованої при театрі. Їхніми силами було зроблено ще близько десяти вечорів - передостанній, тринадцятий вечір, був присвячений українським неокласикам. На жаль, відбувся він вже тоді, коли внутрішній конфлікт в театрі сягнув крайньої точки і почалися справжні доноси акторів на Танюка. Йому закидалося невміння створити належну моральну атмосферу в театрі, те, що не готуються нові вистави, а натомість Танюк повністю зайнявся організацією театральних вечорів разом з глядачами. В результаті цього, керівником управління культури м. Києва, Безверхим, було прийнято наказ про розформування художньої ради театру, куди входили такі відомі українські письменники, як Микола Жулинський, Валерія Шевчук, Юрій Шербак, критик В'ячеслав Брюховецький, натомість скасовувалися гастролі театру до Львова, на котрі Танюк покладав велике сподівання. Було створено комісію для розгляду ситуації в театрі, результат діяльності якої був відомий наперед. Хоча на захист Танюка було надіслано кілька листів від широкої громадськості, зокрема один з них, керівникові київського міського партії, Масику, а також головному редакторові газети "Советская культура" в Москві, Беляєву. Підписавши чотири особи, серед них академік Новиченко, багато науковців, літераторів, робітників, студентів Києва. Однак було прийнято рішення про усунення Танюка від обов'язків головного режисера Молодіжного театру.

Безумовно, усунення Танюка є великою втратою для театральної, творчої життя України. Перечеркнено широкі, накреслені Танюком плани звертання до української драматургії 20-их рр., - в найближчих планах Танюка була постановка "Мини Мизаїла" М. Куліша, за якою мали піти інші постановки з цього часу, дуже важливі для теперішньої України. Тепер, для здійснення цих планів покладено численні перешкоди. Звісно, в ситуації яка оклялася можна також збинувати головного режисера, Леся Танюка, якому очевидно справді десь забракло дипломатичності для згладжування якихось гострих кутів, а втім, хіба можна винувати митця в тому, що він принципово намагався проводити свою чітку, художню лінію?

Попри усе те, треба сподіватися, що нові часи призведуть до перемоги прогресивної лінії. Певні ознаки тому вже є. Нещодавно в Харкові, місті в суті майже зрусіфікованому, де в український театр ходили лічені одиниці, було створено малу сцену під назвою "Березоль", де було здійснено ряд неординарних постановок, де зокрема готується до постановки "Мина Мизаїла", було поставлено кілька гостропроблемних п'єс російських письменників. Результати очевидні - тепер на цю малу сцену не можна дістати квитків на три місяці наперед. Треба надіятися, що й Київ дістане другий український театр, на який він давно заслуговує, хоча поки що, між цими сподіваннями а практикою відстань ще достатньо велика, оскільки з п'ятих госпрозрахункових театральних студій створених в Києві останнім часом, маємо одну німю й чотири російськомовні. Із цих чотирьох російськомовних, тільки одна має в своєму репертуарі одну виставу українською мовою.

На кінець хочу згадати про діяльність у Львові Молодіжного експериментального театру аматорів "Мета". Керує ним Гриць Шумейко, актор театру ім. Заньковецької. На сцені цього театру було здійснено інсценізацію "Вертепу" Шевчука. Нещодавно з успіхом його показали на своїх перших гастрольях в Києві. Театр цей здійснив постановку "Марусі Чурай" Л. Костенко. Зараз там працюють над "Собором" Гончара. Це театр суто аматорський. В ньому працює студентська молодь. Проте постановки цього театру зажили у Львові вже доброї слави і є надія, що у найближчому майбутті цей театр перетвориться на ще одну студію.

Михайло Порелазець

ПОГОВОРІМ ПРО ШКІЛЬНИЦТВО

По моєму хотінню

"Казка" Віктора Беня, щогорічного випускника ліцею в Лігниці — це відповідь на статтю Г. Приступа "Поговорім про шкільництво" ("Зустрічі", номер 8-9) і наступний голос у дискусії про стан українського шкільництва в Польщі.

На основі рофійської народної казки

Жили собі дід та баба. Мали вони трьох синів — двох старших мудрих, а третього дурака — Омеляка. Одного разу трапилась наймолодшому дивовижна зимава пригода. Отож, коли пішов над річку по воду, помітив в ополонці щуку. Карапуз насторожився, припинив і — плигнув. Зловив щуку в руку. Риба ж промовила до нього людським голосом: — Омельку, Омельку, відпусти мене в воду, а я сповню всі твої бажання — запам'ятай лише мої слова: "по шучому велінню, по моєму хотінню, хай станеться те і те!" Хлопець, добра душа, поміркувавши, випустив щуку і вернувся додому назад пересипатись просцем на печі.

Минуло кілька років, сини підросли, позакінчували восьмі класи — час думати про майбутнє. Дід з бабою довго-довго чухали потилиці, ходили, питали, вертіли, рахували, сварились й сушили голови собі та іншим, аж вигадали — знайшли розв'язку. Дід ото скликав сімейну раду і заявив: — Слушайте чада, сини мої. Я, ваш бітець, рішив і встановив вам праведну путь. Час вирушати в дорогу, в обійми життя, набирати мудрості, ставати зрілими людьми. Ось вам і моя воля. Тут старий зупинився, кинув побажний, грізний погляд, кашельнув і — далі: — Ви старші, соколи мої дба, мої надії єдині, підете в "дохтори" і "магістри", будете підпорами, стовпами моїми, самоцвітами, скарбами й окрасою роду. Рушайте ж ото в саму столицю, в ліцей Замойського та набирайте розуму та знань. Пошана і слава вас ждуть! Баба лише похлипує, щаслива, а старий батько гордо піднімає кошавий ніс та сяє своїми вицвілими очима.

Омелько-дурник зіщулився, скулився, закандзюбився писне, ні дихне, нема його — вислухує зі страхом пророчих слів. Отець-дідуга строго блимнув на Омеляка, гикнув, та й промовив: — З тебе, дурню, хісна ніякого не буде — тож іди в Лігницю. Може як перетелесашся там год-два. Мисленням, сину, ти ще не согрішив ніколи — туди тобі й дорога!

Як владар родини сказав, так і сталося — розпустив дітей по різних закутках держави, а сам, тихцем, вечорами, щоб ніхто часом (борони Боже!) не підгледів, нишком зрідка підчитує "Наше слово" і жде...

А в ліцеї Замойського гуде, аж луна б'є по мурах класів, бібліотек, архівів і читальень — це дідові орли вивчають матеріали, зазубрюють шкільні програми, це браві козаки зачитуються в мудрих книгах, пишуть, шкребуть перами, аж тріски летять. Тільки розум вливається могутньою рікою у їхні голови. — Будуть люди, — усі професори говорять.

Тимчасом у далекій затурканій Лігниці, Омелько-дурник лежить в гуртожитку у залі, гризе горіхи і "філософствує": — Що за біда вигадала творити тут ліцей? Ох і фантазії мали, ех і центр знайшли! Вітаю вас! Поздоровляю, засновувачі! Хіба тут де глудз? Виплюнув тверді лущини і могутньою шелестом клацнув наступних п'ять нараз. Знову розгорнув 8-9 номери "Зустрічей" та й продовжує свій монолог.

Дійсно, ніде тут, хоч би й як шукав, мудрої, з глуздом людини — нікуди правду діти — сам бездіяний, безамбіційний, безстремління, темний елемент приходить! Го-го! Ть-ф-ф-фу! Омелько висякав

здоровенного носюру і править далі: — Цікаво! Захоплює пише цей Григорій! Видно — людина тямуща, знає в чому діло! Так! Маразм! Саме маразм! Свята правда — "... праця вчителів з Лігниці й Гуроба над інтелектом їхніх учнів являється як героїчне подвижництво, що не забезпечується вдалою." Як він це вміло, синтетично обійняв, окрилив словами! Ги-и-к! Апчхи! Х-х-х-х-ари! Браво! Мудро! Так! Так! Українці наражають "дітей на всі негативні наслідки своєї науки"! П-р-р-авильно! Ох, як приступно Гриць виложив і розтлумачив: "уважаю, що рівень навчання в українських класах надто низький, подібно до того, як і в "школах"". Так! Вірно! Власне лапки при "школах" віддають усю суть проблеми. Омелько-дурник аж впрів. Хвилюк перепочив, вдихнув повітря і — калатає:

А й арифметику він знає досконало! Неперевершено рахує! Талант. Як він докопався до таких чисел, що й мені невідомі!? Га? Тьффу! Хіба хтось з нас в історії "студював"? Гай-гай! Ну й мастак! Привіт мій, Грицю, тобі і пляшечка горілки! Г-и-и-и-к! Га-га-га-га! Ну й утяб! Як приліпив, то й приліпів! Ото рука! Ото гнучкий язик! Шморг!

Омелько-дурник часом і дозволяв потренувати своїм вузькому інтелектові, переважно тоді, коли особливо міцно нудьгував, але тим разом його пориви нагадували бурю, навалу песоголовців, торнадо. Геть забув про вечерю. Лежав і снував довжелезні нитки думок-гадок, вже й горіхи перестав лускати, тільки лежав, лежав... Та раптом вколело, запекло Омеляка-дурника глибоко-глибоко, та так глибоко, що не знати, як глибоко й де глибоко. Запекло і вколело, дошкулило аж так, що хлопцюга-бідолаха втратив спокій і взяв задумуватись, чому те "воно" тривожить, і взагалі, що воно є те "воно"? Проблема... Та в голові трохи починає обітати і з-поміж вічних сутінок починає майоріти якесь "щось незнайоме", досі незбагнене, але воно є! Понатужив Омелько-дурник працю голови, аж розпалилась, закептила, аж увесь мокрий. Виразніше, точніше, ясніше, гостріше і:

Е!!! — загорланів, аж шибн задзвеніли. — Маю! Он, що мене обербить і не дає спокою! — Шкільництво вимагає, волає допомоги! Безталанне шкільництво потребує мене! Грицю, брате, добре радиш! Омелько-дурник пригадав слова колись переказані щукою і, не гайуючи часу, забрався творити на землі добро. Спершу взявся за себе: — По шучому велінню, по моєму хотінню — стати мені мудрим, хвацьким молодцем, дотепним і моторним, розумним і проворним, кмітливим брати з Замойського! тільки сказав чаклунні словазакрутило, забертіло, затріпало Омельком, посипалась сажка й попіл, засмерділо і ... дурник перекинувся у красеня премудрого. Тоді, вже не думаючи довго, Омелько наказав: — По шучому велінню, по моєму хотінню — школа, а давай іди у саму столицю, приліпни до Замойського, випускай у світ справжніх не чверть, тільки цілих інтелектуалістів! А ти, старезний, порепаний, потрісканий інтернате, ступай чимскоріш за школою й без матеріал на майбутніх інтелектуалістів. І сталося диво невидиме, і сталося диво нечуване. Загриміло, полопали ринби, громозводи, булиці захвилювали

океаном, люди залякли з переляку, отетеріли і повитріщували очі, і порозкривали роти, і казали:

О-о-о-о-о! А школа з інтернатом підвелася, розпростували засиджені хребти, захрустіли засталими суглобами, розпрямили старечі плечі і зрушились, пішли! Подалися до самої столиці. Омелько шасливий сидить на димарі - керує баяком на пілничний схід, а всі дивуються і кажуть:-- О-о-о-о!

Прийшли, вмостились, розжилися, розцїли. Старий дідуга з "Нашим словом" здивувався,

Омелькообійнявся з братамиорами, школа - сіє у чудесній атмосфері, усі - вдоболєні. На вербі дзвінчик, а моїа сказці кінчик.

До Грци Приступа. Саме зближається зима - знайдеш, панібрате, безліч ополонок. Стрибай! Пірнай - може й зловиш чарїну шуку в руку. Як пошאותить - усе буде просте, стане нескомплікованим. Може десь у водах Вісли забудеш, залишиш дядьківські комплекси нижчості, чи пак, вищості.

Віктор Бем

Як позбутися будь-якої надії

Моя полемічна стаття на тему середньоосвітнього шкільництва для української молоді в Польщі, озглавлена "Поговорім про шкільництво", викликала багато контроверсій, в головномуспротиві. Є це справа, якої не можу залишити без відповіді передусім тому, що згадана стаття стала жертвою доволі непристойних інтерпретаційних зловживань з боку людей, для яких українське середньоосвітнє шкільництво в Польщі є тим, що в публіцистиці енігматично називається "сіллю в оці". Запевне мені не відомі усі реакції, які викликала стаття, тому обою відповідь, в силу фактів, обмежу до гурту тих, які, таким чи іншим шляхом, до мене дійшли. Для пояснення суті мого погляду на проблему середньоосвітнього українського шкільництва в Польщі мушу спершу, очистити передплілля для дискусії, трапилося-бо кілька серйозних непорозумінь на цьому тлі. А я бажаю цих непорозумінь уникнути немов пошесті СНІД-у.

Мій текст, в основному, не містив нічого, що створювало б ґрунт для неправильного зрозуміння моїх намірів. Він був формульований чітко й однозначно, а якщо мало місце неправильне його прочитання, то лише наслідком неприродної ситуації і атмосфери, в якій завжди порушується приватно і публічно всілякі болячки етнічних груп в Польщі. Є це зі сторони меншостей підсвідоме відчуження загрози усього, що вони мають у своєму розпорядженні, що можуть втратити. Це відчуження загрози не є ніяке дивацтво, а натуральний продукт відносно неприємної традиції, яка, - як сподіваюся, вже невідклично належить історії, з якої було зроблено дійсно усі висновки. Проте, коли відчуття загрози є надалі панівним та ще поширюється так істотні сумніви, я відчуваю обов'язок сказати наступне.

Перш за все прагну рішуче заперечити, щоб я коли-небудь бажав ліквідації українського середньоосвітнього шкільництва та давав аргументи для всіх тих, які про це мріють. Мені відомо про те, що є люди, які були б готові скористатися кожною нагодою, щоб існуючі установи культурно-освітнього характеру, включаючи дідьке шкільництво, ліквідувати або маргінально обмежити. В моєму тексті нема ні одного речення, яке уповноважувало б до такого прочитання моїх інтенцій. Мій текст був критикою існуючої середньоосвітньої системи шкільництва для української меншості в Польщі лише з одної точки зору: якості випускників та їхніх можливостей дістатися на студію. Я стою на становищі, що теперішні школи не дають таких можливостей, що подекуди не є нічим надзвичайним. Вже багато літ на сторінках польської преси продовжуються безкінечні дискусії про те, що середньоосвітні школи погано підготовляють кандидатів на студію; що програми навчання для середньоосвітніх шкіл погані; що іспити на атестат зрілості не дають повного образу знання абітурієнта; що бузи одержують із середньоосвітніх шкіл дуже поганий пілпродукт, над яким доводиться мучитись. Ці та інші закиди ставитимуть усьому середньоосвітньому шкільництву в Польщі, намічаючи в ньому численні системові хиби. Висловом цього невдоволення системою середньоосвітнього шкільництва в Польщі є чергові проекти його реформ, з яких найбільш голосним був останній проект, опрацьований спеціальним колективом під провідом проф. Яна Шепанського в роках бодай 70-их.

Маю питання до моїх противників: чи з отієї небажаної публічної дискусії на тему середньоосвітнього шкільництва в Польщі, та праць над піднесенням рівня середньоосвітнього шкільництва, хто-небудь робив висновок, що це шкільництво треба в Польщі просто ліквідувати? Чи з факту, що широкі круги польського суспільства вже віддавна, перманентно невдоволені середньоосвітнім шкільництвом, та з робіт над його зреформуванням впало кому-небудь (окрім якогось державного чиновника з Лігниць після моєї статті) на гадку, щоб ліквідувати хоча б один загальноосвітній ліцей? Якщо моя стаття мала б уповноважувати когось-небудь до ліквідаційських думок, нп. ліцею в Лігниць - тоді питаю: до чого уповноважує уся багатолітня дискусія над хибними системи середньоосвітнього шкільництва в Польщі? Чи з факту, що теперішнє шкільництво для наменшостей має свої недоліки може взагалі виникати постулат про ліквідацію цього шкільництва? Яким чином можна робити такі висновки? Чи звідси, що теперішня організація цього шкільництва не є у відповідній мірі ефективна, виникає, що українську молоді слід залишити без будь-якої україномовної освітньої альтернативи? Або будь-яка альтернатива для етнічної меншості, або ніяка альтернатива це за вибір? Чи перед таким вибором бажать нас поставити спеціалісти від адміністрування проблемами наменшостей? Проте, чому робиться інші висновки з дискусії над станом польського середньоосвітнього шкільництва, а інші з написаної до ляду статті про стан українського середньоосвітнього шкільництва?

Українські середні школи в Польщі обмежують своїх абітурієнтів не тому, що вони україномовні, а тому, прошу пана - звертаюся до журбака, який тиняється коридорами ліцею в Лігниць і лякає вчителів, а тому, що їх злокалізовано у невластивому місці. А саме, в міських осередках третьорядного культурного значення, в місцевостях, до яких важко стягнути найкращих вчителів, куди не приїжджає ні театр, ні опера, де панує клімат розумового маразму, якого набираються учні в період своєї найбільшої розумової вражливості. Ці міста ще десять років тому були закутними повітовими містечками. Українські середньоосвітні школи в цих місцевостях стають жертвами цього маразму, а що більше, стають жертвою місцевої адміністрації, яка не відзначається надто великою шириною горизонтів. Хоч вона відмовляється відверто поставити справу ліквідації школи, проте не може собі відмовити в приємності засівати у школі клімат непевності про завтра, постійного піддавання думок про реформу школи та персональні зміни. Єдиним дійсним результатом цього є брак стабільності дидактичних програм, брак умов для зосередження на дійсних завданнях школи, на підбишуванні рівня навчання та виховування моделі випускника. Я стою на становищі, що усі ті доморошені задуми місцевої адміністрації реформувати українське шкільництво способом злиття з іншими місцевими школами, що в результаті мало б позбавити його власного етнічного обличчя, слід виявляти та прилюдно дискутувати з ініціаторами. Обидві українські середньоосвітні школи - в Лігниць та Гуробі Ілабєцькому - вимагають чималої допомоги місцевих властей, бо попри погане локалізовані (далеко від великих культурних осередків Польщі), їм треба зосередити увесь організатор-

ський, кадровий та інтелектуальний потенціал, щоб виховати якнайкращу модель випускника. До одного нещастя, яким є погана локалізація, не треба додавати другого, яким є дурість місцевих чиновників та необхідність відводити для боротьби з ними сили, які повинні бути використані при здійснюванні належних завдань школи. Скільки сил і енергії витратили українські школи на боротьбу з урядами? Скільки їм прийдеться ще витратити? Невже йдеться саме про те, щоб істота процесу навчання і виховання молоді зійшла у цих школах на дальший план? Школа для наменшостей збудує учня, але йдеться про те, щоб витоптуючи пороги урядів, її примусити ще більше збіднити учня? Аналогія між положенням обидвох українських шкіл та ситуацією всієї системи середньоосвітнього шкільництва в Польщі мають однак свої межі, про які не слід забувати. Існує величезне число польськомоєбних середніх шкіл і можна – згідно з правами статистики сказати, що якийсь відсоток тих шкіл будуть становити школи дуже добрі, якісь середні, а ще інший погані. Тимчасом українських середніх шкіл всього-навсього у Польщі дві. Маючи лише дві середні школи не можемо дозволити собі на будь-який проєкт середнього чи поганого рівня, бо ж тоді це позбавило б нас взагалі *de facto* можливості давати добру освіту українській молоді в рідній мові. Коли б було десять українських середніх шкіл, тоді ми могли б дозволити собі на таке, щоб п'ять відзначалося стандартним рівнем навчання, бо других п'ять давало б можливість навчати на високому рівні українську молоді, проте знаємо, що цей рахунок фіктивний, маємо-бо лише дві школи. Тому не потішає факт, що вони на такому самому рівні як решта середніх шкіл, скажімо, в Лігниці чи на Мазурах.

Підтримую мою тезу, що ми в Польщі не добилися ефективно організованої формули для українського середньоосвітнього шкільництва, яке випускає підрпродукт, особливо в аспекті вузів. Беручи до уваги загальновідомий факт розсіювання українського населення по цільній території країни, основною для ефективно організованої формули проблемою усього шкільництва є його локалізація. Нам не відомі причини, які рішили, що обидві українські школи було локалізовано саме в Гурові та Лігниці. Скажу більше, я шукав та не знайшов хоч сліду публічної дискусії над вибором місця для цих шкіл, і сумніваюся, чи голоси українського населення взагалі були вислухані у той час, коли рішали про локалізацію. Цю локалізацію обидвох шкіл вважаю фатальною з уваги на провінціальний характер міст, в яких вони діють. Для порівняння скажу, що польська середньоосвітня школа в Україні: злокалізована не в Залещиках чи Бродях, але у Львові, столиці Західної України, у великому культурному та академічному осередку, 700-тисячному місті з великим цивілізаційним запалом, а також, що має неабияке значення для виконання польською школою своїх освітніх функцій – в історичному осередку польської культури на Сході. Як це виглядає у порівнянні із школою в Гурові? Польське населення Львова на сьогодні становить лише 1,5% усього числа мешканців і тому я не можу вважати, що польська школа у Львові працює лише для місцевих, львівських родин, а не для цілого польського населення Західної України. Школа може похвалитися доброю вчительською кадровою і не доводиться їй збирати пожертви серед польського населення України та поза її кордонами, щоб нагородити фонди наприклад на будову гуртожитка для молоді, яка навчається в лиці.

Вчителів з Лігниці чи з Гурова не обтяжують вищою за цей стан середньоосвітнього шкільництва для української лицейної молоді. Їхні зусилля, щоб за існуючих умов та при дійсно скромних кадрових і організаційних можливостях (крутий брак помешкань для вчителів, для прикладу) виховати якнайкращих абітурієнтів є дійсно імпонуюче і, не переборшуючи, неуміме для найсуборіших ригористів. Особисто сумніваюся, щоб в умовах, в яких працюють обидві школи, існували ще якісь дійсні можливості дальшого вдосконалювання дидактичної і ви-

ховної роботи. Одинока дійсна резерва, якої не було досі використано, є в спрямуванні тієї енергії, якої вимагають бої з чиновниками, на мериторичну роботу, тобто на роботу з учнями.

Моя пропозиція, щоб в одному з найкращих варшавських лицей відкрити український клас – може більше як один, може два? – не наспівала до того, щоб цей клас постав замість, або в місце якої-небудь з теперішніх середніх шкіл. Тому, що суперечка на тему української школи є по суті суперечкою про ефективну організаційну формулу, тобто про концепцію української школи в умовах розсіювання населення по цільній території країни, – не даваймо розбіжності цієї суперечки на папері, але емпірично. Даймо шанс для кожної з тих формул, щоб вони на практиці виявили свою вищість або хибність, значить – хай продовжують свою роботу обидві українські школи в Лігниці та Гурові Ілабецькому, проте нехай вони конкурують з українським класом в одному з найкращих варшавських лицей. Тільки тоді, коли допустимо обидві формули середньоосвітньої школи для наменшостей можемо вирішити, чия правда, який тип школи для наменшостей збудує учня, а який ні. Звичайно, існує цілий ряд практичних виконавчих проблем пов'язаних з віднесенням українських класів в найкращих варшавських лицей, починаючи з проблеми гуртожитка для молоді, яка мала б почати навчання у Варшаві. Проте, це є проблема, яку мала б вирішити держава. Спершу однак треба дійти порозуміння щодо концепції, а щойно тоді зробити практичні заходи в цій справі у відповідних варшавських властей.

Багато літ після війни нам залежало тільки на тому, щоб взагалі українська молоді була, щоб взагалі говорила по-українськи, щоб зберегла свою тотожність. Це було очевидне, проте протягом усього того часу змінювалося також ціле суспільство серед якого живемо та з яким нам приходиться прирівнювати наші стандарти якості і статусу. Нині треба, щоб українська молоді не лише була, але також щоб вона була якнайкраще освіченою, щоб була спроможна нормально функціонувати в модерному суспільстві. У мене серйозні сумніви, чи є загальне зрозуміння цих змін, які відбуваються в суспільстві під кінець XX століття, зрозуміння ролі, яку має сповинити система освіти молоді і модерної інтелігенції, також української. Немає найменшого приводу, щоб ми мусили робити який-небудь мутний вибір між нашою тотожністю, а доброю модерною освітою чи модерністю взагалі. Такий-бо вибір був би фальшивою альтернативою, тому, що можемо також бути собою, зберігаючи нашу етнічність у теперішніх реаліях, як і здобувати якнайкращі професійні та інтелектуальні кваліфікації, а система середньоосвітнього шкільництва не тільки не повинна нам у цьому перешкоджувати, але мусить нам у цьому допомагати.

Навчання нової української інтелігенції, яка володіє рідною мовою та зазнайома з своєю історичною і культурною спадщиною, аж ніяк не можна закінчити на рівні середньої школи, вона тут щойно повинна починатися. Сумніваюся, чи дійсно є розуміння ролі доброї освіти у сучасних суспільствах, з деяким-бо остовпінням я дізнався, що хтось вже робить проєкт перенесення українського лицей до Білого Бору – п'ятитисячного містечка у лісовій глуші на Помор'ї, віддаленого на 100 кілометрів на південь від Кошаліна. Перенести лицей до Білого Бору, якби викинути середню школу, яка повинна підготувати українську молоді до науки у вузах, просто до лісу.

Не знаю чим на цей раз керуються винахідники, але могу здогадуватися, що йдеться про використання гуртожитка початкової школи ім.Т.Шевченка, який суспільним зусиллям буде створений для українських дітей. Гуртожиток є будований на те, щоб розв'язати дуже серйозні житлові проблеми українських дітей тамошньої початкової школи, проте підселення до них додатково учнів лицей створило б наново житлові проблеми. Очевидно винахідники прагнуть допомогти лігницьким чи гуровоілабецьким освітнім органам влади у розв'язанні їхніх проблем за рахунок білобурських дітей. Звісно, найкраще підкинути лігницькі або гуровоілабецькі проблеми суспільному

активності УСКТ, хай собі над цим сушить голову протягом наступних двадцяти літ. Це є суть цього способу думання: локалізувати школи не там, де можуть давати добру освіту і найкраще виховувати молоду українську інтелігенцію, але там, де є будинок та шанс на підселення. Перенесення українського ліцею до лісу, це вкінці найкращий спосіб, щоб остаточно позбутися всілякої надії на покращання якості освіти української молоді. Це нарешті найкращий доказ цього, що школа для неамериканців, шоправда збудує своїх учнів, але може їх збудити ще більше, що цей процес спускання вниз є безмежний.

Ніхто не хоче вже навіть приховувати, що в основному, єдиним правдивим критерієм для локалі-

зації шкіл національних меншостей не є мериторичні мотиви, такі як рівень навчання та спроможність підготування кандидатів для вищих студій (така-бо роль загальноосвітніх ліцеїв), але побічні критерії технічні. Гаразд — думаю, що Польща не є такою просторою країною, як наш східний суспільство, бо в протилежному разі, розшукуючи будинок, перекинули б наш ліцей на Сахалін, або у Владивосток. Досі здавалося, що справа стоїть ось як: школа виникає там, де найкраще може виконувати свої завдання а слідом за нею постарть будинки. / тимчасом школа виникає там, де є будинки — що тут по суті є засобом, а що метою?

Григорій Приступ

Навчання української мови в Канаді

Проблема навчання української мови проступає окрізь там, де знаходиться хоча б невелика група українців. Отже, в Канаді, де проживає приблизно 900 тис. українців, розкинутих по величезній території, плекання рідної мови становить суттєве питання.

Сьогодні навчання української мови у Канаді ведеться у кількох, найбільш заселених українцями, провінціях. У кожній з них існує власне автономне Міністерство освіти, тому-то програмам і методам навчання притаманна певна регіональна специфіка й окремість — хоча останнім часом зроблено багато з метою уніфікувати відмінності.

Найкращих результатів у сфері навчання української мови досягнуто безперечно у провінції Альберта — тут також найбільші традиції, коли говорити про плекання рідної мови. Вже у 1901 р. асамблея Північно-Західних Територій, до складу якої входила теперішня Альберта, дала дозвіл на шкільне навчання не тільки англійською а й іншими мовами. Він відновлений був урядом Альберти в 1916 р., але довгий час можливість навчання різними мовами фактично не використовувалося.

Шойно в 1974 р. створено українську двомовну програму для 1-3 класів, яку схвалив міністр освіти Альберти. У межах цієї програми дозволено протягом половини шкільного дня вести уроки українською мовою, а другої — англійською. Перші пробні українські двомовні класи засновано спільним зусиллям української громади, шкільних рад і Міністерства освіти. У 1976 р. кабінет міністрів Альберти схвалив продовження програми двомовного навчання до шостого класу включно, а від 1980р. дозволено розпочати це ж навчання у 7-9 класах, натомість у 1983 р. двомовне навчання введено у вищій середній школі (10-12 класів).

Плануванням і розробленням програми для навчання української мови займається Відділ мовних програм при Міністерстві освіти Альберти. Він планує, розробляє і вводить українськомовні програми для тих предметів, що допомагають учням засвоювати рідну мову й культуру, як наприклад: українська мова, мистецтво, суспільствознавство. Відділ займається також перекладами і вбудовуванням до вжитку частин або цілого змісту навчальних програм по здоров'ю, природознавстві та інших предметах, які допомагають учням набути основні знання. Він також надає шкільним радам фінансові субвенції, які надає провінційний уряд, щоб покрити додаткові кошти пов'язані з двомовним навчанням. Шкільні ради отримують гроші за кожного учня двомовної програми й додаткову субсидію за підбіз учнів до двомовних шкіл. Працівники Відділу керують також надаванням стипендій українським інструкторам, що допомагають вчителям підбишити свої кваліфікації і вдосконалити знання української мови.

Існують різні ступені мовного заглиблення, яким підкоряються програми двомовного навчання, що відрізняються одна від одної числом годин відведених для навчання другою (українською) мовою. У програмі повного заглиблення відводиться від 80 до 100 процентів навчального дня для науки в рідній мові, натомість у програмі неповного заглиблення, урокам вивчення другою мовою, відводиться половину навчального дня.

Програму, яка починається у першому класі, називають програмою раннього заглиблення у мову. Пізнє заглиблення у мову починається у середній школі (7-12 класи).

Учні в українських двомовних класах засвоюють рідну мову за допомогою формального її вивчення, як предмету, і, принагідно, вивчаючи інші предмети, які викладаються по-українськи. Українську мову використовують при викладанні мистецтва, фізичної культури, суспільствознавства, релігії, здоров'я і драми.

У Відділі мовних програм мала горстка постійних працівників. Щоб подолати труднощі пов'язані з двомовним навчанням, вони дають працю (за контрактами) чималія кількості вчителів, перекладачів, редакторів, консультантів і художників. Наприклад, протягом навчального року 1983/86 у Відділі мовних програм при Міністерстві освіти Альберти було їх вісім. Очолює цю групу д-р Іван Соколовський.

Досі укладено програми для таких предметів: українська мова (класи 1-6 та 10-12), суспільствознавство (1-6) і музика (1-6).

Для навчання української мови опрацьовано й видано низку підручників для розділених за віком груп. Про знамениту організацію системи двомовного навчання хай засвідчує факт, що від схвалення Міністерством освіти Альберти двомовної системи навчання до видання першого букваря під загальною назвою "Тут і там" пройшло всього кілька місяців. До 1980 р. видано шість чергових книжок — читанок, які надзвичайно вдало розроблені та прекрасно ілюстровані: "Друзі" (1975), "Школа" (1976), "Пригоди" (1977), "Казки" (1977), "Ходить зі мною" (1978), "Наші скарби" (1980). Доповненням кожного підручника є книжка для вправ, яка містить у собі вправи з граматики й орфографії української мови. Вже довгий час Міністерства освіти провінцій, що в них ведеться навчання української мови (Альберта, Манітоба, Саскачеван та інші), ведуть переговори з метою скласти договір про міжпровінційну співпрацю при опрацьовуванні програм з мистецтва, здоров'я і фізкультури. Всі провінції успішно співпрацюють при влаштуванні літніх курсів для українських вчителів, а також таборів для дітей і молоді.

Хоч українська мова введена була у систему канадського шкільництва кілька років тому, тільки тепер можна сказати, що експеримент (двомовна програма) втілюється в життя і знаходить численних наслідувачів. Після українців (що як перші, покладаючись на досвід набутий французькою еміграцією, організували для обох дітей навчання рідної мови

в межах державної освітньої системи) на сьогодні програму загальної двомовної школи реалізують також німці, італійці, євреї, португальці та інші національності, які проживають у Канаді. З-поміж важливіших національних і етнічних груп досі лише поляки не мають власної двомовної програми.

Евген Мислюк

ІСТОРІЯ. ІДЕЇ

Думаючи про цивілізацію

Слово на засіданні

Якщо накинути рамки на раціоналізм, рацію, рамки ці, звичайно догматичні. Розумне те, що знаходиться поза рамками цього нашого рацію, як ми успадкували його, можливо, від часів Відродження аж до наших днів. Певна формальна логіка, правила цієї вибудованості, здоровий розсудок і так далі. І на основі цього раціоналізму створена наша цивілізація. Тут розумію цивілізацію як державу, існуючі структури, закон, а не культуру. Існуюча цивілізація, існуючі демократичні системи, вони, звичайно, будуть перероблятися. Та передбачити важко, в якому напрямі будуть перероблятися цивілізації.

Цивілізація - це більш стійка структура. Вона вписана у світовий порядок. От я дивився колись "Диктатуру совісті". У ній теж йдеться про порядок, та порядок цей береться не так глибоко, як він повинен братися. Порядок, наприклад космічний, це факт. Життя людей вписане в цей світовий порядок. Це незаперечний факт - ми повинні вписатися в порядок всесвіту, і якщо ми намагаємося поставити себе поза тим порядком - це неможливо. І в результаті цього виникають цивілізації, де повороти дня, ночі, того-сього, це відображення цього космічного світового порядку, - наше до нього пристосування. А потім ми бже на це накладімо наші обмеження - наприклад безглузда, переслідування свободи слова, це, що тягнуть фанатиків на багаття чи в табір відправляють. Це, звичайно, наші безглузда, але цей порядок має якусь визначену структуру і має вписуватися в космічний порядок. Цей порядок має бути розумним. Якщо він поглинає простір свободи - він стає безглуздом. І різнобага порядку і свободи - це основа. Динамічне те суспільство, яке прагне до прогресу по-справжньому, яке забезпечує потрібний простір свободи, не руйнуючи порядку. Тому, можливо, в нас багато трагедій суспільства полягає в тому, що часто саме простір свободи ми збужували вимогами якогось порядку, дуже часто безглузлого. Але коли тепер брати простір свободи і простір порядку, то культура це є вибір в межах уже порядку.

Ми можемо наповнити існуючі порядки виборами. Я вважаю, що основний вибір, основна альтернатива, яка перед нами стоїть, то, якщо ми збережемо розумний порядок в межах в яких вписується поступ, то витворити культуру, яка зробила б наше життя середовище й наше буття радісним. Життєве середовище, в якому не було б тих жахів, того ущерблення душі. А яке джерело цього буття? Я думаю, що тут не можна обійтися, щоб не висунути основну альтернативу: це культурна різноманітність. Збереження культурної різноманітності дорівнює приблизно цивілізації. Джерелом культурної різноманітності є духовність людська, яка базується на етнічних структурах. Реальне буття культури - це з'єднаність з етнічними структурами. Без такої з'єднаності культура не існує. Якщо вона не накладається на підсвідомість, на архетип, якщо вона не втілена в звичаях, тоді перетворюється у фразерство, втрачає своє реальне буття. Друге - це втрачається різноманітність культури. Ми зараз багато читаємо, та треба сказати відверто, що коли ми говоримо про повернення до якихось понять, про почуття історії, то, так чи інакше, ми повинні говорити тут про те, що соборність в межах людства побудована багатоповерхо, а саме на етнічних структурах чи архетипах, як кажуть структуралісти, а архетипи - це праобрази етнічні, які відчуваються в культурі. Вони становлять основу соборності народу і основи соборності всього людства. Коли ми говоримо про

Клубу любителів фантастики у Києві в лютому 1988 р.

ці речі, от скажімо про інтернаціоналізм, то можна це слово вживати, воно тоді розумне і правильне, якщо включає збереження етнічних структур. І обов'язок інтернаціоналіста будь-якої країни і будь-якої нації це - підтримати самобутність даного етносу. Пишуть про зникання породи якогось голуба. Збуження генетичного фонду це велика втрата для людства, але, вибачте, зникнення світів етнічних з їхньою міфологією, з всім тим, що він дає, якщо вона - така квітка, зникає з квітника людства, то обов'язок будь-якої інтернаціональної країни сказати: ні, я за багатоманітне людство. Бо ж тоді в нас не залишається ніякої альтернативи...

Ми занадто до цього часу перебували в ілюзії, переймалися сциєнтичною ілюзією. Об'єктивні закони природи ми переносили на людину. Ми говорили, що історія підпорядкована об'єктивній ході, яка незмінна. Це було прийняття фаталізму. Виявляється, що коли людина може творити себе, то використовувати як засіб об'єктивні закони природи, але її "я" стоїть завжди над цими законами природи, так як суспільство, наприклад, може вибирати для себе шлях, не вірячи в об'єктивний хід розвитку, який виключає вибір. Я задам вам просте питання. Хай мені відповість той, хто вірить в науку і в те, чи вона може передбачити розвиток суспільства. Буде війна чи ні? Ваша відповідь: одна - буде, а друга - не буде. Обидві неправильні, бо задане мною питання уже неправильне. Воно задане оциєнтистською ілюзією. А насправді питання бути війні, чи не бути - це питання вибору самої людини. І так само людина може вибирати себе майбутню...

Я б міг багато говорити, що нам дає парапсихологія. Ви, я - чи відчуваємо думку на відстань. Краще поставити питання - чим для нас життя важливе? Для нас, нашого народу це значить: як витворити оце відчуття архетипів культури, цих святинь нашої культури так, щоб був інтимний зв'язок з нашою історією, з нашими предками? І отут цей зв'язок пориває наші уявлення про раціоналізм. Появляються містичні речі. Як докажеш тому, хто розкопував могили, як читаємо у Вознесенського, що могила розкопувати не треба? Раціоналістично доказати. Треба взяти елементи від нашого можливого язичництва. Багато чого в побудові добрих стосунків з природою зробили наші предки. У ній існував теж культ предків, як цінність. Такі цінності повинні культивуватися тому, що людина повинна вибирати себе, вибираючи свої цінності: не убий, не укради, шануй батька твого, діда і прадіда, шануй мову свою. Вони повинні культивуватися в суспільстві. Це не позбавлене раціоналістичної критики. Відомий американський вчений, Тофлер, говорить, що індустріалізація не все - в різному часі і різному місці вона не виключає різноманітності. Однак це строката одноманітність. Ви подивіться на нас всіх. Ми всі одноманітні страшно, нас сірість опанувала.

Як тоді уявити майбутню цивілізацію? Я вважаю, що такі безумні ідеї нам потрібні. А саме, які безумні? Такі, які виходять поза наші уявлення про рацію, про раціональне. Однак ми не повинні забувати, що іноді розрив із еволюцією приносить великі трагедії. І тому органічність зв'язків свого "я" із якимись поняттями, із смислами, які здобуті людьми повинні разом з ними завжди нас остерігати від надмірно революційних "пропозицій", які розривають оцей магічний зв'язок, які говорять, що можемо різко відкинути традицію, досвід, еволюцію і оце в результаті перебудови чи реформи абсолютно перетворити, подати щось небачене зовсім.

Василь Лісовий

Звідки пішла українська земля ?

У поточному році ми налічуємо 1000 років від хвилини, коли князь Володимир Великий прийняв християнство. Його волею християнство стало державною релігією Київської Русі. Тим самим, ця держава увійшла на новий шлях свого розвитку. Дало це початок процесові великих перемін у всіх проявах життя руського суспільства, а отже українського.

Прийняття християнства — це початок нового етапу існування Київської Русі. Тим-бо актом входить вона до кола європейських держав, для яких християнство стало головним фундаментом цивілізації.

В історіографії довго велися суперечки про початки Київської держави, про походження Русі. Великої популярності набули два погляди на це питання: т.з. в. норманістський та антинорманістський. Основним спірним моментом у цій дискусії стала проблема місця і ролі варягів при заснуванні держави над Дніпром.

Нижче публікуємо "Вступний виклад з давньої історії Русі", який прочитав проф. Михайло Грушевський 30 вересня 1894 року, розпочинаючи ведення курсу історії Східної Європи на Львівському університеті. Був це також початок його майже двадцятилітнього перебування в Галичині. Приїзд проф. М. Грушевського до Львова означав новий етап розвитку українського національного руху по обох боках Збруча. Майже повне унеможливлення розвитку української науки, літератури, культурної, суспільної та політичної діяльності в Російській імперії спричинило рішення українських діячів і інтелектуалістів перенести основний осередок праці до Галичини. Йшлося, головним чином, про свободний розвиток цих діялок життя українською мовою. Допомога наддніпрянських українців галичанам ставала також символом об'єднання національних українських сил, що жили у двох державах: Австро-Угорщині та Росії.

Другий текст, це великі фрагменти лекції прочитаної проф. Омеляном Пріцаком, директором Українського дослідного інституту Гарвардського університету 24 жовтня 1973 року з нагоди призначення його на першого професора Кафедри історії України ім. М. Грушевського при університеті Гарварда. Зміст її відбиває у великій мірі цілість поглядів на питання про походження Київської Русі. Ця проблема присвятив він свою монографію пз. *The Origin of Rus*, якої перший том з'явився у 1981 р. Книжка викликала великий інтерес дослідників в світовій науці. Автор, використовуючи великий джерельний матеріал, до якого залучив документи писані багатьма мовами світу, поставив нові тези про виникнення Київської держави, висловив новий погляд на її характер. Проф. Пріцак неодноразово підкреслював, що виховався під керівництвом визначного історика України — проф. Івана Крип'якевича, який дав поштовх молодому студентові Львівського університету вивчати східні мови, у переконанні, що для належного зрозуміння минулого України необхідно досліджувати її зв'язки зі східними й південними сусідами.

З уваги на значні розміри лекції проф. О. Пріцака ми поминули її першу частину, в якій автор дає короткий перегляд спору норманістів з антинорманістами. Він констатує, що спір цей спирається на вузький перспективний погляд на ціле питання майже виключно до дискусії довкола походження терміну "Русь".

Шановна громадо !

Розпочинаючи курс історії Русі, я звертаюся гадкою до того факту, що нашому давньому київському книжникові здавався першим виступом Русі на історичну арену: "Наченію Михайлу царювати, нача он проз вати Руская земля. О оемъ бо увѣдохомъ, яко при семъ царі приходиша Русь на Царьградъ, якоже пишеть въ летописаннии Гръцкомъ" — тобто за Михайла з'явилася ім'я Русі, а це ми знаємо звідси, що за цього царя приходила Русь на Царгород. Так що той невідомий нам на ім'я автор *Повісті минулих літ* до цього часу відносить не тільки першу збістку, а й сам початок Русі, як нового фактора у державному житті східно-слов'янських народів. Ці відомості взяті в цілості засвідчують, що комплекс слов'янських народів з Руссю на чолі, яка надала йому своє ім'я, вже скоріше пережив процес свого державного сполучення — мабуть не короткий, вступив вже в культурні зносини не тільки з близькими сусідами, а і з далекими країнами, коротко — маб тоді вже за собою політично-громадську й культурну минувшину.

Не інакше. Археологічні розвідки руських народів на їх сучасних оселях не знаходять інших, як тільки в стані вже значно високої культури. В цих оселях вони мали попередників в культурному житті з інших народів, з інших рас, що пережили довгий період початкової культури, яка сягас найдавніших часів, часів давньо-кам'яних (палеолітичних). Ця давня раса не згасла, вона мешкала разом з слов'янськими приходами і злилася в одну націю з ними. Коли прийшли руські слов'яни в свої нові оселі, ми не маємо ще певних дат, над різними гіпотезами довго треба було б пригадуватися; певні історичні вістки

сягають I-го ст. по Христі. Докладніші відомості маємо про їх культурний стан. На основі порівняльної філології доводять, що слов'яни ще під час перебування у своїй арійській прабатьківщині досягли вже значної культурності, знали метали, обробляли землю, держали худобу, й мали деякі громадські інституції. Археологічні розкопки засвідчують, що руські народи вже до Христа мали майже увесь той круг ремесел, що й пізніше, вони знали майже всі сорти хліба, всі роди господарської худоби, злужували й обробляли залізну руду, мали певні початки мистецтв (напр. в металевих виробках), потреби комфорту й розкоші.

З усім цим пов'язані були торгівельні зносини з іншими народами. Географічне положення дало Русі дуже вигідне становище щодо культурних зносин, коли б не перешкоди, вона могла бути надзвичайно важливим, з погляду культурно-історичного, місцем, де стикалися течії з далекого сходу, з півночі, з германського-романського заходу і тієї надзвичайно цікавої амальгами християнських, класичних, елементів, яку дає Візантія. Я промовчу тут про багаті римські скарби, бо хронологічно вони попереджують зазначений вище час, хоч мені особисто здається зовсім певним, що маємо тут пам'ятки зносин русько-слов'янських переходжу до Сходу. Територія давньої руської держави дає велику силу знахідок оригінальної монети — з Туркестану і халіфату арабського, із III, IX і X ст. Ці скарби порівняні з відомостями писаних джерел, найчастіше арабських, засвідчують, як широкі та сильні були ці зносини; пригадаємо хоч би той уривок трактату з 907 року, де руським купцям заборонено вступати

з цього передмістя до Константинополі партіями більшими як 50 мужів разом. Зносини з північчю тривали дуже довго й мали постійний характер; "путь із варяг в греки" київському книжникові здавалася чимось давнім (так воно саме й було), ці зносини продовжувалися ще довго потім; про них розказують скандинавські саги і мовчки підтверджують київські монети на Балтійському помор'ю. Про зносини з Західними народами й державами ми маємо згадку вже у мандрівника з X ст., Ібрагіма Ібн Якуба; він розповідає, що "з Кракба (тобто Кракова) в Прагу ходили з крамом Русі і Слов'яне", але докладніші і ширші відомості про ці зносини ми маємо вже у XI-XII ст.

Під впливом цих різних культур на слов'янськім основі оформлювалася оригінальна й багата, позначена характерними, своєрідними ознаками руська культура княжого періоду. Інколи переважає той чи інший вплив, проте вона ніколи не піддавалася йому пасивно. Раніше на цьому терені панував здебільшого вплив східний, ірансько-алтайський найбільш виразно дає про себе знати в так званій скіфській культурі; після хрещення починає переважати інший, візантійський вплив. Русі імпувала багата матеріальна культура Візантії, на яку складалися елементи античної та східної, а ще більше - переховані там скарби духові. Як справедливо висловився один історик, духовна робота на тогочасній Русі - розуміючи тут вищі її верстви - головним чином уложилася в перейманні св. Письма. Літературна патристична, агіографічна та апокрифічна стає головним джерелом освіти й культури; письменство сербів і болгар, що випередили нас на ціле століття в цій знайомості і придбали вже значну колекцію перекладів, полегшила нашій громаді доступ до цього нового джерела, з якого Русь почала черпати обома руками. Письменство зливається з ідеєю побожності, спасіння й під цим впливом твориться справжній культ книги, що виразно проявляється напр. в запитанні: чи можна ступити на писмото, хоч би літери були так стерті, що годі й прочитати? (...)

Як узяти найвищі точки тогочасної духової культури, то треба признати її високу вартість; такі речі як Слово Іларіона, або Слово о полку Ігоревім залишаються назавжди коштовними й дивними пам'ятками. Те ж саме треба сказати і про здобутки матеріальної культури: такі зразки пластики, як київська Софія з її дивними мозаїками, різьбами, побутуваними фресками, є цікавими з художнього погляду не тільки для нас. Народний побут розвивається, приймає більш різноманітний характер, з'являються скарги на розкопки та примхи багатих. Делкі переходять речі, нп з одягу, відзначаються великим смаком, розкішною майстерною роботою. (...)

Громадський устрій в князів Русі також значно вже розвинений, диференційований; елементи громадського устрою вступають між собою в різні характерні комбінації, і через те устрій різних земель прибирає відмінні характерні форми. Простора держава, одна з найбільших, побудована остаточно в кінці X ст., у XI ст. переходить у форму, яку за Костомаровом часто тепер зьємо федерацією, федерацію sui generis тільки, окремість і автономія земель лучилася з єдністю руського народу, зазначеною в єдності мови, культури, релігії, громадського устрою. В літописних оповіданнях принагідно випливають афоризми, що натякають на довгим часом вироблені, постійні принципи в державних відносинах, дивлячись на побут, громадський устрій, культуру XI - XII ст. зверху, можна було б сподіватись широкого розвитку, дальшого поступу, нових, вищих і оригінальних форм, і усього цього нема. Замість цього рухливості, барвистого життя, западає якась пітма, мовчання, і коли розходиться ця темрява, вступають відмінні побут, життя, громадський устрій. Але і ці нові форми середнього, перехідного часу не встигли ще розвинути, а вже їх зносять бурі народного руху, й витворюються начебто зовсім нові форми. Від старого громадського устрою, від давнього культурного стану залишаються лише сліди, уламки...

Колись скидали все на князівські міжусобиці, на татарину, на утиски. Міжусобиці, справді, у значній

мірі затримували, утруднювали збудіння громадський та культурний розвиток; татарщина хитнула державний, княжий устрій і наробила руїни; утиски і різні пригоди знищили силу пам'яток нашого давнього письменства і тим утруднили, ба, частинно одібрали можливість зрозуміти дійсне громадське і духовне становище минулих часів. Але головні причини лежали глибше, в основі громадського й політичного устрою нашого краю (...)

Державний лад складається з двох головних чинників: князя з дружиною - і громади. У політичному житті головну роль має перший елемент. Заступництво громади існує, і ніхто не відмовляє йому права участі у справах політичних, але воно усунулося на другий план, і виступлення громади стало вже чимось надзвичайним. Звичайний ряд лежить в руках князя і його дружини. Цей елемент спирається в значній мірі на земське боярство - купецький патриціат і земське властительство; їхні інтереси є згідні з князівсько-дружинним устроєм. Вони входять в княжу дружину, оточують князя, і князь стереже їхні інтереси, як це позначається і в законодавстві.

Ці верхні верстви - князі, дружина, боярство ведуть переважно політичну й культурну роботу в давній Русі. Вони складають цю просту державу й заходжуються біля її утримання; вони держать у своїх руках широку торгівлю і дають рух промислові та мистецтву, в ці сфери найраніше знайшло вступ християнство; тут знаходила для себе опіку Церква, письменство, духовна культура; тут зростала ідея національної і культурної єдності руського народу.

Народна маса здебільшого залишилась чужою для цього руху, для цих завдань. Політичні змагання дружини й боярства були для неї здебільшого немилі, витворення широкої держави накладало на неї тільки більш податкові тягарі і скріплювало князівсько-дружинну верству, що тяжила над нею; закордонна торгівля, мистецтво, нові промисли, були не для народу; він задовольнявся майже виключно місцевими виробами; християнство та його обряди довгий час народ убажав релігією князів та бояр, як це забувавши у своєму правили Іоан, і додержувався дідівських звичаїв; монастирі, церкви, освіта концентрувались переважно по більших містах. Самі ці верхні верстви, урешт державний устрій, були народній масі з багатьох причин противні. (...)

Але це не веде до з'єднання тих двох основних елементів нашого політично-громадського устрою; вони стоять один проти одного, то входячи в колізії, то сходячись в якомусь *modus vivendi*, але завжди окремі. Князівсько-дружинний устрій, як і раніше лежав тягарем над народом; участь громади в політичних справах залишається чимось надзвичайним, навіть на землях з більше розвиненим впливом громади, як от на Київщині, а принципом *de nobis non sine nobis* так само живо була перейнята наша громада, як і західні громади.

Все це спричинило ту кризу, яку переживає неодноразово, неоднаковим способом уся Русь. На лихо, так мало маємо відомостей з цих часів. Тільки в світлі цілого розвитку історії Русі, тільки з тими аналогіями, які дає пізніше її життя, можна собі в якійсь мірі ці відомості уявити.

Як дивно може виглядати на перший погляд пасивна роль громади в княжих міжусобицях; це становище народу при татарській навалі, коли громади подекуди воліли краще "орати пшеницю і просо" татарам, ніж коритися руському королеві, й гинули, не бажаючи йому піддатись. Як дивним здається таке легке, без загального народного опору, зайняття Київщини Гедемоном, Коріятовичами - Поділля, Галичини Казимиром. Ми можемо зрозуміти ці факти тільки відкинувши звичайну, чисто політичну вихідну точку в історичних розвідках. Взагалі можна сказати, що народну масу далеко більше цікавлять громадські перемири, ніж перемири зверхньої політики. Що ж тоді сказати про руську громаду, так перейняту духом демократизму, рівноправності, самовладності! Коли громада чула на собі утиск, кривду - їй мало значило хто тиснув, той чи цей, свій чи чужий; вона мало зважала на перемири верхівки, аби захищені були її громадські й економічні інтереси.

он. Виходячи з цього зрозуміємо, чому ці ж громади, що таку симпатію показували князям, прихильним громаді, уважним до голосу й жадань громади, так індивідуально приймали ідеї князів, їх падіння і піднесення. Зрозуміємо, чому найстрашніші народні війни виникали у нас здебільшого на ґрунті громадсько-економічному а так мало враження робили закрушувалися тільки ідеями національними та релігійними ли на громаду так важливі факти, як Любінська унія, або скасування гетьманщини.

Тому років кілька я поставив гіпотезу, що в Київщині князівсько-дружинний устрій упав зараз після татарського наїзду, що громади, скориставшись цією панікою, яку навели татари, скинули з себе князівську зверхність, увійшли в безпосередні відносини з татарами й таким чином придбали собі автономію. Дальші дослідження утвердили мене в переконанні, що ця гіпотеза найбільше відповідає усьому тому, що ми знаємо про ці часи. Таким чином в Київщині, в цій ранній Русі, в гнізді державного устрою і давньої культури Русі, криза найгрішніше захопила саме устрій. Рівночасно мала занепасти й культура, яку племена верхні верстви успільствували також віднішали й остаточно на них нахит татарський відбився найтяжче. Що було за Дніпром - важко сказати; південна половина Західноприпирщини бодай чи не пішла дорогою Київщини; князівсько-дружинному устроєві ще важче було тут задержатися: татарщина дамоклеєвим мечем завше висіла над цим краєм. В північній Чернігівщині і в Західній Русі - на захід від Случі і верхнього Дністра, старий устрій задержався, хоча у змодифікованій формі. З переходом під зверхність Польщі і Литви, в цих західних краях, на основі старого устрою розвиваються нові громадські відносини, найбільше під впливом нового фактора, досі невідомого на Русі - земського володіння з обов'язком олузби. Ці нові форми так само мало вдовольняли громаду, як і старий громадський лад. І от, на старій Київщині вдруге повстають народні маси - проти шляхетського устрою, що й тут став коренитися та розповсюджуватися, вдруге на очах нашої історії, маси пробують запровадити громадський лад, відповідний до своїх жадань, своїх ідеалів рівноправності та автономії.

Я вийшов за хронологічні границі свого курсу, щоб показати, як тісно і нерозривно сполучені між собою всі періоди історії Русі, як одні і ті ж народні змагання, одна й та ж сама ідея переходить через увесь цей ряд віків, в так відмінних політичних і культурних обставинах. Народ, народна маса, зв'язує їх в одну цілість і є, та повинна бути альфою і омегою історичних досліджень. Він - із своїми ідеалами і змаганнями, із своєю боротьбою, поспіхом і помилками єдиним героєм історії. Зрозуміти його економічний, культурний та духовний стан, його природу, його бажання і ідеали - це мета нашої історії. Політично-громадський устрій звичайно не відповідав цим ідеалам. Свій чи чужий, він ніколи, чи майже ніколи, не був витворений громадою, і громада з урядом стояли один проти одного не тільки в давньому періоді. Державний устрій завжди цікавить нас тим, наскільки він впливав на стан народу, наскільки сам підкорявся впливові громади й наскільки відповідав її бажанням та змаганням. І культура, що розвивається у верхніх верствах народу, цікава нам, головним чином, не сама собою, але тим, що відбувається в ній загальнонародного.

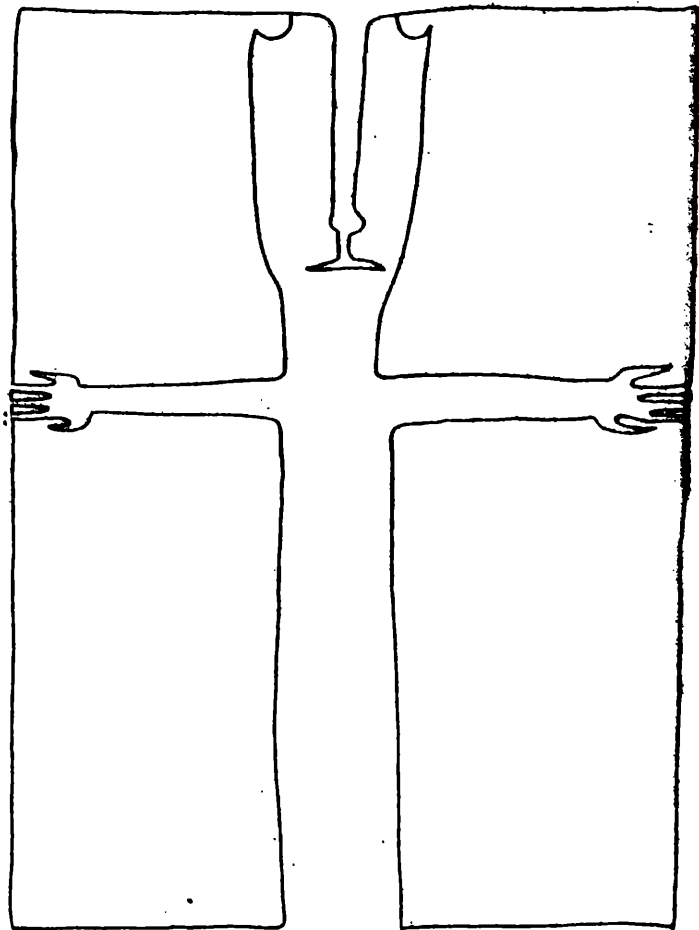
Відповідно до цих принципів також в давній нашій історії ми завше повинні мати за свою вихідну точку народну масу. Правда, ми мало маємо відомостей про народ, однак це не заважає йому бути головною віссю, з якою ми повинні узгоджувати свої висновки. Студіюючи політично-державний устрій, ми, наскільки можемо, повинні з'ясувати собі питання, в якій мірі він був ділом самого народу, чи виліз він на народному ґрунті, чи звідкись був перенесений чи наві'язаний. З'ясувати наскільки він відповідав народним потребам і яке значення та вплив мав на народну масу. Дослідити по змозі участь народу в політичному житті і його ставлення до політичних обставин. Це будуть основні точки, до яких мають вести наші дослідження. Зовнішня

політична історія буде нам тільки стежкою до розуміння внутрішньої, а в цій останній, скільки можливо, ми повинні досліджувати те, що належить безпосередньо народові. Так подібно й в культурній сфері.

Звичайно, там де джерела дають дуже бідний матеріал, мусимо задовольнитись тим, що можна знати, коли не можемо знати більше, але, висловлюючи принцип не втрачає свого значення, даючи нам критерій на що повинні ми звернути особливу увагу.

Я маю коротко зазначити, наскільки це було можливе протягом кількох десяти хвилин, головні моменти давньої нашої історії, що вимагають особливої уваги, і своєї вихідної точки в історичних дослідженнях. Врешті я хотів би сказати кілька слів про свою методологічну професію, особливо для тих, що мають охоту досліджувати зі мною історію вірившастів. Свого часу я перейшов філологічну школу і з неї міцно витвердів принцип - *veniamus aequo*. Завше шукати й ніколи не задовольнятися, не сподіватися, що посів цілком усю істину, що всякий інший погляд, інша вихідна точка в тій справі неможлива, абсурдна. Наука - це безперестанний скептицизм. Не той недужий, немічний, що зостається при самому аналізі, при самій руїнації, а той здоровий, плодотворний скептицизм, що веде слідом за собою ослетитичну роботу. Через те всякий догматизм у своїй науці я вважаю непотрібним, боже *juratio in verba magistri* - неможливим. Того духу вислід і критичизму я хотів би і у своїх співробітниках-слухачах якнайбільше, та бажав би шире, щоб з ним вони перш за все приймали й моє нехитре слово.

Михайло Грушевський

Походження Русі - це перш за все історичне питання. В аналізі цієї проблеми археологія і мовознавство мають другорядну допоміжну вагу. (...) Історія, як і всі точні науки, є абстрактною інтелектуальною дисципліною. Вона є продуктом вишого, тобто лінійного, розбиткового думання. Її дія поділяється на два основні процеси: процес аналізу, значить, розчленування, критики т. зб. історичних джерел, при чому вислідом цього першого процесу є встановлення т. зб. історичних фактів; процес сполуки, будови або синтезу функції історичних фактів, тобто встановлення структур, моделей історичного розвитку, дорогою інтелектуального експерименту (порівняння). Або, іншими словами, конструкція гіпотез у формі моделей на базі аналізу функцій історичних фактів та обов'язкової пробірки отих гіпотез.

Тільки ті гіпотези, що витримують якнайбільш ригористичну пробірку, мають рацію існування як "історична правда". (...)

До того, як ми перейдемо до проблеми походження Русі, треба розв'язати деякі методологічні питання. З досі сказаного ясно, що є тільки один можливий спосіб науково досліджувати виникнення держави Русі - метод "історичного експерименту" в межах ширшої системи.

Історія починається від Шумеру в Месопотамії у третьому тисячолітті до Р. Хр. Старовинні греки, які відкрили людину і наукову історію, і римляни, прагматичні будівники імперії, зосередили історичний розвиток у басейні *Mare Nostrum*, тобто в басейні Середземного моря. Тому до IX-X ст. після Р. Хр. історія головним чином зосереджувалась у басейні *Mare Nostrum*. (Китай був майже ізольований від Європи в той час, і тому ми виключаємо його з нашої дискусії).

На протязі того часу, тобто від створення Римської імперії до IX сторіччя, сталися три знаменні історичні події, важливі для виникнення Русі в IX ст., причому кожна з них викликала ланцюгові реакції:

1. Залишення римського *Limes* (оборонної границі Райн-Дунай) римськими легіонами (вл. 400 після Р. Хр.).
2. Створення нового типу степової імперії - аварської держави з осередком у теперішній Угорщині (вл. 568-799).
3. Вторгнення арабів до басейну *Mare Nostrum* (вл. 650). (...)

До того, як ми обговоримо значення наступних двох історичних подій, появу аварської держави і арабське вторгнення, я хочу представити і визначити три групи термінів: 1/ "officina gentium... velut vagina nationum", 2/ "кочова імперія" і "кочівництво" і 3/ "кочовики моря", зокрема вікінги і варяги (Væringa).

Перший з цих термінів був уведений готським істориком Йорданом (551 рік після Р. Хр.). Описуючи долю готів, він примітив: "із того самого острова Скандза (Скандинавії), що править за фабрику народів (officina gentium) або, точніше, матицею народів, вийшли, згідно з традицією, готи із своїм королем Берігом".

Були два місця в Європі, з яких звичайно починалися великі переселення народів: Арабська пустеля на заході - "батьківщина" всіх семітських народів, та пустеля Гоби в Монголії, справжня vagina nationum - всіх алтайських народів, тобто гунів, тюрків, монголів і манджу-тунгузів. (...)

Аравія та Монголія стали центрами міграції населення не тому, що обидві були пустелями, а тому, що розташовані на перехресті важливих торговельних шляхів, які сполучали сільськогосподарські і політичні центри. Просуваючись туди, кочовики здобували контроль над цими торговельними шляхами і також діставали можливість шантажувати дану ослі державу, при чому завжди мали змогу відступити або захопитися у пісках.

Відносно термінів "кочова імперія" і "кочівництво" - "номадизм" треба сказати, що кочовий *пакс* (пакс) - це конфедерація кількох кочових племен, головним джерелом існування яких є випас худоби. Військова рухливість цих племен забезпечує функціонування міжнародної торгівлі і контроль над торго-

вельними шляхами, які є дійсною підставою їхньої економії.

Кочовий *пакс* не може виникнути та існувати сам собою. Він скоріше завжди виникає немов би як виклик осліму суспільству. (...)

Отже, економічні досягнення, а не природні лихоліття, були причиною активності матиці народів - євразійського пустинного степу від 200 року перед Р. Хр. до 200 року після Р. Хр., як пізніше економічний занепад ослих імперій був причиною розпаду гунського *паксу*. (...)

Рухливість, якої досягли кочовики степів при допомозі коней або верблюдів, забезпечували кочовикам моря чобини. (...)

На протязі середньовіччя засновниками міст у євразійському степу і також у районі *Mare Balticum* (Балтійського моря) було не корінне населення, а чужоземні, міжнародні торгівці. В Європі ними були, як уже згадано, іранці; у північносхідній Європі ними спершу були жиди і фризійці, а потім німці-саксонці Ганзи. (...)

Єдиним сталим елементом у т. зб. "євразійському пастишому кочівництві" була ідея імперії, або *паксу*, який був створений для того, щоб приносити економічний зиск. І тому там завжди існувало співробітництво степової аристократії з верхівкою міжнародних торгівців, які звичайно були іранського походження. Це співвідношення розпізнав Кашгарі, тюркський філолог XI ст., який записав таку тюркську приказку: *Tatals Turk bolmas, haasis bork bolmas* - "Без тата нема тюрка, без голови нема шапки", при чому слово *там* означає тут іранського купця.

Коли якийсь правлячий клас степового *паксу* втрачав свою харизму, на зміну йому приходив інший. Третій елемент *паксу* - його територія, був теж мінливий. Коли це було потрібне, вони здобували нову територію, за умови, що вона мала таке ж саме значення з погляду економічної стратегії.

Щоб забезпечити існування імперії, треба було утримувати постійну армію і мати діючу бюрократію. Подібно до тогочасної Західної Європи творці степового *паксу* не могли до XIII ст. здобувати таку кількість готових грошей, яка була konieczна для їхньої оплати. Єдиною альтернативою було використати для цієї мети доходи від пастишого господарства. Це рішення нагадувало західний феодалізм. Але османи не мали в своєму розпорядженні євразійського степу. Тому для них рішенням було створення великої бюрократичної машини без індивідуального зобов'язання, особистої та родинної відданості. Єдиною ціллю системи було видобувати гроші з підкорених земель. Для вдержання імперії, як людей для цієї своєрідної машини для битискання коштів, так і добірні військові частини (яничарів) вербовано з-поміж спеціально обучених невеличких систем оулюк винайденою середньоазійськими іранськими купцями далеких шляхів, які часто були довго поза домом. Система була так довершено побудована, що навіть голова Османської імперії, султан, мусив бути сином рабині; ніхто в державному апараті не мав права мати членів своєї родини. (...)

Прибувши до Середньої Європи, ті псевдоавари обрали собі слов'ян, досі маловідомий народ, для своїх цілей. Поперше, серед них вони добирали людей на керівні пости, які після відповідного тренування ставали т. зб. *gau-razn* (жупанами) дослівно "пастихами (людського) стада". По друге, вони використовували слов'янські маси як "гарматне м'ясо", назване *bulat* тогочасним франківським літописцем Псевдо-Фредегардом, "бо, - як він пише, - своїми військовими загонами вони двічі йшли в наступ і таким чином прикривали гунів" (себто аварів). Цей вибір слов'ян псевдо-аварами був власне відкриттям їх на більшу скалю і водночас їх властивим вступом в історію.

Від VIII до X ст. були тільки два типи торговельних поселень в Європі: на Сході перський *чар* - різновид орієнтального міста (яке мало індивідуального власника), або суміш *чару* з класичним *полісом*; а на Заході постійне або напівпостійне торгове поселення

для мандрівних купців, так зване по-германськи *vik* (по-романськи *portus*), поблизу замка (*burg*) або єпископського столу. Границею між тими двома типами, *var* і *vik*, була річка Лаба (*Laba*).

Як у Віку й Варі були місцеві, чужоземні робітники, що служили купцям за охоронців, найманців, мореплавців, помічників тощо, які до деякої міри нагадують пізніших козаків у Східній Європі. На захід від Лаби цих людей називали вікінгами (*vik*); на схід від Лаби вони були відомі як варяги (*var*). (...)

Дарма намагалися встановити національність вікінгів і варягів, бо в них її не було: вони були перш за все професіоналами, готовими сужити кожному, хто потребував їхніх умінь і міг заплатити за їхні послуги.

Можна тут додати, що джерела підтверджують також, що звідки було співробітництво в торгівлі між кочовиками морів та кочовиками степів, а також поміж ними та їхніми помічниками в мотах - вікінгами, варягами тощо. Виразним прикладом є майбутні угорці, первісно угро-фінські річкові кочовики, які стали у IX ст. партнерами тюркських кочовиків степу. (...)

Східна Європа ступила на історичну арену, себто в еру писаних пам'яток, у IX ст. як наслідок відкриття її цивілізації *Mare Nostrum*, яка створила свій колоніальний "дуплікат" - економічно-культурну сферу *Mare Balticum* за посередництвом народів Англійського каналу та Німецького моря).

Можна поставити законне питання: чому це мало місце в IX ст., а не в V або XII? Якій поштовх стимулював культуру *Mare Nostrum* відкрити Східну Європу невдовзі перед IX ст.?

Аббасидська революція в 750 році була найзначнішою подією в історії культури країн Середземного моря після появи арабської мусульманської імперії бл. 650 року, яка розколює *Mare Nostrum* на дві незалежні частини - південну мусульманську і північну християнську. (...)

У час цього зеніту арабських завоювань для них не було ніяких економічних проблем. Безмежна здобич відкривала можливість створити систему своєрідної державної, суспільної опіки. Але біля 740 року не лишилося нічого більше до здобуття: усе можливе уже здобуто! (...) Це значить, що тепер перед аббасидським урядом стояла руда проблема енергії, яка так добре відома нині нам усім. До часу промислової революції XIX ст. єдиним прибутковим джерелом енергії був труд рабів. Але звідки було брати рабів у той час? Ілі мусульманам, ні християнам не вільно було обертати в рабство своїх віровизнавців. Вієни між християнами і мусульманами давали тільки невелике число полонених, але і то обидві сторони воліли їх скоріше обмінювати, ніж залишати в неволі. Все-таки існував розлогий обшир поза тогочасним культурним світом, на схід від Лаби та на захід і північ від Сир-Дар'ї. Цей обшир незабаром визнано за резервуар потенційних рабів, яким тепер приурочено середземноморський термін - *Saqilav-Solav*. (...)

Вишезгаданий арабський автор IX ст. Ібн Хурдадгбег, бувши шефом аббасидської розвідки, мав фахове знання торговельних шляхів і торговельних кампаній, що відвідували Халіфат, повідомляв нас, що тільки дві міжнародні торговельні кампанії були причетні до євразійської торгівлі рибами: жидівська *Radhaniya* і нежидівська *Rusa*. (...)

Історія показує нам, що міжнародна торгівля шільно пов'язана з імперіями, які тільки могли охоронити купця і забезпечити йому довіря і кредит. Тільки імперська політична традиція могла зробити це. У VIII-IX ст. існували лише дві такі традиції: римська (західна або східна) і арабська (сасанідська-перська) імперські спадщини. Як довело мої дослідження, обидві компанії - Радганія і Рус, мали свою базу в римській південній Галлії, перші у приморських районах Арль-Марсель, а другі в районі Родезу (басейн річки Гаронни), старого *Ruthenols*. Ота кельтско-латинська назва *Rut-ent* або *Rut-1*, змінилася, згідно з фонологічними законами, у середньовісній мові ж *Rus-1*; у середньонімецькій мові ж *Rusa* дає законмірне *Ruska*. (...)

Ясно, що Радганія - це були перші західні торговці, які ввійшли у Східну Європу. Як вище згадано, після 660 року, *Mare Nostrum* стало неприступним для християн, як і для мусульман, тому що вони були в по-

стійній війні між собою. Тільки давні римські піддані жидівського віровизнання могли вільно подорожувати з Марселем в Кайрубану, а звідти до Царгороду. Їхню ціллю була столиця тюркських хозарів, де легко було дістати невідомості. Річка Волга і Дін незабаром перетворилися на шлях торгівлі рабами, знання в арабських джерелах як *Nahr as-Saqilab*; останнє сполучення треба перекладати як "Слов'янська ріка", як часто подають патріотичні історики Східної Європи. (...)

Тим часом нежидівські колеги-купці з Родезу - Рутеніці вирішили шукати доступу до того східного *El Dorado*. Оскільки вони не могли плавати по *Mare Nostrum*, вони (як Христовор Колюмб пізніше) поставили собі намір навколо. (...)

При допомозі фризійських посередників торговельна компанія Родез-Русь мала в своєму розпорядженні досвідчених скандинавських мореплавців, яких держали у дисципліні скандинавські конунгри. У такий спосіб розвинулося "данське" суспільство, що я його називаю "кочовиками моря"; вони й почали діяти як вікінги не пізніше кінця VIII ст.

Скандинавський півострів незабаром обплунуто і відкрито т. зв. Біярмію (заболочку чудя); відкрито також шлях з Бірки у шведському Упланді через Бірку на Аляндському архіпелазі і Фінську затоку до річки Неви. Обидва шляхи вели далі у сточище Волги. Описля проторено нові шляхи до цього "Ель Дорадо", вздовж яких були споруджені поселення торговельної компанії Русь. (...)

Коротко кажучи, в добу від 800 до 860 року Східна Європа вже була поділена на дві сфери інтересів. Тоді як південь залишився поділений між трьома колись кочовими племенами (аварів, болгарів і хозарів). Північно-Східна Європа ("Велика Швеція" - *Magnum-Sveithia*) стала володінням ново активізованого суспільства *Mare Balticum*, керованого агентами компанії Русь і харизматичними кланами.

На жаль, не збереглися ніякі тогочасні розповіді про народи, які слідували по шляхах, протертих цим фризійсько-русько-вікінзьким співробітництвом. Але нема підстав сумніватися, що підприємці окремі одиниці, або цілі групи, що вийшли з мореплавних народів, могли пробувати шастя у східноєвропейському просторі на свою власну руку, незалежно від їхнього походження або зв'язків з вишезгаданими торговельними компаніями.

Схарактеризуємо тепер суспільство району *Mare Balticum* в його розвитку. Напевно це не була наілопальна група в модерному значенні. "Данці", фризійці і Русь, які діяли в цьому суспільстві, становили собою полетичну, багатомовну і нетериторіальну спільноту, складену з "кочовиків моря" і мешканців міст і торговельних осель "о рінтального типу (які належали або були під контролем своїх власників) і частково типу "подлісу". Підтверджуючи теорію, що ринок і економічна організація є утворенням торговців, а не хліборобів чи ремісників, Русь і фризійці виступали як міжнародні купці. У такому професійному суспільстві - себто з культурою "нижчого типу" - нема ще місця для одної літературної чи священної мови, що є підставою кожної "вищої культури". У міських торговельних поселеннях різні мови виконували різні функції. Місцева розмовна мова була засобом спілкування з сім'єю та родом, система шонайменше двох або більшої кількості *linguae francae* була призначена для зовнішнього вжитку. Коротко, розвинулося професійне суспільство з професійною культурою нижчого рівня, ще не зв'язане з означеною територією, ні з вищою релігією якоюсь однією священною, писаною мовою.

Тому, приміром, Костянтин Багрянородний записав назви дніпрових порогів у двох *linguae francae* (слов'янській та "русько-скандинавській"), вживаних представниками культури *Mare Balticum* на новопосталому дніпровому торговельному шляху у X ст. (...)

Кабарська революція в Хозарщині, описана Константином Багрянородним, була боротьбою кагана та його прихильників за визволення держави з-під зверхності майордома (бега) та юдаїзму, який він накинув хозарам.

Переможений хозарський каган, приневолений покинути країну, знайшов прибіжище в оселі компанії Русь біля Ростова. Староскандинавські та орієнтальні

дхерела дають можливість припустити, що він пізніше одружився з дочкою з роду Yngligar, який першісню був осілий в Упсалі і був найзнаменітнішою династією у сфері *Mare Balticum*.

Оскільки каган мав політичну харизму, його перебування в комерційній оселі компанії Русь піднесло її до статусу "імперського" політичного центру, відмінного від колоній на чолі з представниками іншої Русі, як, наприклад, на чолі з двинським Yngligar. У результаті виник кагант Русі, про який наші перші відомості датуються 839 роком.

Може, не було випадкове те, що візантійський цар турбувався про безпеку послів Rhoas, бо від часів Іраклія (пом. у 641 році) між візантійською і хозарською династіями існувала традиційна дружба. Тут варто пригадати, що славетне *Слово о законі і благодаті* митрополита Іларіона (1051) назвало Володимира Великого (та Ярослава) каганом, тобто імператором. Тільки знаючи це, ми можемо зрозуміти, чому йому можна було одружитися з Анною, що була "багрянородною", тобто зачатю у спальні імператора. Адже цю Анну раніше відмовлено заходному імператору Оттону II з огляду на те, що він в очах візантійців був парвеном.

Дуже скоро, вже в 30-их рр. XI ст., як вище згадано, воляка Русь усуває своїх суперників, Радганію, з Східної Європи.

Досі ми розглядали східноєвропейську арену головним чином з північної перспективи, тобто з погляду *Mare Balticum*. Але ми також відзначили взаємодію зі степом, яка розвинулась у типове співробітництво між "кочовиками моря" (т.зв. вікінгами-варягами) і "кочовиками степу" (хозарською династією). Унаслідок цієї співпраці виник воляко-руський кагант IX-X ст.

Проте до кінця IX і початку X ст. виступили два комплекси нових подій у сфері культури *Mare Nostrum*, які дали стимул для дальшого розвитку.

Першим, що трапилося у Східно-Середній Європі, було з'явлення могутньої аварської держави Карлом Великим, що мало своїм наслідком *Renovatio Imperii* у 800 році і "пацифікацію" слов'ян, невеличких колишнього аварського паку (863-885).

Пацифікація аварів не була простим заходом. Після деякого часу, в 60-их рр. IX ст., обидва Рими (хоч у ворожих взаємовідносинах, я маю тут на увазі патріарха Фотія і папу Ніколу I) поставили вимогити порожнечу, виниклу після розпаду аварської держави, підвищуючи колишніх аварських рабів - слов'ян. Їхня варварська мова мала тепер стати священною поруч з єврейською, грецькою і латинською. Тому що тоді тільки Царгород мав учених, які могли б створити нову літературну мову і перекласти християнські релігійні писання, брати Констянтин-Кирило і Мефодій, приятелі Фотія, дістали доручення поїхати з Царгороду до Моравії, тобто на землю, що була у сфері дії римського папи.

У моравській місії парадоксальне те, що моравські князі, ті *homines novi*, які заздячували свою пцізію аварській харизмі, не використали незвичайно важливої культурної зброї, яку їм даровано. Прийнявши християнство у слов'янському обряді в надії, що їхні аварські сусіди, князі та єпископи, будуть їх мати за рівних собі, вони розгнівалися, коли усвідомили, що цим обрядом не досягнуть цієї життєво важливої мети. Морав'яни вигнали слов'янських місіонерів і замінили свій "нижчий" обряд латинським віросповіданням.

Тим часом болгарські володарі, що вже майже два століття вели боротьбу за супрематію з візантійськими царями, в якій їхня сила здезятувалася, вирішили злитися з своїми слов'янськими невеличкими в одну цілість. Їм, болгарам, також треба було прийняти християнство, щоб бути визнаними за європейську державу.

Хан Богорис (Борис) після довгих міркувань особисто прийняв грецький обряд. Проте його син цар Симеон, скориставшись з нагоди і присвоїв собі покинутий слов'янський обряд. Він запросив вигнаних візантійських моравських місіонерів до своїх володінь і почав закладати основи незалежної слов'янсько-болгарської вищої культури. На противагу

моравським князям Симеон, як наслідок династії Аттілі, не мав комплексу неповноцінності: на його погляд, власне візантійські царі були парвеном.

Дунайські болгарі правдоподібно діставали допомогу від чорних болгарів Таманського півострова, які, будучи наслідками Кобратової *Magna Bulgaria* (від VI до VII ст.), залишилися на землі, де збереглася гелліністична культура боспорського королівства. У IX і X ст. це було єдине місце в Європі, де була ще жива ідея перекаладу і взаємного збагачення культур. Це там Костянтин Кирило вивчив єврейську мову і був утаємничений у мистецтво перекаладу. Локи болгарі були поганями, небезпека з їх боку була чимала, але ще не всебічна. Однак, поява гордої болгарської версії східного християнства спонукала царя Василя II до швидкої і репресивної дії.

Знавши, як серйозно було болгарське задоволення створити християнську цивілізацію, здибну позмагатися з візантійською, можна зрозуміти дії візантійського царя Василя II (до речі, швагера Володимира Великого), який здобув титул болгаробивці.

Після 1018 р. Болгарія перестала існувати як політична одиниця, а після 1036 також і як культурна.

Друга половина IX ст. також мала велике значення для Східної Європи, бо в той час увійшли на арену історії Київ та територія сучасної України.

Поштовхом до цієї події було підвищення Царгороду до становища економічної столиці Європи. Сталося це завдяки приходу до влади здибної т.зв. македонської династії візантійських царів, які завдали рішучої поразки арабському флоту і відновили зверхність Візантії на *Mare Nostrum* (зокрема після битви під Майяфаркіні у 863 р.).

Очевидно, Царгород прибернув тоді увагу "вікінгів", єдиного суспільства в Європі у IX-X ст., поза Візантію й арабами, яке втримувало флот. Наприклад, Каролінги лишалися цілком байдужими до мореплавання аж до свого упадку.

Невдовзі після морського походу Русі на Царгород у 860 р. виникла славна "путь із варяг в греки". Дікпро замінив Волгу а колишню станицю хозарської залогі біля дніпрового перевозу. Київ - виринула в другій половині X ст. як багатоближний сателіт нової економічної столиці світу - Істамбулу, Константинополя, Царгороду.

Біля 930 р. Ігор з династії воляко-руських каганів завоював Київ.

В історії каганів Русі є щонайменше три доби: воляка (бл. 839-930), наддніпрянська (бл. 980-1036) і київська (1036-1169). За перших двох Русь володіла скрізь народами, ніж означеними землями, витягаючи данини й контролюючи торгівлю вздовж головних міжнародних шляхів (і, звичайно, усуваючи суперників, наприклад, половецьких Yngligar). Цими шляхами були: 1.) волякий і двинський торговельні шляхи, важливі в IX і в першій половині X ст., довели до двох центрів ісламської торгівлі - болгар та Ітіля, 2.) дніпровий торговельний шлях у X до XI ст. від варягів через Київ до грецького Царгороду, як вище сказано, тодішнього центру міжнародної економіки. Третя, київська доба, знаменувала собою початок культурної консолідації Русі і спробу її націоналізації.

Після 1036 р. Ярослав розбив печенігів (степових кочовиків, наслідників хозарів) і заснував свою версію римської імперії, з осередком у соборі св. Софії у Києві. При тому він прийняв за священну мову свого обряду церковнослов'янську мову, яка після упадку дунайських болгарів лишилася знову без власника.

Ярослав почав, також перетворювати Русь на територіальну спільноту, що охоплювала б Київщину, Чернігівщину і Переяславщину. Там він поселив свою дружину, що досі слідувала за князем у його кар'єрі. Тільки тепер, у другій половині XI і на початку XII ст., терміни Русь і руська земля пов'язуються з новим, бужчим значенням: піддання Русь (сьогоднішня Україна). Шойно тепер сталася культурна революція на Русі, початок зв'язку влади з територією. Перетворена з політичної, багатомовної і нетериторіальної спільноти з низькою культурою, Київська Русь (тобто Русь, поселена у Київщині, Чернігівщині та Переяславщині), стала вибітовуватися новою, високою християнською культурою, яка спиралася на

чужоземну, писану і священну слов'янську мову, (т. зв. церковнослов'янську). Вона, Русь, і вийшла тепер на сцену історії східної Європи.

Така розв'язка, в силу якої Київська Русь виринала як політичний і релігійний центр, була тим логічніша для її творців, що після занепаду незалежної дунайсько-болгарської держави її церква і слов'янській обряд з відносно великим корпусом церковних і державно - "політичних" текотів залишилися, як сказано вище, без власника.

Таким чином Київська Русь могла негайно присвоїти собі культурну сферу без загрози втрати тотожності. Так ось з священною церковнослов'янською мовою й кирилівським письмом (кирилиця) виник руський обряд (літик).

Слов'янський руський обряд став підставою для "націоналізації" або злиття поляно-слов'янських і не-слов'янських (руських та інших) елементів в одну руську землю, яка означала постійне поселення Русі на території Київського, Чернігівського і Переяславського князівств, тобто на центральних українських територіях.

Щоб надати Ярославові династії християнської законності, треба було оживити культ його півбратів, Бориса і Гліба. Хоч вони були вбиті у звичайній боротьбі за владу, ті сини болгарської князівки були канонізовані київським митрополитом Іоанном (що сам був болгариним) майже негайно після їхньої смерті (бл. 1020).

Ярославові, дійсному засновникові Руської династії, вдалося установити свою нову репутацію доброго брата, який помстився за смерть святих невинних

півбратів (хоч, ймовірно, сам був причетний до їх убивства), і перейняти для себе і своєї династії харизму св. Бориса і Гліба.

Він наказав святкувати "праздник новий Руськая земля" на честь Бориса і Гліба торжественно шість разів в рік, при чому 24 липня було головним празником. Саме цього дня в 1072 і 1113 рр. відбулися масові "загальнонаціональні" маніфестації з нагоди перенесення мощей цих святих. В обох випадках використано ці маніфестації, щоб оприлюднити редакції оригінальних збірок літописів, створених спеціально з цієї нагоди у першому інтелектуальному центрі Східної Європи - Печерському монастирі в Києві.

Шойно тепер, на київському етапі, досягнувши своєї власної історичної свідомості, Русь виринає як законна історична одиниця. **Висновки**

Двістірічний спір норманістів і антинорманістів не міг розв'язати проблеми походження Русі. Тому його тут замінено іншою теорією в ширшому контексті світової історії, яка спирається тільки на історичні критерії.

У VIII і IX ст. появилася багатоетнічна, багатомовна, об'єднана суспільна й культурна сфера ("нижчого" культурного типу), представлена морським і торговельним суспільством *Mare Balticum*, що була перенесена туди носіями культури *Mare Nostrum*. Треба було ще двох сторіч, щоб багатоетнічні і багатомовні торговельні заповідаття деяких комерційних компаній і "кочовиків моря" розвинулися (при втручанні політичної структури типу степової імперії) у високу християнську культуру, мовно слов'янську, яка власне і стала Київською Руссю.

Омелян Прицак

З історії українського студентського руху, в Чехословаччині

Згідно із статистичними даними, у вищих навчальних закладах Чехословаччини (на стаціонарних відділах) у 1985-86 р. вчилися 394 українці (точніше: студентів, які зголосилися до української та руської національності, бо майже дві третини українців у наш час голоситься до словацької чи чеської національності): 538 у Словаччині, 56 - у Чехії, що становить 1,1 % усього населення. На жаль, ці студенти у наш час не мають жодної національної організації, якщо не рахувати Культурний союз українських трудящих, в якому працює лише незначна кількість студентів Пряшева і Кошиць, та Музично-драматичний гурток ім. Т. Шевченка у Братиславі, в якому згуртована і позастудентська молодь. Немає в Чехословаччині ні одного українського студентського журналу.

Отаким стан є тим прикріший, що колись в Чехословаччині пульсувало дуже інтенсивне українське студентське життя, про яке нинішня молодь часто не має найменшого уявлення.

В даній статті розглянемо деякі сторінки історії українського студентства в Чехословаччині. В другій половині XIX ст. важливим центром українського культурного життя стала Прага. Тут у 1848 р. відбувся знаменитий Слов'янський з'їзд, в роботі якого взяло участь 61 делегатів з Галичини, які створили спільну польсько-українську комісію. З'їзд вперше в історії визнав право українців на самобутнє існування. У 1876 р. в Празі надруковано перше безцензурне видання "Кобзаря" Т. Шевченка. У 1891 р. тут відбувся слов'янський студентський з'їзд, на якому з промовою виступив Іван Франко. У празьких вищих навчальних закладах у той час вчилися багато українських студентів, а викладачами тут працювали такі визначні українські вчені, як Іван Пулюй та Іван Горбачевський. Останній, у 1902-1903 рр., був навіть ректором Карлового університету.

У 1902 р. у Празі було створено Українську Громаду, в роботі якої дуже важливу активність виявляла студентська молодь (під керівництвом О. Бочковського, І. Брика, Л. Ганкевича та ін.).

У травні 1919 р. в Чехії гостювала Українська республіканська капела, яка під керівництвом О. Кошиця дала кілька надзвичайно успішних концертів.

Українське студентське життя в Чехословаччині значно поживалося після приєднання до неї Закарпатської України у 1919 р. та, зокрема, після 1921 р., коли у Прагу було переведено із Відня *Український Вільний Університет*. Це був найближчий український навчальний заклад поза межами України. Він мав два факультети - філософський та правничий, заснований за структурою чеського Карлового університету. У 1922-1923 рр. у УВУ вчилися 874 студентів, при чому багато з них паралельно вчилися і в Карловому університеті. УВУ проіснував до 1945 р.

Другою визначною школою Чехословаччини була *Українська господарська академія у Подєбрадах*, заснована 1922 р. Це був вуз з чотирирічним навчанням, який мав три факультети: агрономічно-лісничий, інженерний (відділи - хіміко-технічний і гідротехнічний) та економічно-кооперативний. Від 1922 р. по 1935 р. в УГА вчилися 786 студентів, з яких 569 закінчили навчання із званням інженера. Основною студентською організацією тут була "Громада студентів УГА", яка видавала журнали "Наша громада", "Подєбрадка" та інші.

Четвертим вузом був "Український високіший педагогічний інститут ім. Драгоманова" у Празі, відкритий 1923 р., який виховував учителів для початкових і середніх шкіл та позашкільної освіти. Він мав три відділи: літературно-історичний, математично-природознавчий та музично-педагогічний. Інститут закінчило 178 осіб, з них 31 з докторатами. Значна части-

на з них згодом працювала на Закарпатті. Студенти були організовані в "Академічний громадський студентський університет", друкованим органом якої був журнал "Спудей". Через брак фінансів цей вуз був ліквідований у 1933 р.

У 1923 р. була заснована і Українська студійна пластового мистецтва у Празі - вуз з чотирирічним навчанням, випускники якого отримували звання магістрів мистецтва. У 1925 р. в Студії вчилися 67 студентів. Студія проіснувала до смерті його останнього довгочасного директора Івана Кулея у 1925 р. (після 1948 р. як "народна академія"). Крім того, багато українців вчилися у чеських університетах.

Згідно із статистикою, у 1924 р. в Чехословаччині вчилися 1896 українських студентів (між ними 141 дівчина): у Празі - 1255, в Подєбрадах - 382, у Брні - 170, в Братиславі - 6. Приблизно така ж кількість українських студентів існувала в Чехословаччині до початку 30-их років, коли внаслідок економічної кризи та зміни політичної орієнтації уряду, їх кількість значно зменшилася. Були це, в основному, емігранти із Східної України, Галичини, Буковини та Прикарпаття. Всі вони були відірвані від рідних місць і їх становище, незважаючи на значну матеріальну допомогу чехословацького уряду, було дуже важким. Від самого початку українські студенти Чехословаччини намагалися гуртуватися у свої організації.

Найважливішою організацією був "Чесько-український комітет допомоги українським та білоруським студентам" (ЧУК), заснований 1921 р. з ініціатиби Міністерства закордонних справ ЧСР. Його головою був відомий чеський вчений Ярослав Бідло (1868-1938), а заступниками - проф. Олександр Колесса та д-р Ян Капрас - пізніший міністр шкільництва ЧСР. Головним завданням Комітету було роздобування та розподіл матеріальної допомоги українським та білоруським студентам. Кількість білоруських студентів у Чехії доходила до 150. ЧУК утримував у Празі кілька гуртожитків, бібліотеку тощо. З його ініціатиби у 1922 р. виник у Празі "Український студентський кооператив", який мав власну палітурню, голлярню, шевську майстерню тощо.

У 20-ті роки ЧУК організував літні закордонні подорожі українських студентів: в Італію, Єгипет, Данію, Англію, Болгарію, Югославію, Німеччину, Францію, Швейцарію, Румунію та інші країни. За 10 років свого існування (1921-1931), ЧУК надав стипендії 192 студентам. Основну частину дотацій він одержував від чехословацького уряду.

За цей період 1666 українських студентів здобуло диплом про закінчення вузів у 27 різних фахах. Цифра, яка не вимагає коментарів. Значна частина з них у другій половині 20-их років виїхала на батьківщину, тобто на Радянську Україну. Додавши до цього більшість з них була трагічною: вони, обвинувачені в "буржуазному націоналізмі" та інших гріхах, стали першими жертвами сталінського терору 30-их років.

Після ліквідації ЧУК-у у 1931 р. виник "Допомоговий фонд українських і білоруських студентів" у Празі, пізніше й інші подібні організації. Однак брак фінансів не дозволив їм розгорнути ширшу діяльність.

Значну допомогу надавала українським студентам Світова християнська фаларіяція за посередництвом Європейського допомогового студентського фонду. Ця допомога лише у 1922-1923 рр. становила 134 тис. чеських крон. Наступні роки вона зменшувалася, а пізніше зовсім припинилася.

У 20-30 рр. у Чехословаччині було кілька десятків студентських організацій та об'єднань: фахових, ідеологічних, політичних, спортивних, мистецьких, кооперативних тощо.

Найважливішою і найбільшою загальностудентською організацією була "Українська академічна громада у Чехословаччині" (УГА), заснована ще в листопаді 1919 р. Своєю домівкою вона мала в будинку Сміховського пивовару в Празі, а окремі організації у Подєбрадах, Брні та Пржібрамі. До 1923 р. УГА об'єднувала усіх українських студентів в ЧСР (1922 р. - нараховувала 1253 членів), пізніше вона розпалася на ряд менших організацій і товариств. Одним з них була "Громада українського студентства

ім. Драгоманова". Її друкованим органом був журнал "Український студент" (1922-24) та альманах "Стерні".

Студенти з Волині, Холмщини, Полісся і Підляшся були об'єднані у "Союз студентів-емігрантів з Північно-західних земель України", заснованому у 1922 р. Вихідці з Буковини заснували культурно-просвітнє товариство "Черемош" (52 членів). Закарпатські студенти, що вчилися у Чехії (їх кількість у 30-их рр. досягла цифри 350) були згуртовані у двох організаціях: студенти української орієнтації - в "Союзі українських (руських) студентів" (164 члени); студенти російської орієнтації - в "Центральному союзу підкарпатських руських студентів Возрождение". В рамках українського Союзу працював мандрівний ансамбль "Верховина". Його друкованим органом був журнал "Проблем" (1933-43), навколо якого пізніше згуртувалися письменники т. зв. "працької групи".

Нижнє покоління у 1922 р. заснувало у Празі "Громаду студентів-українців" перетворену пізніше у "Громаду української студентської жіночої молоді" (58 членів).

Більшість українських організацій Чехословаччини (у 1924 р. 1442 членів) входило у "Центральний союз українського студентства" (ЧЕСУС), що мав свій осередок у Празі і координував праці студентів у цілому світі (поза СРСР). Тут виходив і його друкований орган "Студентський вісник" (1923-31).

У першій половині 20-их рр. багато українських студентів Чехословаччини (між ними, і пізніший визначний український малпр Василь Касіан) прийняли радянське громадянство. У 1923 р. вони заснували "Громаду студентів громадян УРСР", яка гуртувалася навколо "Книгозбірні й читальні ім. Шевченка" і видавала журнал "Вперед".

У 20-30 рр. у Празі було понад двадцять фахових організацій українських студентів, заснованих за фаховим принципом: "Медицина громада", технічне товариство "Основа", товариство студентів - торговельників "Векс", "Спілка студентів-агрономів", "Об'єднання українських аграрних студентів у ЧСР", "Українська Академічна громада хіміків та технологів" тощо. Студенти-філологи були об'єднані в "Український студентський громадський ім. Г.Скофорода" (136 членів), студенти правники - у "Студентському товаристві українських правників" (198 членів), природознавці - у "Товаристві студентів природників та математиків" (46 членів), майбутні мистецтвознавці у "Мистецькому гуртку" (17 членів).

Дуже активним був "Український академічний автоклуб" (100 членів), метою якого було, як читаємо у статуті, "гуртувати українське студентство для ознайомлення з автомобілізмом та бути фаховим, науковим, спортивним та товаришеским осередком автомобілізму для українського студентства".

Молоді бджолярі, згуртовані в "Гуртку українських студентів-пасічників у Празі", брали участь у багатьох загальнодержавних та міжнародних міроприємствах. На Закарпатті вони видавали навіть свій часопис "Підкарпатське пчоларство".

З ідеологічного боку українське студентство Чехословаччини було розподілене на дві основні групи - "лівих" (комуністи, соціалісти і соціал-демократи) та "правих" (націоналісти).

Студенти-комуністи були згуртовані в організації "Ділове об'єднання поступового студентства" (ДОПС); соціалістів "Громада соціалістичної молоді ім. Драгоманова" ("Вільна громада"), яка видавала журнал "Життя" (1924-26).

Основна частина "правих" студентів була згуртована в "Групі української національної молоді", друкованим органом якої був журнал "Національна думка".

Релігійний характер мав "Союз відродження українського студентства" (СВУС), заснований 1921 р. у Празі. Це товариство основним своїм завданням вважало "об'єднувати українське студентство для праці над відродженням студентства і суспільства на засадах християнської етики". СВУС мав свої організації у різних містах Чехословаччини, та навіть у Варшаві. Він влаштовував з'їзди, конференції, бесіди тощо. З його ініціатиби у 1923 р. виник "Гурток поширення гри на бандурі серед українського громадянства", що згодом перетворився у товариство продовження на 48 ст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

Юрія Гудзя — народився 1986 р. в селі Намині-на Житомирщині. Закінчив Київський педінститут. Працював вчителем історії в сімейних школах Житомирської та Київської областей. Нині науковий співробітник Музею народної архітектури та побуту УРСР в Києві. Єдина публікація в "Вітрилах" за 1986 р.

Поетам Розстріляного Відродження

Ластівки зводять гніздо,
Носять з урочища глину.
Дім свій я довго ліпив,
Завтра надовго покину.

Ластівки глину беруть
З робу, де нас постріляли.
Наші серця вам на гнізда підуть.
Ночі ще теплі. Роси вже впали.

З неба, землі і води,
З кров'ю, сльозами і потом
Ліпим гніздо й вертаєм сюди
Наші болючі забуті сліди,
Наші тіла, перемотані дротом.

Скоро холодна зима
Губи зведе німотою.
Смерті на світі нема,
Я повернусь за тобою.

На східцях, біля входу в зиму
Сидить старий у порбаній куфайці.
Коли б його хто пивом пригостив,
Він розповів би давню таємницю:
"Он там, під чорним постаментом
Зарили в землю дзвони стоголосі.
А щоб ніхто не зміг їх відкопати,
То зверху присобачили Вождя
В каміннім френчі, в чоботях високих.
Одне, мабуть, вони не врахували,
Який тут благодатний чорнозем.
Прийде весна, прогріє сонце кості,
Мене покличе жінка до вікна:
"Дивись, старий! За ніч одну,
Крізь чорну землю і каміння
Зелені дзвони знову проросли."

ЗУСТРІЧ

Збільшилось самоти,
Збабільсь гордості.
Це вже не ти —
З іншої побісті.

Травень. Гуркоче парад.
Цезій на плитах.
Хто ми? Йдемо куди?
Що нам робити?

В лоні затруєно плід.
Зболеніють кроків.
Топче Україну орда
Ядерних блоків.

Села похмуро мовчать,
В'їзд заборонено.
Тільки дерева кричать
Чорними кронами.

Ось і розмові кінець.
Мчить електричка.
З мокрих байдужих небес
Сіється мжичка.

Легко сміються уста,
Очі зажурені.
Дівчинко моя золота!
Як нас одурено!

Біль не залишає серця,
розширює його буравчиком, —
щоб змогло вмістити
не тільки самого себе,
не тільки нітрогліцерин.

Вибухають, розширюються
невідомі галактики, —
на зоряних стернях
готується вмістити ще
для земного болю.

Я тільки свідок краси твоєї,
німий і безпорадний.
Освідчитись тобі не встиг,
я тільки вчився говорити,
шукав слова й музику до них,
щоб всю тебе вони вмістили.
А в серці зберігав вогненний біль
тих чорних блискавок, що нас
роз'єднали на мить єдиної.
Згоріло все. А той вогонь
і нині не погас —
німий і тріпотливий вогонь,
останній свідок краси твоєї.

Очі згубились
в чорному ясі.
Місяць скотився
з небес.
Шурхоти, шерехи
в листі —
Осінь стомилась,
як пес,
і прилягла...

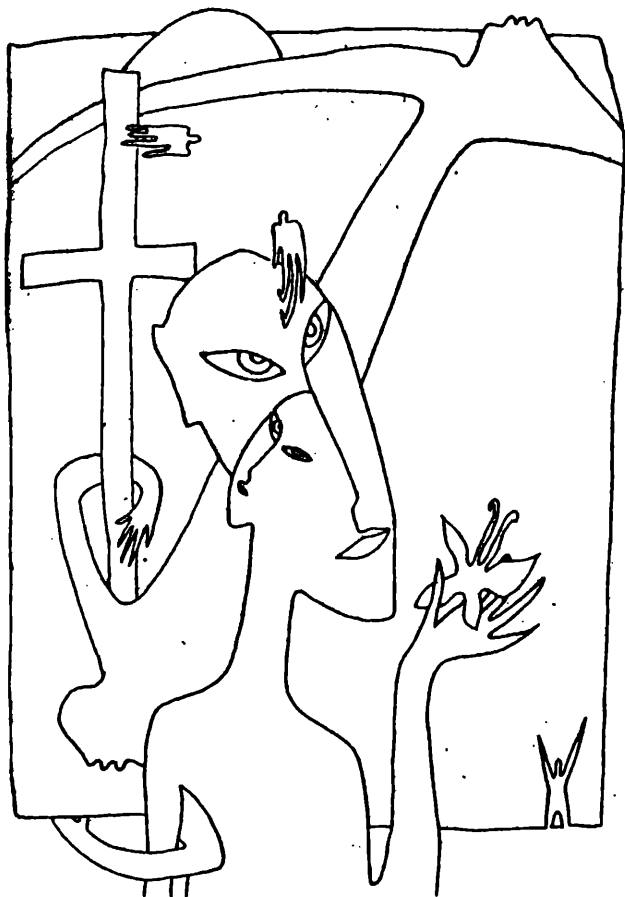
ВЕРСІЯ

Спочатку Бог зіпнув жінку,
а потім чоловіка.
Вони глянули одне на одного
і засміялись. Згодом
їх відіслали в обіт.

Тисячоліття відгули,
всі розійшлись,
лише слова zostались
... а ще будете разом
у тихій пам'яті Бога.

Коли не буде владі,
насилство й покори
не доживем.
Тому хоч зараз
не будьте холодами
у сильних світу,
хоч день один,
одну годину.
З отих врятованих
хвилини
сплетіть колись
для дитини.

Вже ніч пройшла,
і знову треба жити,
і бежу Вавилонську будувати.

Ти запитуєш мене,
коли я закінчу картину,
яка збереже
хоч кілька прикмет
нашого покоління,
розтоптаного підковами
безкінечних парадів.
Більше про це не питай.
Ти сам добре знаєш,
як ми живемо,
і чим доводиться
платити
за хліб і молоко,
яка ціна
врятованим словам,
збереженим картинам,
і скільки
черепів уважних
нам дивиться
у збайдужілі спини.
Ми тільки відгомін
майбутніх партитур,
німих оркестрів
початкові ноти,
та треба йти:
дорога мусить жити
і після нас...
Відходить день,
і так повільно
навколо всохлої тополю
все ходить-ходить
довга тінь...

Дім за зорею – утрачений рай поета ? (ч. II)

Досягненням ХХ ст. було ствердження (а радше поновне відкриття, що символічний спосіб думання попереджує мову та дискурсивний розум. Здається, що символ відслонює найглибші верстви дійсності спертої на інші засоби пізнання. Сакрум проявляючи себе, онтологічно встановлює світ. Ідеться саме про індивідуальне відчуття цього об'явлення та про розкриття місць, в яких воно об'являється. По-моєму, усвідомлення цих процесів рівнозначне з входом на Дорогу. Поезія є один з різновидів Дороги (якщо це можна так назвати). Тоді не вже поети розбуджують свою свідомість настроюванням арфи на те, щоб вона у кожну мить була готова до гри? Антонич прямує до "дому за зорею", напинаючи струни до межі опірності сприймання якижнебудь стимулів. Здається, поет розуміє, що розшукувана зернина "найбільш дійсного" є в самій людині і тільки в залежності від рівня розбудження власної вразливості окреслюється здібність глибокого відчуження її присутності. Треба єдності, щоб внаслідок внутрішнього перетворення дати великий синтез, зводячи ці *conditio oppositum* до первинного стану, тобто до єдності. (Отож, чи саме звідси може випливати джерело безнастанної туги та стремління поета до спіймання "суті слова, кореня речі"?). Гортаючи сторінки його збірок скоро можна запримітити еволюціонування поглядів автора від прямого запису переживань, через ієрархізацію, аж до заглиблення в їхню суть, у чудо буття, щоб нарешті збагнути його істоту. Чудо, яке треба безнастанно відкривати, бо в протилежному разі нетрудно пройти поруч життя, підкорившись звичкам та конвенціям.

Оце ліричне "я" Антонича подається в добрі мандри відкривати та вибчати світ відпочатку. Саме цей процес детермінує його намагання створити власну мову, якою міг би пробувати записати свої переживання та пригоди Дорою. Збірка "Привітання життя" це етюди та помірковано технічне спілкування з поетичним словом, щоб в пізніших творах досягти та відкрити тайну слова. Проте спершу було невідхильне прагнення знайти новий код та здійснити переосінку усіх значень. Лише на далекому обрії видніє знак тужливого Слова, єдиного, в якому окреслюється уявний зміст сотворіння. Певний етап у визріванні нового лексичного складу можна відбачати у збірці "Велика Гармонія", відносно мало-відомий з огляду на те, що її надрукували лише в американському виданні віршів Антонича.

У "Великій Гармонії" відчувається атмосферу підкорення якійсь конвенції. Тут ліричне "я" ще приховане в тіні іншого Творця (Бога), яким воно осяяне. Проте в цю мить воно починає полеміку, бо стаючи на грані творчості, власної або чужої – слід шось вибрати. Неначе звідси випливає потреба добути із себе зовсім нову мову, встановити себе індивідом. Однак для цього потрібне тотальне перетворення білії світу, білії, яку втворює маємо дітям, подаючи їм до засвоєння низку "аксіом та дефініцій". Несподіване відкриття показує минуле в темряві та зачарованому колі, котре зводило до переосмислювання знаків на знаки на однаковому семантичному рівні. Як відшукати Дорогу? Яким чином відшукати 23, відсутню літературну цифру? "Відіжджає біз на третю греблю ночі". Поет і вітер. Поет, поставлений перед таємною символікою Космосу намагається йти до дії прихованого значення. Здається, що все є дивним та незнаним. Навіть власна глибина тривожить, вона затемнена. Проте існує якийсь голос, що кличе з нескінченності. Поет "сідає на біз" та їде розшукувати джерело голосу. Однак ніх не скриває напрямку окликів. Я правило, так об'являється людська кондиція втоплена в п'ятому обмеженні, тісні можливості пізнання. Але клич з нескінченності тривожить надалі: "(...) хто нас вітре кличе?" Якщо знак не об'являє себе самотужки, тоді треба його спровокувати. Саме чи не в такому смислі можна пояснити звернення поета до Дзвінкової пані – "Дай карти пані квітня, карти

дай і борожи з долоні". Ворожба дає певний шанс заглянути в майбутнє, а саме дзвінкова дама здатна пояснити аркана Кабали (бубна-пентакль – це сьятий символ людини). Звернення за поміччю до самого себе стає у цьому контексті благанням людини доведеної до межі опірності, вона зривається або стрибнути в хаос, або внутрішньо впорядкувати себе. Це жест спричинений блязною перед дезінтеграцією. Тоді людина спроможна на все. "То ж граймо в темні карти долі, хай це може карти смерті!" Виявляється, що не можна вже далі перебувати у суперечностях. З одного боку дух (вітер), а з другого – матерія. Світло дня наперекір смутковій ночі. З огляду на наростаючі почуття дезінтеграції, поет кличе: "Приходь отрунка княгине дзвінко і розсуди мене і вітер, / нас двох сьогодні забагато!" І ось перед його очима з'являється дім, дім заспокоєння і єдності ("дім за зорею"), який існує далеко, бо аж за третьою зорею. Проте він існує та встановлює якесь місце у Космосі, яке дається всім і всь. Коли хтось замешкає у ньому, тоді він стає місцем-сакрум, де відчиняються двері для просочення вічності, для контакту з нею. Таким способом не дійшло до зудару з хаосом. Ніч кінчається, встає новий день. Показується, що "В зорі рожевих пальцях карта смутку затремтить і вітре". Приходь спокій в долині третіх пірнів (...) в домі за третьою зорею". Відходить тривога, котра непокоїть найбільше, бо не знає свого предмету, яка передчуває тільки, що цим предметом є сама екзистенція. Тоді виринає питання, чи "слова у молодість сповиті: кохана, вітер, пані дзвінкова і дім, що за зорею" це чергові шаблі у розумінні значення символу життя? Тільки сам поет це знає. Однак подібну інтерпретацію можна було б підтримати іншим віршем. Маю на думці "Молитву" ("Навчіть мене рослини зросту"). Тут прихована подібна символіка. Нас вводять у світ природи, у нутро життя рослини, тварин і речей, життя відмінного від людського. Однак тільки позірно (що намагається показати пізніше ліричне "я"). Митець на своєму шляху зустрічає дерева, квіти, сонце, місяць, зерно і коріння, вібрації життя та смерті. Яким чином збагнути невисловлену гармонію природи, коли кожний крок заплутаний у взаємні протиставлення елементів гармонії? Споглядає вгору, однак цупко врістає в землю. Рішає увійти в нутро рослини, або ще нижче. Прагне віднайти в собі світ рослини і відчувати як рослини. (Древній Схід мовив, що кожне буття є одна енергія, хоч на різних рівнях іншим способом проявляється. *Tabula Smaragdina* радить адептам таємних знань:

"Вознесися тоді з землі до небес, потім знову спустися на землю і прийми силу речей нижчих та вищих. Так будеш мати могутність цього світу". Отже, поетичне "я" перетворюється в рослину. Намагається досягти рівня рослини енергії. Молиться до них, хоче навчитися від них нових почувань "Навчіть мене рослини зросту / буяння, кипіння і хмелю. Прасловом, наче зерном простим / хай буїлю в суті мов птахів трелем". Завдаючи собі труд переходу і синхронізації інших вібрацій, прагне поширити обрій самопізнання. Антонич свідчить сам перед собою, що можна дотерти до стану відчуження неоднородності простору і часу. Дослідникам його творчості відомо, що ряд поезій Антонич створив просто записуючи свої сни. Здається, що поет більш передчуває ніж свідомо входить у "відмінні" стани із країни "за третьою зорею". Шукає їх в поезії, будує свій зоряний дім. Стремить проникнути всі рівні екзистенції, щоб відчувати сильніше. "Живу коротку мить, чи довге життєве не знаю. / То ж вчусь в рослині сп'яніння, зросту і буяння соків". Можливо, що він сам не чекав таких несподіваних наслідків. "Коріння в черепах мерців сукате і соковите. / життя востромяє сбердли гузуваті в кубла смерті". Виявляється, що немає дуалізму життя і смерті, духа і матерії. Спускання духа у матерію аж ніяк не остаточне – рух відбувається

ся в обі сторони, взаємно себе доповнюючи. Спускання у світ рослин стає ініціальною в містеріум коніютаіона. Тут проявляються суперечності, що іманентно знаходяться в нутрі буття, а водночас переходять в єдність: "Вирують кола світліяні, неблобні мотобила / ось благобішення світланку і сонце ніч розмеле". Небеса з землею інтегрально пов'язані. Життя і смерть, можливо, це дві сторони одного буття. На межі цих двох знаходимо Любов — "коханка" з "Дзвінковою пані". Любов як можливість відношення. Вистачить згадати хоч "Дует", або строфу з "Великої Гармонії": "Лиш на власнім безумстві опертий, я бажав увесь шлях пройти тільки сам", але "це пишна гордість мене з собою вела". Любов дає рівновагу споконвічного процесу народження і смерті: "Насіння вибухає і місяць коле землею роком, / аж згасне днем закритий", що мов змій за ним іскриться". Місяць та земля. Люнарна символіка є найчастіше резурекційною символікою, що містить у собі ідею регенерації та безсмертя. Подібно мається справа із символом воз'єднання первісних, чоловічого й жіночого елементів (це означає найбільш архаїчний синтез. К. Юнг називав його синтезом досконалості та повноти). Жінка і чоловік. Земля і Місяць, принцип тотожності мікро і макрокосмосу, видимого і невидимого. Любов дає гармонію протиставленням. Проте, до якої трансценденції веде цей синтез? Здається, що Дорога мусить проходити через лабіринти, країну смерті, матеріальний вимір тілесності, а також болючі внутрішні досвіди. Однак відчуження різноманітних способів перцепції має на меті пустити в рух цілу драбину створення, щоб осмислити світ своїм розумінням (відчуженням) символів. Через все досягати одне. Тому не цікавить зараз мене, чи свідомо він вибирав такі а не інші символи. Послідовне відкривання тотожності символу доми із людським тілом (пізніше з Космосом) створює враження образу сефіротичного дерева. В просторі виглядає воно як спіраль, котру можна наложити на схему тіла людини. Являється як аналогія ідеї, що всесвіт є живий організм, а водночас відповідає на питання як єдність може

бути неоднородною. Можна було б знайти якийсь відношення Антоничевої концепції до тези екзистенціалізму "Буття для смерті", проте його (Антонича) смерть не кінчає існування: "Живу коротку мить. Чи довше житиму, не знаю (...) мабуть мій дім не тут, мабуть, аж за зорею. / Доки я тут — інстинктом чую це, співаю ж існую". Таким способом поетичне слово було дорогою, котра вела у нутро буття, своєрідною герменевтикою ліричного "я" у Антоничевих віршах. Споконвічний процес творення і дезінтеграції є стимулом для розвитку. "Треба тільки завжди йти", як мовив Р.М. Рільке.

♦ ♦ ♦

Проходячи кордони різкого дуалізму матерії та духа, можливо, знову встановлюється втрачений контакт із сакрум (який ми втратили у вавилонській катастрофі). Антонич намагався зглибити питання, ким є поет, яка суть його поклонання. Недоречно шукати у нього систематичної філософії. Він поет, а поетичної (і кожної іншої митецької) творчості не збагне ніяка інтерпретація. Може, "дім за зорею" це спеціальний медіатор, що єднає суперечності? Що ж, тайна зоряного дому Б. І. Антонича спонукає ще багатьох дослідників до праці. Можемо лише інтерпретувати неначе природний принцип і кожний іде по своїй Дорозі сам. Однак для всіх людей притаманна туга за тим, щоб знайти її мету (кінець). На закінчення хочу навести слова М. Єліаде, які зіграли неабияку роль при виборі теми моєї праці: "Що відносять нам усі всі міфи і символи, обряди і містичні техніки, легенди та вірування? З певної точки зору можна сказати, що така багата низка вірувань, які імплікують coincidentia oppositorum свідчать про втрачений рай, про носталгію за парадоксальним станом, у якому існують суперечності, не змагаючись взаємно, а неоднородність складає аспекти таємної єдності".

Лідія Стефанівська

Арабески

З творчістю Миколи Хвильового (1893-1933) уважний читач українських літературних журналів міг познайомитися у 12-номері "Вітчизни".

Довкола цієї постані нарає багато міфів, легенд, брехливих інтерпретацій, що викликає необхідність наочно поглянути на опадіння та саме життя автора "Синіх етюдів". Він — провідна постать українського ренесансу 20-их років, натхненник олівнозвісної Вільної академії пролетарської літератури. Пристрастний публіцист, один з перших членів Комуністичної партії України, памфлетист, для якого найвищою метою було увести українську літературу на нові шляхи розвитку.

Нижче друкуємо "Арабески" — характерний за своєю формою твір Миколи Хвильового.

IX слово

Г о р о д.

Я безумно люблю город. Я люблю виходити ввечері із своєї кімнати, йти на шумні бульвари, випити шум, нюхати запах бензолу й тоді йти на закинуті квартали, щоб побачити японські ліхтарники — так здається — в трикутниках цифр: будинок на розі, номері горить. Я люблю, коли далеко на дальніх міських левадах рипить трамвай, щось неможливе нагадує цей рип, щоб постали переді мною теплі образи, як хрустальні ліденці (коніки), що я їх уже ніколи, ніколи не побачу на базарі. Тоді я люблю Іспанію, тому, що я пізнаю город не так, як інші, тому, що город — це Сервантес Сааведра Мігуель, тому, що в битві під Лепанто, тому що в полон до алжирських піратів. Тому, що підходить до мене Марія й каже:

— Ніколя! Я читала сьогодні Іспанські нобелі, і я скажу: Мартінес Сієрра — моя радість, бо в його нобелях маленька музика, мелодія олів, як оркестра моєї душі, коли у вишневих садках моєї

чуманської країни жевріють зорі, падають на лгоди крізь темну темряву літньої синьоблузної ночі й падають на ставки, щоб прозвучати. Мартінес Сієрра — маленька флейта, безліч дум про далеку Іспанію.

Ми зупинилися на мості. Гримить повінь. Над рікою важкі бесіянні хмари. Тоді Марія дивиться на далекий огонь, що горить на коотюлі, і творить поему. Гримить повінь. Над рікою важкі бесіянні хмари.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

О, Мартінес Сієрра! Тобі, музичному музикантові, твоїм нобелям, де збучить така широка й радісна весна, де міріади міріадів голубих метеликів над гармонією моєї душі — тобі шлю із своєї чуманської країни привіт. О, Мартінес Сієрра! Не тільки ти закоханий у звуки, фарби й запах слова, я теж естет. Я вірю,

що наші душі зійдуться деось у міріадах міріадів голубих метеликів, у цій голубій хуртовині, коли серце так енергійно стисне, наче тасмна мавка розказує океану казку, коли в океанах горять жемчуги, як горить сонце на шляхах моєї чумацької надзвичайної країни. О, Мартінесе Сієрра! Про що розповім тобі? Чи розкажу тобі, як співають наші дівчата біля шведських могил, коли пісня з буряків, як сіроока жура, як геніальний Леонтович у бур'янах мого степового краю? Чи розкажу тобі, як повільною ходою бредуть круторогі воли з молочної ферми? Чи сплету тобі вінок із польових дзвоників - з подій, як була, як пройшла, як гриміла, як народжувалася молода епоха? Ішла м'ятежна епоха. Ішла духм'яна романтика, і нечутно ходили в борах тілі середньовічних лицарів. Бігли вітри із Сходу сторожки й трибожні. І тоді в аулах моєї голубої Сабої стояв гул. Через перевали, з азійського степу, з глухої тайги, летіли депеша за депешою.

О, Мартінесе Сієрра..

Ніч. Весна. Гримить повінь. На дальньому коотолі горить огонь і теж творить поему. Я мовчу, Марія мовчить. На мооті тихо, і тільки мутні води тікають у невідому даль. Тоді я знову пізнаю, як я безумно люблю город. Уранці, в городі, де знайомі вулиці, а по них проходиш, якось невідомо я задумано: проходять і зникають давно забуті тілі їхтіозабрів, і розчиняється рожеве вікно в майбуття. Гарно проїхати в город із села, коли в кварталах дримає тиша, дримають візники, а по вулицях метуть двірники, коли в городі прокидається ранок і гулко процокотить фастон, а потім -

- змобкне.

- Слухай, Ніколасі! Коли я думаю про міські квартали, я думаю, що я чула юнака з голубими прозорими біями, що я амазоняка й джигітую деось у заозерних краях... Слухай, Ніколао!

Ніч. Весна. Гримить повінь. І тікають мутні води в невідому даль.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

Але так можна збожеволіти, коли ранок почне рундуки: за м'якою зеленню дерев стоять рундуки. І плентаються сюди люди - білі, незнайомі, забуті, як далека Іспанія, як троглодитний бік, коли люди лобили за хвіст леопарда й тут же роздирали його надбос, щоб їсти. І починає ще ранок - битий шлях, а за ним плентаються фургони селянської городини.

- Маріє! Я безумно люблю город! Я люблю робітничі квартали сирейської голої, коли дивбишся відтіля на костюл, коли на костюлі в діадемі ночі горить казковим огнем циферблат. Тоді я похилився на телеграфний стовп і думаю, що я ніколи не розкажу, що робиться в моїй душі, які виникають образи, які, як потоки, як жемчуг, протікають біля мого романтичного серця жемчуг хрумтить і японські ліхтарики (коли гоголівський ярмарок) біля прозоро-фантастичних ліденців (коників), що я їх уже ніколи, ніколи не побачу на базарі. Тоді я наливаю себе вишневим соком моєї неможливої музики й молюся, щоб Бог зробив мене генієм: щоб розказати, як грумтить жемчуг біля японських ліхтариків: будинок, на розі, номер: горить.

Я безумно люблю город.

Д е т а л ь і з м о є ї б і о г р а ф і ї .

Народився я (Сойрель, припустім, бо для мене просвітницький реалізм - "к чорту"... навіть у прізвищах, бо я його органічно "органонами" не виношу), народився я, Сойрель, которого не треба плутати з Карейлем, автором "Французької революції", оскільки в Англії нема просвітництва такого, як у нао, але, може, є й покраще: я маю на увазі Ірландію й англійський бокс, - народився я в одному з тих городків, саме в степовому краю, саме в полковій залозі, де колись - так давно! - слобожанські поляки, а потім недалеко Диканька з Мазе-

пов на шведських могилах перед полтавським по-бішем. Я був сином якогось чиновника, який від мене одмовився. Звичайна історія: чиновник споконві горнячку єдиної прекрасної травневої ночі, коли зацвіли яблуні, під яблунями. А коли я народився, чиновник, що мене народив, утік з городка, щоб не гедувати Сойрейля. Таким чином у країні покриток стало одною покриткою більше. Але моя мати не пішла дорогою - на Сагайдак - шевченківської Катерини й моєї Оксани із "Життя" - з тієї книги, що "Сині етюди", яких, етюдів, я вже ніколи, ніколи не буду писати, бо я пишу - роман.

Моя мати не пішла цією дорогою, бо на другий день у м е р л а. Тоді другий чиновник, гадаючи, що його жінка безплідна й не здібна родити, взяв мене за сина. Чиновник помилився. Прийшла друга травнева ніч, коли небо було в яблуневій завірюшці й пахло горизонтом (а небо може пахнути горизонтом наперекір усякій мішанській логіці), коли степовий городок дримає під голубим крилом бесіємної ночі, безплідна чиновникова жінка родила майбутнього колезького ресотратора. Чиновник цикнув і сказав:

- Помилка-о!

Але мене не можна було викинути, бо формальності щодо закріплення було пророблено. Таким чином, не глядячи на те, що чиновникова жінка була безплідна, що в травневу ніч, коли стояла яблунева завірюха, родила колезького ресотратора, - не зважаючи на все це, я лишився в чиновника на його хлібах.

Я не буду описувати те, інше, що, може, когось і цікавить, але мене, навіки, і ніскільки: не буду описувати так, як писали наші шановні корифеї; я буду писати так, щоб ізвідка почути кармазинові дзвони з глухого заріччя, коли серце так стисне, ніби погляд стрункої юнки, крізь яблуневу завірюху, здригнувшись:

- Да!

...Але якже хрумтить жемчуг біля японських ліхтариків, біля прозоро-фантастичних ліденців (коників), що я їх уже ніколи, ніколи не побачу на базарі!

- Слухай, Ніколас! А що ж далі? Як же з твоїм чиновником?

- Маріє! Ти наївничаєш. Нічого подібного не було. Я тільки приніс тобі запах слова.

Ніч. Весна. Гримить повінь. І тікають мутні води в невідому даль.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

...А сьогодні вітри насідають із півночі. Цілий день шаленіє хуртовина, і ростуть на дорозі замети. Іде грудень року від народження Христа тисяча дев'ятсот двадцять третього, від народження епохи громадянських війн - шостого. Я ще не знаю, що я напишу, але на моїй душі - біль. Бо ж подумай, Маріє:

- Я читаю кожного дня книжки, але я ані разу не зустрів справжньої книжки (поєми) про нашу - у віки - революцію. Тоді я знову молюся, щоб Бог зробив мене генієм, щоб розказати, як йшла, як пройшла, як гриміла молода епоха.

Йшла м'ятежна епоха. Йшла духмяна романтика, і не чути ходили в борах тіні середньовічних лицарів. Бігли вітри із оходу, сторожкі й тривожні. І тоді в аулах моєї голубої Савойї стояв гул.

Ш е д е т а л ь

Мені пророкують велике майбуття: одні кажуть, що я буду командором нової художньої школи; на погляд других, я "прорублю вікно в Європу", куди й буде (біо!) виглядати мій чумацький надзвичайний край; треті запевняють мене, що я в потенції...

...Мені навіть нелюбо писати...
- Є, правда, і четверті, які вважають мене графоманом, дилетантом, парвеню і т. д. Але на радість, я цим не хочу вірити: я гадаю, що я все таки напишу гарний твір, бо ж яблука тільки не забили у садах моєї духмяної фантазії, бо ж переді мною й за мною гори поетичного матеріалу.

Словом, коли б я хотів загубити обою індивідуальність, я б давно її загубив. А коли б я був через міру шанобливим людиною (зобсім без шанобливості - ні риба, ні м'ясо), я міг би використати своє отановище.

Але я дуже тиха, лагідна людина. І тому, коли мені, як літератові, що подає надії, запропонували взяти посаду командора одного чималого, правда, видавництва, я навіть з охотою взяв її.

Отже там, де я працюю, де все так імпозантно, там ви знайдете всіх, кого вам треба. Тут і Пульхерія Івановна Жоха, тут і тов. Крутик (мій заступник, прекрасний "зам"), тут і ціла академія різнобарвної професури.

Але більш за все мені подобаються ті безсонні дні, коли потоки ларкавого сонця заливають усі кімнати моєї установи, коли з мого імпозантного будинку падає безсонна "капель", коли за моїм кабінетом шум ділового будня.

Я розвалююсь у кріслі, закурюю габанську сигару (недавно приїхав із Германії дипломатичний кур'єр) і кричу:

- Антошка!

Антошка тут-як-тут. Цей бородатий симпатяга до чотирьох годин сидить за моїми дверима й тице автоматично-пальцем у напис:

- "Без докладу не входить".

- Що прикажете, товаришу?

Що ж я йому прикажу? Власне, мені нічого приказувати, бо за мене приказали мої підручні, мої прекрасні підручні, які зараз шумлять, як музика, за дверима мого кабінету.

Тоді я кажу:

- Антошка! - І потираю руки. Альянс?

Антошка!

Альянс!

- Ах ти, моя карапуля, - м'яю я від гарного настрою. Ах ти, моя дурашка!

- Так точно! - каже Антошка й підходить до мого столу. - Дозвольте прикурити?

Ця фамілія мені зовсім не нервує: по-перше, в кабінеті нікого нема; по-друге, я радий ще раз доказати обою демократичність, свій комуналь-

ний лібералізм.

- Прикурюй, каналья! Прикурюй! - і я галантно підношу йому свою габанську сигару.

За моїм вікном грає голубе небо. Деся, очевидно, гомонять жайворонки; деся очевидно, такий простір, така легкокрила даль, що я не можу не мріяти. З мого імпозантного будинку летить безсонна "капель". Її не може заглушити навіть шум шумного міста.

- Антошка! - І я потираю руки. Альяно?

Антошка!

- Альянс!

... А Пульхерія Івановна завідує в мене редвизитом. Це славетна людина. Коли я приймав посаду, мені стільки про неї наговорили, що я й справді думав її викинути з установи. Але тепер я бачу, що це була робота злих язиків. І справді - Пульхерія Івановна така прекрасна жінчина: у неї таке прекрасне волосся - золотом, що я прямо дивлюсь. І потім вона така енергійна, така розбита.

- Пульхеріє Івановно! - питаю я. - Ви заключили договір із професором Чам?

- Як же! Давно заключила. Він такий хороший чоловік; у нього таке, знаєте, велике горе: вчора фокстер'єр здох, і потім він такі прекрасні роботи пише... Я гадаю, що йому треба дати найвищу отавку.

О, Пульхерія Івановна не проморгне. Це я добре знаю. Вона не підірве авторитету нашого видавництва. Вона викине на ринок, так би мовити, сльозки навколишньої мислі.

- Обов'язково! Обов'язково! - кажу я. - Найвищу отавку.

І, щоб завжди бути в курсі справ, виймаю з бокового кишені порожній блокнот і беру олівцеву.

- Дозвольте, Пульхеріє Івановно, записати ці прекрасні роботи, які незабаром випустить наше видавництво.

Вона:

- Ах, Микола Григоровичу, я й забула... От пам'ятаю... Я зараз принесу їх.

- Що ви! Що ви, Пульхеріє Івановно! Не турбуйтеся. Дозвольте тоді мені просто написати: в якому це буде відділі?

Вона:

- Відділі?... Ах, Боже мій... от пам'ятаю. Це ж відомий професор Чам... по... по... неврології, здається... Професор Чам.

Професор Чам.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

Гримить повінь. І тікають мутні води в невідому даль.

- І Про що ти думаєш? Милій мій!.. Милій мій!.. Ти думаєш про осінь? Невже ти думаєш про осінь? Милій мій! Похили свою голову на моє плече, розкажи мені голубу поему.

- Маріє! - І я чую, як гримить повінь, як біжать мутні води в невідому даль, і моя радісна Марія кладе на моє чоло свої духмяні кучеряшки й пахне, як юність, як безмежні дороги в прекрасний невідомий край.

...Уранці приїшла весна. І цілий день тануть сніги. Біжать по дорогах потоки, і чути: деось хропуть коні. Стоїть таке неможливе небо, нібито воно тільки що народилося.

Учора опівночі, коли за городом урочисто скликав гудок нічну зміну, над костюлом із західного боку побіс теплий туман. Учора я думав про Тургенєва й про бальдішніків, тому, що це в кроби, тому що мій батько був стрільцем, думав про заводи на Ворсклі, про свій степовий край, про його одинокі озера, що стоять там, де пересікаються чумацькі шляхи. Сьогодні мої мислі про інше. Це знає й Марія. Я думаю зараз про жінчину революції.

- Ніколас! - І Марія виймає хустку, що пахне конвалією, і підбирає волоски під капелюшок, що

Іх розкидає зелений вітер. — Ніколя! Ти покажи мені, невіжа, жінщина так міцно зв'язана з революцією, що без неї повелістю не можна обійтись.

— Да, Маріє! Без жінщини не можна обійтись. Бо жінщина — це круг наших емоцій. — А я от тобі не вірю! — говорить Марія й підставляє весняному вітрові обидва обличчя.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

Гримить весняна повінь. І тікають мутні води в невідому даль. Ми стоїмо на мості. Перед нами й за нами — город. Ми чуємо, як глухо б'ється крига. Над коотьолом горить огонь.

— Я тобі не вірю тому, що ти й досі не показав жінщини в революції.

— Да, Маріє! Я ще не показав, але я покажу.

— Ні, ти її не покажеш, бо в твоїм уявленні вона не більше, як оамичка.

— Маріє!

— Да, Ніколя! Так.

Гримить повінь.

І тікають мутні води в невідому даль.

Кводлібет.

У Діккенова, здається, в "Записках Піквікського клубу" герой окрикнув: —

— Іхать — так іхать, як говорив папуга, коли кішка потягла його за хвіст. У Діккенова, здається, з тих же "Записок Піквікського клубу" є такий радісний вираз: —

— А от і я! — як сказав хтось, падаючи з десятиповерхового будинку.

Студент жив у підвалі, в кімнаті з одним туючим вікном, що виходило на глуху брудну вулицю. Але й тут він жив милостю якоїсь грузної баби, що займала ввесь підвал і одводила йому цю кімнату виключно за його прекрасні очі: кожної суботи баба тягла студента до себе на кухню, наповнала його там жовтим (якось примісь) самогоном, і, коли студент часто починав хилити голову на бік, коли повз вікна проходив із калатушкою сторож, грузна баба брала енергійним жестом свою жертву на плече, роздягала її до гола й клала на своє ліжко. Поля так званої суботньої ночі студент завжди почував в роті якийсь неприсмний запах і потім цілий день оплюбував.

Це теж деталь, і, "позаяк" вона з життя, я й її пишу.

— Маріє! Не будь наївна. Я даю тобі запах олова.

...І знову переді мною легкою далі надзвичайного минулого. І знову я чую далекий загірний голок: "пройдуть віки, найдуть обою змушнілість, пізнають радість. І журу ебосі прекрасної землі, відійдуть по древній дорозі в небуття, але ніколи не повторяться народження твоєї м'ятежної нареченої"

— Тільки один раз!

— Тільки один раз!

Так б'є годинник над ратушею глибокої ночі, коли трибонно горить циферблат.

...І я, романтик, закоханий у обою наречену, знову бачу її сіроюкою гарячею юнкою з багрянню половою на простріаній скроні. Вона затулила рану жмутом духмяного чебрецю й мчить по лапах часу в безмертв.

— Чи наздожену її — обою сіроокою м'ятежну наречену?

Гримить повінь. І тікають мутні води в невідому даль.

Я безумно люблю город. Але я кохляюся на телеграфний стовп і думаю, що я ніколи не розкажу, що робиться в моїй душі, які виникають образи, які, як потоки, як жемчуг, протікають біля мого романтичного серця: жемчуг грумтять і японські

ліхтарики (коли гоголівський ярмарок) біля прозоро-фантастичних ліденців (коніки), що я їх уже ніколи, ніколи не побачу на базарі. Тоді я наливаю себе вишневим соком моєї неможливої мукі й молюся, щоб Бог зробив мене генієм: щоб розказати, як хрумтять жемчуг біля японських ліхтариків: будинок, на розі, номер: горить. Я безумно люблю город!

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

— Маріє! Ти пам'ятаєш той день, коли я перший раз побачив тебе?

— Да, Ніколя! Ходім! — і вона енергійно переступає калюжі весняної води. — Да, Ніколя, пам'ятаю.

— Маріє! — і я зупинився.

Вона — теж.

Тоді я беру клішчик її овалетової блузки й кладу на нього свої гарячі уста. Марія мовчить. Я мовчу. Пахне конвалією. Весняний вітерець б'ється в куцершки моєї нареченої.

— Ніколя! Милій мій! Не треба думати про осінь.

— Маріє! — і я тисну її руку.

Вона мовчить. Я мовчу. На коотьолі горить циферблат, і далеко гримить повінь. Марія поправляє блузку й раптом зникає в темряву, в глухий міський заул.

...Я говорю не про чарівну мандрагору, я говорю про адамову голову, про метелика, що з черепом на голові. Мені навіть сні якось химерні. З-під канапи вискочив звичайний пацюк з перебитим задом. Мені кажуть, щоб я його добив. Тоді я беру чималий молоток, і, коли пацюк іде на передніх лапках повз мене, я з гидливістю опускаю з силою молоток на його голову. Але диво: після того удару пацюк раптом вирію, стає розміром із блянку й пішов на задніх лапках, а на його голові я бачу череп: я говорю не про чарівну мандрагору, я говорю про адамову голову, про метелика. Тоді мені зупиняється мислі, і стоїть переді мною якась неотирлиба пляма, що може довести до божествля. Я знову підводжу чималий молоток і з гидливістю опускаю з силою на пацюкову голову. Але диво: пацюк знову вирію і стає розміром з фокотер'єра. Пацюк з перебитим задом іде на задніх лапках. В кімнаті тихо, за вікном тихо, і тільки на коотьолі горить циферблат. Я мовчу.

XIV. слово.

...Коли ціркун на далекому зруйнованому курорті починають мовчазний концерт, тоді за коотем в порті горить маяк. Маяк блимає, булькає, потасає на мить, і знову за коотем в порті неможливо привабливий огник. Тоді далеко серед морської мертвоти ребе пароплав і несе людей, їхні мукі й оподівання в інші краї, у винограду даль.

— І от, поет з тієї божественно-незрівняної країни, що, як золота осінь, димить на твоїй патетичній душі, пізнав сірого чортика й тісно жив з ним і не в оєнсі банально-сентиментальної нудьги, а так, як може жити художник. Він був страшений нахаба, але він міг тільки жевріти і то в тайзі, і то для утилізації обмеженого кола часто обмежених людей. Поет знав, як далеко одійшов запах тобівачо-старинських бур'янів, що прекрасно пахли після "Тайдамаків" і "Катерини", як далеко і "Тіні забутих предків", і все, що хвилювало юність, а тепер залишило тільки сірого чортика. Поет знав, що в історії народів, його божественно-незрівняної країни, що, як золота осінь, димить на твоїй патетичній душі, прийняв на першу півсотню літ одбедено силою рабської психіки тільки два рядки і то петитом; і на ці два рядки ніхто й ніколи (аж поки пройде півсотні літ) не зберне убаги. І поет, що крізь огонь ебосі інтуїції побачить нобі береги, загине, як Катерина на глухий дорозі невідомості.

...Тоді біжить коник моєї фантазії по першій сніговій дорозі, і летять од його копит діаманти ені-

жинок. У далекому борі, що ледве маячить, дід мороз трусить білою бородою, і якась фантазмагорія навкруги. Під столом сидить кішечка і муркотить про радість морозного дня. Над оселею здіймаються думки й плывуть у тихе голубе небо. І ніхто не розкаже мені: що це?

.....

Степова оселя й даліні виноградники - все потопало в мовчазному концерті цвіркунів. Стояли похмурі хмари, і дець традиційно глухо билось і грало з берегами сіре туманне море. Пригода, незрівняний художник, шукала цієї ночі химерного жанру. В кожній шестості й тремтінні приморської сиротливої флори й відчувалось напружену боротьбу за майбутнього прекрасного Рафаеля. Вмирала стара форма, як лицарство, як заповоження. По тасмичних лабіринтах мистецтва мчав вітер із незнамого краю.

...І жили в тій оселі, що її звали по циркулярах курорт, люди, собаки, коти та інші тварини. Чим годували котів чи то собак, я напевне не знаю. Але людей годували дохлю, гнилою рибою, трохи некрашійми яйцями й такими союсками. Все це приносили з нудного провінціального міста.

За тих днів, коли до столу подавали (висловлюючись канцелярською мовою) вищезазначене, за тих днів зчинився бунт. Бунтували пролетарі, службовці й навіть комунари. Тоді комунарів збирали й говорили:

— Вам бунтувати не можна, бо ви - комунари, будівничі нової держави, а курорт, як вам відомо, державний.

І комунари хвилювались, але вони знали, що їм бунтувати не можна, а можна говорити іншим "халатникам" (хорі), що курорт дуже гарний і коли риба гниє, то це - помилка, бо вона зовсім не гниє.

І комунари розпинались і доказували, бо вони знали, що таке дисципліна і що таке для всебітньої революції ця неприємна деталь, коли ми отімо напередодні. Тільки один написав щось у центральному пресу, після цього стало багато краще, бо вже не подавали гнилої риби, а подавали гнилі союски.

Проте не зайво буде зупинитись і на цій деталі: нудне провінціальне місто, на жаль, лежало далеко від степової оселі, що по циркулярах називалось курорт. Отже, підтримуючи інтереси цього населення, курортна адміністрація організувала на своїй території непоганий буфет. Коли халатники були незадоволені обідом, вони мали цікавиге право піти до буфету й узяти там те, що їм було потрібно. Дешевка була тут надзвичайна: коли, припустім, десь пачка цигарок коштувала сімнадцять копійок, то тут брали всього (за таку ж таки пачку) тридцять п'ять. Те саме і з іншими продуктами.

.....

Тоді в мовчазнім концерті цвіркунів я бачив жінку. Її звали панна... не пам'ятаю добре - хай буде за Винниченком: панна Мара. Вона виходила, коли йшли з вечері халатники, до виноградників, де кінчалась степ і починалось море, і думала. Панна Мара думала про те, що вона - жінка-лікар, прийшла сюди за три черв'яки на вісімнадцять годин праці, але вона ніколи не почула ласкавого слова від своїх пацієнтів, бо вона була трохи крива і з звичайним оїрим обличчям, що ніколи не зупиняє. Вона дивувалась, чому хорі незадоволені гнилою рибою, бо ж гнилу рибу подають не кожного дня, а вона добре знає, як важко відбувати той курорт, що зазнав великих пертурбацій за часів громадянської війни. Правда, є багато неприємних явищ, і їх легко усунути, висловлюючись газетною мовою, але для цього бунтувати не треба, особливо комунарам (вона зовсім позапартійна!), бо про це пишуть письменники в різних газетах та журналах.

Але панна Мара думала й про те, як би гарно йти в цей вечір, коли цвіркуни починають свій химерний концерт, а недалеко рокотить море, з гарною людиною, що буде її нареченим. Вона була за цих хвилин безмежно романтична й вона трошки плакала.

Море традиційно глухо билось у береги, і тоді за виноградниками зливалися в єдину гармонію і

море, і нічний степ і одинока оселя серед пустелі.

Панна Мара йшла до курзалу, сідала там біля шахматистів, дивилась. Але ніхто на неї не звертав уваги й ніхто не хотів похитати панну Мару, бо такий уже жорстокий закон природи.

...Мила мамусю! Яке хороше життя, який божевісний запах навкруги мене. Тут море таке надзвичайне і тут такі мислі, наче я звичайний рядовий лікар, якого ніхто не знає, і який нікому, крім хорих, непотрібний, а якийсь Персі-Біш Шеллі, що про нього я мріяла колись у своїй студентській кімнаті. Увечері я йду до моря, дивлюся в синій край і думаю: відтіля буря принесла уламки кайори й тіло Шеллі, а тут, на піщаному березі, його наречена вихопила з огню його прекрасне серце. Ти, мамусю, будь ласка, не читай нікому мого листа, бо цим ти зробиш мені багато неприємного. Прошу я тебе також ніколи, ніколи не згадувати в своїх листах Степана, бо я й досі не можу прийти до себе. Ах, як він насміявся наді мною! Але я йому простила, а йому все простила. Ти, як жінка, повірши мені, бо знаєш, що нема меж тій любові, що її носимо ми. Я пізнала цю любов і я щаслива. Нехай фіглярі й скептики "возводять в канон" бездушний американізм, але людиною вони все одно не перероблять. Ах, мамусю! Яке прекрасне життя, який божевісний запах навкруги мене, як чудово пахне одвічне море, яка даль за темними виноградниками, що так трибжають мою душу цієї химерної ночі".

...Коли цвіркуни на далекому зруйнованому курорті починають мовчазний концерт, тоді, за косою в порті горить маяк. Маяк блимає, булькає, погасає на мить, і знову за косою в порті неможливий морський вогник. Тоді далеко серед морської мертвоти реве пароплав і несе людей, їхні муки й сподівання в іншій край, у виноградну даль.

...Товаришко Маро, ще раз і ще раз: воістину прекрасне життя. І, коли я умру, і на моїй могилі ви положите пучок чебрецю - знайте: я воскрес.

І знайте: біля тієї криниці, що в ній, як у дзеркалі, б'ється світ, давню вже стою я, і на моїй душі таке тихе, таке обітє й прозоре озерце, що я відчуваю себе Господом - Богом. Товаришко Маро, схиліть обою голову на мої груди і знайте: я ваш друг.

...Маяк блимає, булькає, погасає на мить, і знову у порті неможливий морський вогник. Прапоруче море, далі - виноградники й моя мука за пароплабом - у виноградну даль.

Тихо. Тільки одвічні цвіркуни плетуть легенду із далі пербісних віків, і нема їм ні кінця, ні краю. Тоді зникають і дороги в диких полювешких краях.

Л і т о т и с я ч а д е в' я т с о т д в а д ц я т ь ч е т в е р т о г о р о к у .

— Головний лікар читав сьогодні лекцію про душу. Це характерно: про душу Народу було досить, майже всі халатники.

Цікавилися усі й особливо комунари. Справді, що може сказати спец про душу?

І от, коли головний лікар окінчив, один неомілий голос запитав:

— А дозволяєте, товаришу професоре, опитати що помілилось раніше: мисль чи слово.

Лікар, що мусив сказати не те, що хотів сказати, крутнувся:

— А ви як думаете, - уперто сказав комунар?

— Я думаю, - головний лікар прокобтинув слово й кинув:

— Я думаю, мисль.

— Тоді дозволяєте й мені слово, - і комунар поліз на трибуну.

Він говорив довго, уперто. Він говорив так весело, що майже всі поснули. Комунар був добрий книжник, бо вчився він у партшколі й не міг не знати, як на це питання дивиться товариш Богданов.

І, коли в спец не прийшов у себе після першої й не зовсім вдаюї виласки, і, набравшись нахабства, не зупинивсь промовляти, промовіць, мабуть, і досі розмахував би руками.

Спец:

— Зупиніться, будь ласка. Ми з вами ніколи не

договоримося, бо це аналогічно цьому: що раніш появилася - курка чи яйце.

Звичайно, курка, - вирвалося із мовчазної абдиторії (жіночий голос), бо курка...

- Ну, ну, що ж таке курка, - схидно запитав спец, - слово чи мисль?

- Ви, товаришу професоре, застали нас зовсім несподіваними, - скрикнув жіночий голос.

- Треба було попередити комгурток.

Тоді головний лікар зняв окуляри й сказав, що лекцію скінчено і що халатники можуть розходитися. Що ж до того, що раніше появилася мисль чи слово, даному зібранню нема ніякого діла, бо хорим заборонено хвилюватися, і потім останні наукові дані недвозначно натякають: раніш появилася мисль.

Отже мораль: раніш появилася не слово і не мисль, а гнила риба, бо лекцію про душу було розраховано спеціально на заспокоєння нервів, які розтрижено було вищезазначеною морською твариною.

Повз одинокої оселі, що біля моря, іде залізниця - тупик. І на тупику, коли вийдеш увечері слухати, як припливає море, бачиш зруйновані вагони, розірвані снаряди, бачиш руїну.

То пройшла махиовщина і зникла у степовій тирсі, як згадка про дику татарву. Увечері, коли на малому лимані кричать чайки й десь важко сідають баклани, над морем стоїть чіткий місяць і грас срібними беслами на поверхні синьої води. На березі, як хрусталь, медуза. Кажуть: медуза горить, коли йде зграями. І це, як древнє сказання. Тоді в пустельному кутку приморської полоси рибалки підводять чайму над кайорою, беруть невід і йдуть в море.

Мінишає вітер. Вітер із моря. У порті проревів пароплав, але браз ізмовк: він сьогодні не вийде за хвильоріз, бо збирається на ніч неабияка буря. Кайора метнулася на обрії й раптом зникла. Тоді з одинокої рибальської хати вийшла мати й дивилася в море. І підійшла до неї ще молода жінка, і вони довго стояли на березі.

І сьогодні море казиться, і казяться піщані береги в хуртовині камінців, але це останній шквал. Даль жене табуни: вал, вали і гребені розкидають бісер. Сходить сонце. І одинокий рибальський посюлок зустрічає його золотих вершників тишею.

На якорі кайора. Вона плавно коливається. Але вже скоро вшухне вітер, над морем стане мертвий зиб. Тоді вшухнуть і береги. На каміннях буде муркотіти море. Чайки полинуть на болота, і стане велика морська пустеля.

II

І от вранці Брігіта була на узліссі й там рвала проліски. Брігіті було щось біля шіснадцяти. Вона рвала проліски й дивилася на них. Потім вона пішла до батька. Це було в тому лісі, де її батько був лісником.

У цей час біля хати з шумом зупинилася кавалькада. То приїхав молодий граф. Він був, як казковий лицар, і одяг йому було всипано діамантами. На кашкеті, збоку, і біля фазанового пера, стояв великий рубін. Молодий граф грав тростинкою. Кінь його раз-у-раз хронів і переступав з ноги на ногу. Це був породистий англійський жеребець з агатом на лобі. Брігіта винесла кухоль криничної води й подала молодому графові. Той подивився на неї, сильно вдариб коня, так що кінь знявся на диби, і сказав, що Брігіта, як мавка. Всі зареготали, Брігіта почервоніла. Кавалькада поскакала далі.

Був безсвітний вечір; за лісом, в оселі, сходили до вечірні. Брігіта вийшла з хати, взяла пойтера Мілорда й пішла в глуш.

Там вона знову зустріла графа. Він зліз з коня, погладив пойтера й підійшов до Брігіти.

Він притиснув її до своїх грудей і скрикнув. Брігіта на перелякалась і тільки зідхнула глибоко. Молодий граф схопив її й посадив на свого коня. Потім вони поскакали по лісових доріжках.

За годину граф був у своєму маєтку. Він узяв

Брігіту за руку й повів її до себе. Там він сказав їй, що вона збідси вже ніколи не піде.

Брігіта вирвала руку й стала серед кімнати.

- Графе, - сказала вона, - я виростаю в лісі. Пустіть мене!

Граф став її умовляти, але вона його не слухала. Тоді він пообіцяв їй, що примусить її силою. Брігіта підскочила до вікна й вискочила на веранду. Граф свиснув; зграя борзаків кинулась за Брігітою, але її вже не було.

Вона прибігла до своєї лісової хатки й нічого не сказала батькові. Цілу ніч вона думала про графа. А вранці по слідах копит вона сама пішла до графського маєтку.

І от моїм арабескам несподіваний фініс. Навколо тиша. Тільки зрідка постріли вартових, тільки зрідка прошехестять підлоги незнайомих людей. Люди йдуть і зникають, мов бездушні шуми моїх строкастих аналогій і асоціацій. Город спить. Над ратушею дає божественно далекого неба. І нерозгаданий зоряний Віфлєс стоїть у квадрильонах віків таємною загадкою. Мовчки баляються люкс своїм світлом - білим до різи в очах, і ховаються по темних кутках луни трамвайних ударів. Мовчазно стоїть нічний город, стоять заулки, під'їзди й усе, що тут, на землі, загубилося в хаосі планетарного руху й тільки ледве-ледве блистять у свідомості. І здається: це химерний Сатурн біжить у телескопі, і біжать його кільця й десять дальніх супутників.

Моїм арабескам - фініс. І герол, і події. І пригоди, що їх зовсім не було, здається йдуть, і вже ніколи - ніколи не прийдуть. І ніколи я не повернусь до своїх арабесок, щоб мучити себе над кожною крапкою. І вже ніколи не промчатся фосферики гіперболізму крізь темряву буденщини, і не спалахне вогнебит моєї фантазії: на рік убавє тільки одна ніч на - Івана Купала - коли в зачарованому колі жемчуг химерної папороті.

Моїм арабескам - фініс. Але я не тоскую. Я ще раз пізнав силу безсмертного слова, і воно перетворилось у мене. І з океану варіацій я випливаю м'ятежний і радісний, до нових невідомих берегів.

- О, Маріям! Хіба не коштовні крупинки золотих камчатських розсипин хочу я вихопити з бурі емоціональних вибухів.

Моїм арабескам - фініс. Тоді Стерн, Гоголь, Дікенс, Гофман, Свіфт йдуть теж від мене, і вже малять їхні романтичні постаті, як голубі дилжанси на шляхах моєї безумної подорожі.

Так сказав Теодор: це радість бунту проти логіки. Я такий же химерний, як Сатурн у телескопі в хаосі планетарного руху. Я - щасливий, о, Маріям! Який орган так божественно звучить у кожному нерві моєї істоти? Кому там співають славу?

Це тобі, моє синє вічірне місто з легенд Шехерезади. Це ж з тобою я розмовляв по заході сонця, коли треба було найти слово.

- О, Маріям! Ти - жінка й ти пізнаєш радість моєї пісні про синій вечірній город.

...Тихий вечір. Синій вечірній город. Азія. І я цього тут не бачу: ні проституток, ні чорної біржі, ні старців, ні бруд. Я бачу: йдуть кбакери - не ті, XVII віку, а ці, сповідники світла, горожани щасливої країни. І я вірю, я безумно вірю: це - не квадратура кола, це - істина, що буде на моєму сентиментальному серці. І тоді в молитовному екстазі я дивлюся, як мільйон разів дивився, в далекий димок на курган, де скликає муэдзин до загірної Мекки.

Синій вечірній город. Азія. І мені, Сатурнові, не божеству, що біжить у телескопі, коли темна зорна ніч нависла над обсерваторією, мені радісно сказати, що тут убєсь я: із своєю мукою, із своїм "знаю", із своїми трьома кільцями: в і р а, в' а д і л, л а б о в. Синій вечір. Синій вечірній город. Азія.

- Але на сучасність я дивлюсь крізь призму легенд Шехерезади. Liberum arbitrium. Для епохи великого ренесансу характерним буде такий азійський город - без проституток, без чорної біржі, без бруд. І душевна дисгармонія буде тоді легенький вир під водяними ліліями, коли чобен без бесєя несе не несе, а комиші стоять на кордоні зелених лук і прислухаються.

Для епохи великого ренесансу буде характер-

ним строката весна й плебей Великдень. Тоді підуть тисячі горожан на площу м'ятежної комуні, а потім підуть карнавалом на аеродром. І цей строкатий колір б'є мені в вічі, мов чітка червона пляма, що від слова "ярмарок".

— О, Маріям, я безмежно щасливий. Тільки тепер не забрудню твоєї родинки, що впала на твоє оловоє рамено.

Так сказав Теодор!

Тоді пройшла слава про синій вечірній город. Азія. Тоді пішли горожани не в академічні колізеї, де йшла нудота декадансу, де тисячі анемічних, надломлених людей дивилися на бутафорію минулої епохи, а пішли до цирку, на футбольне поле, в спортивні клуби. І були ще клуби ділового будня і клуби наук.

— ... Мат королю! Я вам готовий дати фором і ферзі, але я тоді я вижду переможцем. Бо я великий маестро Капаблянка не міг перемогти модерніста Реті.

... Моїм арабекам фляс. І тобі, синє вечірнє місто, надхнемно опіваю славу. І йдуть, і плывуть квартали, а за ними трамваї й густий приомерк.

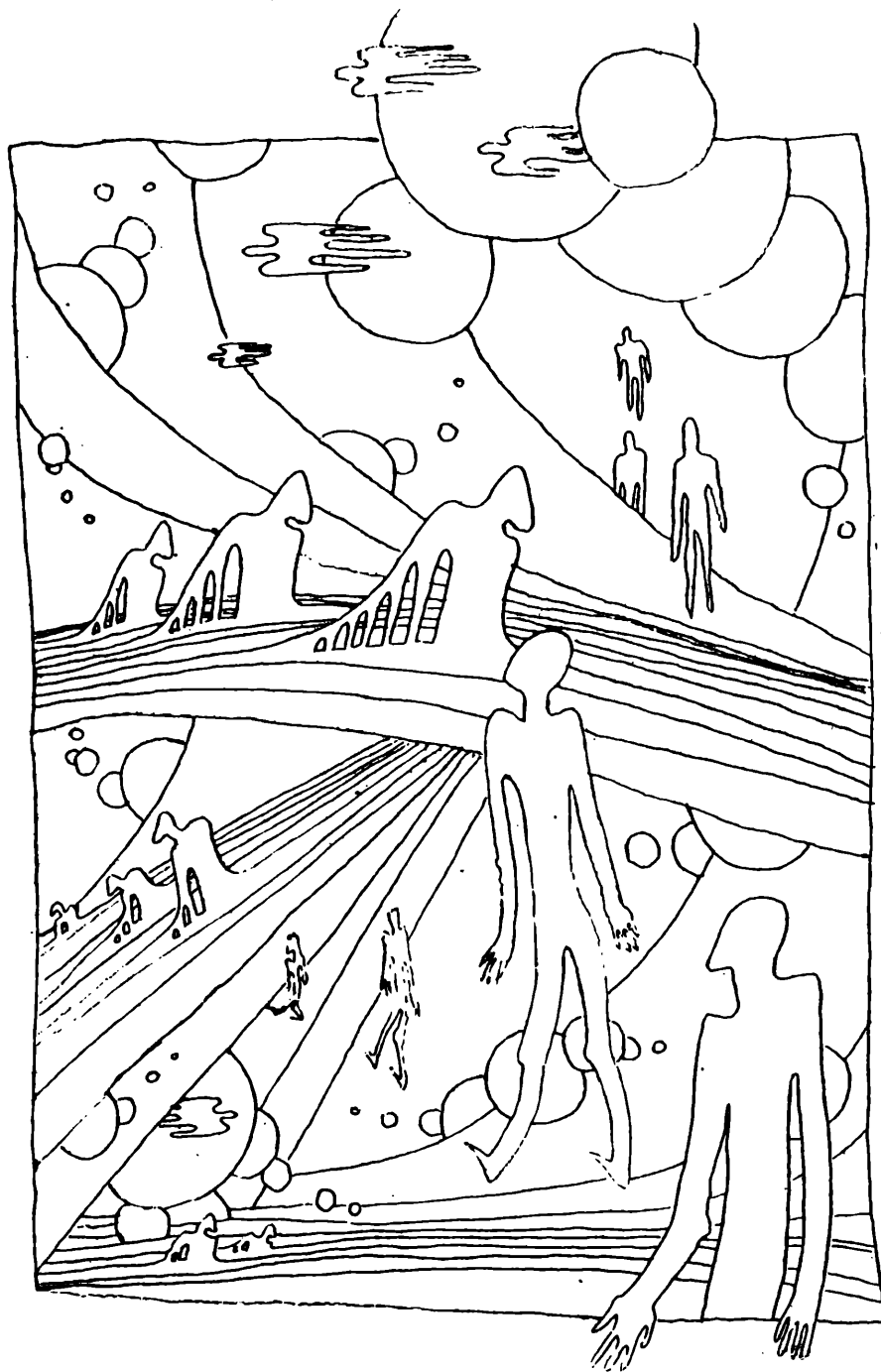
Сторожкий дзвін. Бігають огники — такі химерні, мов фіолетово-рожеві ліхтарики в ресторані японських куртизанок. Над площею м'ятежної комуні стоїть прожектор і уперто розглядає строкаті вітрини державних крамниць. Іду. Раптом падає під ноги різнокольорова реклама, і я згадую чарівний ліхтар, що в забутій школі мого дитинства демонстрував на стіні картини. Це — не кіно, це — примітив, але я його ніколи не зрівняю з кіно, бо тоді була надзвичайна бражливистість і таке миле й симпатичне дитинство.

— Іду. Синій вечірній город. Азія. Б'є годинник. Іду.

... А за мною прожектор, трамвайні ліхтарики, тротуарні світлові плакати й мільйон інших дрібниць. І все це мчить у химерному колі асоціацій і плыве, мов Сатурн у телескопі, коли темна зоряна ніч нависла над обсерваторією і все, що тут, на землі, загубилось у хаосі планетарного руху й тільки ледве-ледве блищить у свідомості.

...Іду. Синій вечірній город. Азія. Б'є годинник. Іду.

Микола Хвильовий

ОГЛЯД-ХРОНІКА }

Розумове життя

1. 2-го січня, зараз після Нового року, ще до полудня, я увімкнув радіоприймач і випадково натрапив на фрагмент передачі про український фольклор в Польщі, а точніше про лемківський ансамбль "Лемко-вина" з Білянки, що діє під керівництвом, якщо добре пам'ятаю, пана Трохановського. Передача була шаблонна, нецікаво задумана та поверхова. Вона транслювалася у якомусь циклі, як я зрозумів про фольклор горян. Трохи музики та лемківських наспівів, які переплітались досить банальними висловленнями на тему лемківської культури. Я б її забув невдовзі після закінчення, коли б моєї уваги не привернуло прізвище одного з тих співаків, що говорили про лемківську культуру. Звучало воно, якщо добре пам'ятаю, Єжи Гарасимович. Я вже десь колись мусив це прізвище чути, здавалося воно мені звідкись знайомим. Спочатку я думав, що це може бути прізвище мого вчителя початкової військової служби з загальноосвітнього ліцею, в який я ходив лише пірроку. Згодом спало мені на думку, що це прізвище власника перукарні поблизу університету, коло якої я щоденно ходжу. Вкінці я собі пригадав: Єжи Гарасимович - один з краківських пенсіонерів, які пишуть вірші.

Свого часу він написав, як здається, цикл віршів про Лемківщину та лемків. Це був, як вважають вчителі політики, період його поетичної кризи, коли, як трапляється поетам, вичерпалась поетична уява і він спробував попливти на хвилі лемківської теми у сторону підручників польської літератури. Лемки його не читали і тому нелегко нині сказати, що ці вірші справді для них значили. Старі лемки не читали, бо вчили їх читати перед війною у польських школах, де, щоб вилучити українську мову з системи шкільництва, освітні власті створили для них буквар з мовою, яку окреслювали "лемківською". Ті лемки, які тоді рішили, на шкільне дисидентство, сьогодні читають по-українськи, а ті, що вправлялися по-лемківськи, сьогодні читають "Лемківську сторінку" у органі УСКТ. Молоді не читають Гарасимовича, бо після читання Герберта та "Нової хвилі" взагалі не знають про що Гарасимович пише. Тобто він писав хіба для "селянофілів", яких, як здається, у Кракові ще доволі багато, бо не всі могли забратися на бесіля Риделя і одної селянки з підкраківського села перед 1-ою світовою війною. Гарасимович "селянофілював" і у цьому полягала його поетична індивідуальність. Вештався по лемківських загородах, заглядав в усі куточки, вчився від них де у церкві іконостас, що це царські врата, чому немає у церкві органу і чому лемки так раптово й так громізно виїжджали після війни загосподаровувати північні і західні землі. Таким чином вдалося Гарасимовичу, за допомогою лемків, продовжити на кілька років статус пишущого поета. Два роки тому все-таки вичерпалася Гарасимовичу лемківська тема, почав повторюватися, а лемки мали вже досить цього селянофіла, який заважав їм обробляти землю і крутився по гумні. У той час Гарасимович дав газетам у Кракові і Катовицях кілька голосних інтерв'ю, які відзначалися нахабністю супроти українців та безсовісністю, якої можуть набратися лише неплатоспроможні боржники після проголошення банкрутства. Дав відчуття журналістові, як йому вже лемки надули, вони-бо ходять по естраді у козацьких шарабарах. Сказав, що колись дійсно, писав вірші про лемків, але це вже кінець - ніколи більше. І, що найважливіше, скидає гаптовану лемківську сорочку, а вдягає так само гарну, ряднинну мазурську кошулю. Виявилося-бо, що вірші він писав у гаптованій сорочці, без якої не вдавалися йому рими.

Лемки полегшено зідхнули: пішов собі. Від цього часу декілька лемків дарма виглядають ще й досі типом, який дав Гарасимовичу гаптовану сорочку. Вони підозрівають, що у момент поетичної депресії, Гарасимович просто стягнув якомусь лемкові сорочку з тину, де вона сушилася. Кажуть, що у Білянці живе якийсь лемко, який від кількох років не може долатися своїх сорочок. Два роки тому Гарасимович прилюдно стягнув лемківську гаптовану сорочку й пожбуриб її на землю. На жаль, віддав сорочку брудну, спорочену, а взяв чисту, свіжо випрану, з чужого тину, використовуючи те, що господарів не було вдома.

Радість лемків з приводу повернення сорочки тривала коротко. Ось-бо тепер, несповна два роки після пожбурення сорочки на землю, Гарасимович, на жаль, прийняв запрошення до участі в радіопередачі про лемківський фольклор. "Знову лізе" - чує трибожний шепіт лемків, яких охопила вже паніка. Люди хочуть свою білизну, бо знов хтось стягне з тину, на який вибішують випрані речі. Був навіть створений проект, щоб установити для Гарасимовича якусь спеціальну стипендію, наскільки б він погодився більше не займатися лемківською темою. Лемки це нещасливі люди - постійно зустрічають їх біди. Тут забавляться дерев'яна церква, там великі сніги відітнуть дороги до лемківських сіл, то знов морози знищать озимину, а тепер, на добавку, Гарасимович вертає до лемківської теми - самі пошесті.

Гарасимович знов кружляє коло лемків. Лемки, трибога - вважайте на свої гаптовані сорочки, не лишайте білизни на огорожі. Коли б знов загинула якась сорочка, негайно повідоміть у місцевий відділ міліції, або краківський відділ Спільки - польськиї письменників. Може тимчасово ансамбль "Лемко-вина" перетвориться на винищувальну групу "Лемко-вина", на випадок, коли б знов мало щось шезнути з огорожі?

II. Під кінець минулого року у щотижневому тележурналі культурних новин "Пегас" я дізнався, що у деяких містах Польщі експонується виставка під заголовком "Гуцули та Гуцульщина в польському живописі" із збірок польських музеїв та колекцій з музею у Львові. "Пегас" подав глядачам декілька суттєвих інформацій про виставку та її мету. І ось раптом у цій крихтій інформації заблистіла справжня перлина - речення, якого я зараз неспроможний точно процитувати з пам'яті, але зміст його зводився ось до чого: "у взаєминах між польським та українським народами було багато трагічних подій...", і тут наступив зграбний перехід до інформації про виставку. Що мало б означати це втручення між інформації про відкриття виставки картин тематично пов'язаних з Гуцульщиною? Який зв'язок поміж "трагічними подіями", які дійсно мали місце, а відкриттям у Радомі виставки картин про гуцулів? Що "Пегас" намагався в такий спосіб оповістити своїм глядачам? Чи маю це розуміти ось так: попри трагічні події, які мали місце між нашими народами, ми, "Пегас", так великодушні, що показуємо у своїй програмі виставку картин тематично пов'язаних з Україною? А чи може слід це розуміти як попереджувальний сигнал на адресу потенціального глядача, який можливо, бажав би подивитися виставку? Щоправда, тих гуцульських мужиків та їхніх жінок малювали польські художники і не дивлячись на те, що гуцули виглядають гарно й симпатично на цих картинах, однак не можете забувати, що це наші вороги, бо між нашими народами були трагічні події у минулому.

Здається, що в телебаченні дійсно так думають, на

що доказом є також програма відсутності української тематики в телевізійних програмах. Добриміслями ГП УСКТ буде кабінетну боротьбу за те, щоб телебачення передавало хоч би найскромніші фільми повідомлення про фестиваль українського фольклору, який відбувається щороку в Лісній Опері в Сопоті. А коли таку програму вже передається, то найчастіше з кількомісячною відсталістю та в такій порі, яку технічні спеціалісти з телебачення називають порою "низької оглядальності". Дотепер передачі з українського Сопоту транслювалися в II-й програмі, яка, як усі знають, не має повного загальнопольського обсягу. В основному, ця II програма можна дивитися в усіх більших містах, а як знаємо, українське населення надалі живе передусім по селах. Тому переважна більшість цих людей не може дивитися збіти з сопоцького фестивалю. Це я не є ніяке сенсаційне відкриття, бо знає про це портьє на вул. Вороніча, тоді що казати про фахових працівників телебачення, які рішають про телевізійні програми.

Шкабо, що програми з антиукраїнським забарвленням телебачення передає в годинах "найвищої оглядальності". В телебаченні знають, які це години. В 1985 р. з нагоди 40-ліття КБВ, телебачення передавало програму присвячену цій формалі та її історії. Щоб представити бойові традиції КБВ, автори програми рішили показати політичну ситуацію в терені на прикладі автентичної події з Балигороду, де зараз після закінчення війни було вбито кілька поляків якимось озброєним українським відділом. Телебачення передавало цю програму в порі "найвищої оглядальності", а саме, в четвер увечері, після вістей, перед детективним фільмом, коли гігантська маса людей сидить перед телевізором та чекає на фільм. Які настрої після цієї передачі розійшлися по країні в тих містах, де українці з поляками в постійних сусідських зносинах - на роботі, в школі, де вчать українські діти? Я рішив перевірити, наскільки ця начебто автентична подія з Балигороду є правдивою відносно змагань ведених КБВ в 40-их рр? Саме у цей час видавництво МОН випустило історичну монографію Яворського про КБВ. Там, поруч з характеристикою оперативних дій КБВ, поміщено повний список впадих солдатів і офіцерів. Я переглянув цю працю, прибернувши увагу до обставин та причин смерті поокремих жертв. Виявилось, до речі, я так і думаю, що попри все, українське підпілля становило невеликий простір для дій КБВ, а число солдатів та офіцерів, які загинули від українських рук, було ще менше. Домінуючим противником було польське підпілля, тому я переважна більшість людських жертв впала від їхніх рук. Експонування жертв, що впали від українських рук при нагоді обговорювання роковин КБВ було прямо інтерпретаційним зловжиттям авторів програми, а транслювання цієї програми в годинах "найвищої оглядальності" було чітким натяком на пропагандистські наміри. Їхня безчесність була тим паче разюча, що телебачення по своїй природі є оглядане величезною кількістю людей, які не читають ніякої літератури, людей, які взагалі не заглядають до суто наукових робіт і інформація, а радше телевізійна картина, є для них єдиним джерелом інформації, яких і так не стануть пробірати у книжках.

Таке чудне втручення "Пегаса" про трагічні події в історії обох народів траплялося мені почути вперше, ось-бо коли передаються програми про німецьку чи російську культури, телебачення не силкується на такі штуки. З цього виходить, що телебачення розуміє дурість таких псевдоінтерпретацій. Не траплялося мені почути, щоб телебачення, представляючи Достоєвського, в подібний спосіб коментувало: "незважаючи на те, що Варинський помер в Шліссельбургу, а Катерина II підписала акт про розподіл Польщі, ми сьогодні показуємо інсценізацію "Злочину і покарання" Ф.Достоевського...". Кожен глядач, коли б почув таке оповіщення, мусив би подумати, що у тих з телебачення "не всі вдома". Також не чув я, щоб представляючи драматургію Шіллера, коментовано: "не зважаючи на Освенцім, ми сьогодні показуємо "Розбійників" Шіллера...". Кожен глядач зразу подумав би: що їм сталося? Видно хтось там з'їхав з глузду. Є не до подумання, щоб львівська чи київська телебачення оповішала передачу в цей спосіб: "незважаючи на те, що у в'язниці на бригідках в міжвоєнних літах мучено синів і дочок нашого народу, не дивлячись на

те, що Залізняк умирав кілька днів в тяжких муках, ми сьогодні передаємо поезію знаного польського поета доби Відродження, Яна Кохановського...". Ці приклади вже з першого моменту збувають для нас абсурдально. Проте, чому втручення у програми про виставку картин з гуцульською темою не викликає враження консенсу? Чому саме українська культура знаходить в телебаченні таку атмосферу винятковості, яка мусить бути в якийсь спосіб з'ясована глядачам, щоб вони не роздумали неправильно абсурдального, в переконанні "Пегаса", захоплення їх дивитися виставу з українською темою. Гаразд, Хмельницький під Жовтими Водами дав здорового прочухана коронному в'язку, але що з цього має виникати сьогодні? начебто те, що не треба полякам показувати картин із зображеннями гуцулів, або не спрямовувати камери на творчі сучасної і минулої української культури? Це правда, телебачення ще якось радить собі з картинами, проте з думками вже ніяк не може діяти толку. Поки працюють камери - можна спокійно всидіти перед телевізором. Мікрофони проявляють усю бездарність мислення телебачення та його бездонну інфантильність.

III. У березні мали місце дві незвичайно цікаві події (на перший вигляд небажливі і третьорядні) які кидають світло на дилему сприймання українського політичного ситуації останніх років в Польщі. Отож побачила світ книжка знаного українофоба з Катовіц, Едварда Пруса, під заголовком *Українські атамани*, присвячена "українським націоналістичним батальйонам". Гаразд, право на роблення антиукраїнської пропаганди належить до основних прав людини і громадянина і, як демократи, мусимо цей факт визнати, хоч робимо це неохоче. Але чи Центральна кваліфікаційна комісія при міністрі вищої освіти мусить зразу же кожному антиукраїнському пропагандистові надавати звання доцента на підставі його доробку у ділянці "українознавства"? Ян Гергард сам добре знав, яка

історична вартість "Лун в Бєшпадах" і не біг негайно в Ц.К.К. домагатися звання доцента. Був по-солдатськи скромним і відмінно виповнював довірені йому завдання. Водночас у березні дав коротеньке інтерв'ю знайомому католицький письменник, голова Головної управи патріотичного руху національного оновлення, Ян Добрачинський. Між іншим він сказав, що наближаються сімдесяті роковини повернення самостійності у листопаді 1918 р., що ПРООН приймає патронат над цими роковинами, а він виступає перед урочистостями. По тому доданий, що у зв'язку з сімдесяти роковинами самостійності слід пригадати суспільству постать видатного політика Романа Дмобського. Нам не треба пригадувати цього політика, ми його прекрасно знаємо. Був головним ідеологом і вождем національної демократії, націоналістичного руху, який мав для нас, українців, дуже цікаві пропозиції сходу із своєю історією як народу. Не стану уточнювати їх, щоб не псувати клімату польсько-української дружби. Постає натомість декілька істотних для нас запитань. По-перше, якщо ПРООН починає поширювати погляди Романа Дмобського і хоче пригадати цю постать, то що в ПРООН робить суспільно-культурне Товариство українців у Польщі? Чи УСКТ репрезентує в ПРООН також тих українців, яких сім'ї загинули в роки останньої війни, або у сорокобих роках від рук НСЗ - збройної сили націоналістичного руху? По-друге, Едвард Прус провводить антиукраїнську пропаганду під приводом, що нібито пише про негативні традиції українських націоналістів та їхніх провідників - яке тоді в дійсності ставлення політики до традицій націоналізму? Чи традиції націоналізму є в своїй основі погані й через це відсторонювані, а чи може є в основному позитивні й визнавані? Висказання Яна Добрачинського, як здається, засвідчує, що націоналістичні традиції політично визнавані та мобілізовані офіційними політичними установами, а засоби масової інформації - в цьому випадку, Польське телебачення, надають їм відповідної лунності. Кампанія Едварда Пруса, включаючи його найбільшу публікацію - *Українські атамани*, як здається, підказує (кому?), що націоналістичні традиції в загальному є оцінювані негативно. Тоді чому Роман Дмобський має бути ідейним патроном сімдесятих роковин самостійності Польщі, а тимчасом українські націоналісти є об'єктом політичних памфлетів? Який діалог та

остаточний критерій ставлення до націоналізму я ко-го з двох польських письменників – Добрачинського чи Пруса маємо брати як зразок і чому? Крізь дилеми, які мене терзають у зв'язку з цими двома прізвищами проблискує у мене в голові думка, що це можуть бути мимі занепокоєння, існує-бо переконлива раціональна відповідь. Просто польські націоналісти є добрі тому, що польські, тимчасом українські погані, тому що українські. Побожуюсь однак, що пояснивши собі в такий спосіб справу, сам себе ставлю у гурт ідейних учнів Романа Дмовського, тому що її ідейним джерелом є очевидно прославлена ендецька теорія національного егоїзму, як фундаментальної політичної доктрини національної демократії. Задумуюсь над тим, чи можу тепер розраховувати на посприятелів поставлення до мене, як українця, Едвар-

да Пруса, якщо я вступив у школу політичного думання Романа Дмовського? Чи це хоч частково не усуває з мене табра "бути українцем"?

Молодим чутливим українцем пропоную постійно читати Яна Добрачинського і Едварда Пруса. Оба письменники дають багачко цінного матеріалу для роздумів над сучасними дилемами українців в Польщі. Це конструктивний, непередбачений автором, хосен відчитання письменства Едварда Пруса, не кажучи вже про його видатну роль у процесі інтеграції українського середовища в Польщі, якому деколи здавалося, що можна собі дозволити на повний ком-форт безтурботності, якою в цій ділянці душі втіша-ється більшість їхніх робесників.

Хронікер

Теологія і християнська культура давньої Русі з перспективи минулих століть

Від 8 до 10 березня 1988 р. в Католицькому університеті в Любліні проведено науковий сим-позіум під патронатом Комісії Єпископату з справ єкуменізму. Симпозіум влаштував Єкуменічний інститут Католицького університету в Любліні. Йо-го тема: "Теологія та християнська культура давньої Русі з погляду минулих століть". Симпозіум мав єку-менічний характер і був влаштований з метою вшан-увати Тисячоліття Хрещення Київської Русі.

Пробідною думкою симпозіуму були слова гімну поміщеного у трактаті "Слово о законі і благодаті" Іларіона, першого київського митрополита з русь-ких (XI ст.): "Христос побіди". Ці слова відпові-дають латинській аклямації *Christus vincit*. Таким спо-собом поєднують формулу руську та латинську, що засвідчує про зв'язки, які існували поміж давньою руською державою та Заходом.

Взяти участь в симпозіумі були запрошені пред-ставники українського католицького об'єднання Польсь-кої автокефальної православної Церкви, а також некатолицьких Церков об'єднаних в Польській єку-менічній Раді.

На жаль, Польська православна Церква відмови-лася взяти участь в симпозіумі. Лише як спостереж-ник, був присутній парох люблінської парохії.

Під час симпозіуму свої реферати зачитали прав-ославні священики з СРСР: єп. Анатолій ("Пам'ят-ки домонгольського періоду в руській теологічній думці"); а також Геронім Інокентій ("Новий Завіт "Чудовський" [біля 1355 р.], як пам'ятка слов'янсь-ко-руської літератури"); проф. Дмитрій Оболенський з Оксфорду ("Хрещення княгині Ольги"); проф. Гер-гард Польський ("Єкуменічні значення тисячоліт-ніх конгресів"); о. проф. Болеслав Кумор з Католи-цького університету в Любліні ("Проблема зв'язків Церкви в Київській Русі з католицькою Церквою до половини XIII ст."); др Володимир Мокрий з Кра-кова ("Зв'язки Київської та Галицько-Волинської Русі з Римом в X-XV ст."); доц. Стефан Козак з Вар-шави ("Дорога на Русь спадщини Кирила й Мефо-дія"); проф. Вацлав Гриневіч з Католицького універ-ситету у Любліні ("Христос побіди". Пам'ять про хрещення Русі в писаннях митрополита Іларіона [XI ст.] та св. Кирила з Турова [XII ст.]).

Зачитано також реферати неprisутніх: проф. Томаша Шпідліка з Риму ("Печерський патерик" в обороні спільного життя монахів"); проф. Франціш-ка Селіцкого з Вроцлава ("Провидіння Боже в жит-ті народу та людини на сторінках найстарішого руського літопису"); о. проф. Джона Меєндорфа з Нью-Йорку ("Загальність свідчення а тотожність до-кальної Церкви: досвід російського православ'я").

Завдяки присутності лекторів із Сходу й Захо-

ду, симпозіум відзначався дуже широким охоплен-ням тем. Відчувалося безсторонність в представлю-ванні проблем. Хоч теми симпозіума відносилися до давню минулих часів, то запалені диспути та полеміки, що часто спалахували, засвідчували про все-ще живу актуальність, про велике зацікавлення епохою та її проблематикою.

Мій звіт не є спробою предтавити всі пита-ня, які обговорювалися під час симпозіума, скоріше він характер суб'єктивного вибору з-поміж бага-тьох порушаних там проблем. У своїй роботі я за-торкнула слідуєчі теми: 1.) Початки христіанізації Русі в історичному аспекті, а також оцінка цього факту в тогочасному письменстві. 2.) Контакти Церкви в Київській Русі з Римською Церквою в період від X до XII ст. 3.) Значення староцерковно-слов'янської мови для виникнення отароруського письменства та культури. 4.) Головні теми та напрям-ки руської теології до кінця XIII ст. 5.) Теперішній стан діалогу між католицькою та православною цер-квами. Єкуменічні акценти у літургіях, які відпра-влялись під час симпозіуму.

1. Перші, легендарні згадки, які доторкалися конта-ктів руських з християнством знаходимо м. ін. у найстарішому руському літописі "Повісті минулих літ", остаточно зредагованому бл. 1113 р.. У літописі знаходимо опис мандрівки св. апостола Андрія вго-ру Дніпра, його молитву та поставлення хреста у місці, де згодом виникне Київ.

Першим історично засвідченим володарем Русі, який охрестився, була княгиня Ольга. Проте виявля-ється, що досі неуточненою є відповідь на питання, точно коли та де вона прийняла хрест? До нині не встановлено, чи Ольга хрестилася під час подорожі в Константинополь 957 р., деякі-бо тогочасні джере-ла заперечують цьому а інші промовчують. Це могло б означати, що подорож Ольги мала торговельний характер.

Хрещення Ольги не було рівнозначне з христия-нізацією Русі. Навпаки – після її смерті перебагу знов взяли язичеські традиції. Почин княгині Ольги підготував Київську Русь до майбутньої христия-нізації, отже не був він знівечений.

Натомість хрещення князя Володимира в 988 р. – це багата подія в історії Русі. З погляду моти-вів, які остаточно штовхнули князя підняти це рі-шення, цій події дається різні оцінки. По-різному дивляться на факт хрещення також тогочасні істор-ики. Постає питання, кому в дійсності слід завдя-чувати християнізацію Русі?

Візантійські джерела XI ст. промовчують про цю подію, це може означати, що у Візантії не доцільно її значення. Народ Київської Русі в очах візантій-ців залишався варварським народом. Отже, попри

те, що Русь прийняла хрещення з Візантії, ця подія здійснилася без дійсної участі самих візантіяців.

Німці сприйняли хрещення Русі дуже утилітарно, як засіб для здійснення своїх політичних та дипломатичних планів. Вінчання Володимира з сестрою імператора Василя II, Анною, було навіть визнано як жест, що ображає німців, тому, що Анну призначено Оттоном III.

З вищесказаного виходить, що за межами Київської держави, факт хрещення прийнято, як подію трибіальну - елемент політичної гри.

Як оцінювали цю подію в Київській Русі?

Найстаріше родиме свідчення, церковна промова "Слово о законі і благодаті" Іларіона, визнає Володимира як дійсного хрестителя Русі та виключно його вчителя нової віри. Іларіон порівнює Володимира з Константином Великим, а Київ називає Новим Єрусалимом. Так ось, хрещення Русі бачає підією, яка виростає понад звичайні, земські справи.

Подібне ставлення до хрещення знаходимо в "Повісті минулих літ", яка є відмінною "історією сакра" (тобто такою, у якій історичні факти тобкуються з релігійної точки зору). Тут хрещення має ранг визначної релігійної події, натомість мовчанкою обходиться услід земські мотиви. Обидва ці твори є доказом широкої самосвідомості тодішнього руського народу.

2. В X-XII ст. Київська Русь не дивлячись на т. зв. "охідню схізму", надалі визнавала ідею неподільної церкви. В цей період вона була посередником між сходом та заходом. До кінця XII ст. "східна схізма" мала локальний характер, не охоплювала своїм обсягом всієї східної Церкви - конфлікт, в основному розгортався між Римом та Царгородом.

Зв'язки Русі з римською Церквою за Володимира Ярослава Мудрого знаходилися в силі у численних династичних вінчаннях з латинниками (такі вінчання не вимагали диспенси), були вони також наслідком наслідувань до незалежності руської Церкви від Царгороду. В Русі були святковані латинські, не визнавані в Візантії свята. Розвивається культ св. Петра та інших шанованих на Заході святих, відбуваються паломництва до Риму, виміна мощів святих (м.ін. св. Климента). Скуменічно поставлений київський митрополит Іоан II, в листах до антипапи Климента III висловлює клопотання про єдність Церкви, наголошує на спільноті віри, а навіть визнає св. Петра головою Церкви.

Шойно в XIII ст., після татарського нашествя та перенесення митрополії на північ (до Володимира, згодом до Москви), контакти з Римом стають делаті бажчими.

Зв'язки з Римом продовжує Галицько-Волинська Русь. В XIII та XV ст. доходить навіть до короткотривалих уній з Римом. У 1375 р. в Галичі постоє латинська митрополія. Галицько-Західні зв'язки активізують унійні тенденції й таким чином підготували ґрунт для майбутньої Берестейської унії (1596).

Так ось, намагання руської Церкви до єдності мають свою довгу історію. Це не прагнення останніх літ.

3. Київська Русь приймала хрещення в часі, коли Візантія мала за собою 600 рр. інтенсивного розвитку, збісно, що руські тоді ще не могли похвалитися великим культурним минулим. Проте незаперечно, серйозне полегшення становив для них дорожок Солунських братів а також факт перенесення на Русь болгарської літературної спадщини (після ліквідації незалежності болгарської Церкви в XI ст.). Забезпечення староцерковнослов'янської мови, по суті зрозумілої для руського люду (інакше було б випадку латинської мови заведеної на Заході), водночас такою, яка поруч латини, греки та арамейської мови, вже в XI ст. одержала літургійні права, дало можливість безпосередньо зустрітися вже на початковому етапі християнізації, зі знаменитими здобутками слов'янської культури; а завдяки старослов'янським перекладам - з візантійською літературою. В результаті цього, мова сс. дала змогу на швидкий та бурхливий розвиток родимого письменства, прискорила введення рідних елементів в літургію, спричинила розвиток окремої національної

культури. Тому слов'янськість руського християнства здається бути вагомим бід його візантійськості.

4. Теологія давньої Русі не пішла тими шляхами, що західня. Вона розвивалася в напрямку менш раціоналістичному, не була так систематизованою, як це бачимо на Заході. Домінували в ній елементи релігійно містичні а не інтелектуальні. З цієї причини не розвинулася абстрактно-філософська література, немає схоластичних роздумів.

Найповніший вислів знаходить теологія в мистецтві та літературі. Іконографія, архітектура, музика зафіксували основні елементи тодішнього мистецтва, вони бо були нерозривно зв'язані з літургійним життям церкви, отже, були церковним мистецтвом.

Особлива роль випала іконі. У неї виразистий зміст, багато теологічної символіки. Вона є предметом культу. Проте найповніше теологія відобразилася в літургії: вона вчить віри, показує святих. Церковні співи містять повний курс догматики та моральної теології.

Ділянками особливо виділеними в руській теології були: гомілетика, агіографія (м.ін. життя перших руських мучеників - Бориса і Гліба).

Теми, які найчастіше порушувалися, це - моральні зауваження (parenesis), наслідування Христа, аскетизм, заохота до практикування покаяння.

5. Тисячоліття Хрещення Русі є ювілей не лише тих народів, що беруть свій початок від Київської Русі, тобто українців, білорусів, росіян, але також усього християнського світу, є свідом усіх християн. Ювілей цей ще більше наголошує в потребі єднання, приближування. Однак не йдеться ні про нову церковну унію, ні про поглинення християнського Сходу Заходом. Не йдеться також про уніфікацію всього доктринарних обрядів, літургійних мов, теології, духовності. Суть єдності в тому, щоб свідомо визнавати цю саму віру у повній Євхаристійній спільноті. Східня і Західня Церкви є сприйнятливими як обопільно вбагачуючі себе Церкви-сестри. Під цю пору досягнуто вже єдності молитви, частинно - єдності діалогу, бракує повної єдності Євхаристії.

Можна гадати, що у цих наслідуваннях до єдності особливу роль могла б мати Греко-католицька Церква. Тимчасом в листі польських православних єпископів до вірних, Берестейську унію представлено як штучний твір, як заваду в діалозі між Церквами.

Під час симпозіуму служено Богослуження, в яких було чимало єкуменічних акцентів. В інавгураційній літургії, яку відслужено під провідом сп.Пілляка, взяли участь також православні священики. Молитви читано в польській, сс., українській, білоруській та російській мовах. Співи та читання відбувалися в сс. та польській мовах.

Увечері, першого дня симпозіуму, в православній церкві та в Академічному костелі Католицького університету відслужено Службу Богу преждеосвященних дарів в грекокатолицькому обряді. Взяли в ній участь також православні делегати з Москви.

Увечері, другого дня, відбувся концерт релігійної пісні у виконанні хору грекокатолицьких семінаристів "Мойсей". Питомці зачитали також зразки староруської та української поезії.

В часі заключної, врочистої сесії слово Боже проголосив о. Кардинал Й. Глемп, Примас Польщі. Потім для всіх співав хор Католицького університету, в репертуарі якого знайшлися музичні твори зі Сходу і Заходу (м.ін. в грецькій мові).

Симпозіум закінчував соборна Служба Божа, в часі якої проповідь виголосив православний єпископ Анатолій. Взяли в ній участь представники українського католицького обряду: єпископ Примаса Польщі для грекокатоликів о. митрат І.Мартиняк та о. доц. др Януш Черський.

Так ось симпозіум був подією не лише науковою, але також релігійною а єкуменічною.

На кінець прагну ще поділитися кількома моїми спостереженнями, про які я не згадала раніше. Отже після доповіді сп.Анатолія, о.митрат І. Мартиняк звернув увагу на неправильне, замінне вживання

термінів "руський - російський", що, на жаль траплялося у доповіді єп. Анатолія. Він погодився з цією забaggioю і визнав її правильність.

В часі симпозиуму термін "Русь" інтерпретовано як країну, з якої беруть свій початок три великі народи: білоруський, російський та український, про що, особливо росіянам трапляється часто забувати.

Про глибоко екуменічну поставу єп. Анатолія (на противагу польським православним єпископам) засвідчує також (окрім присутності на греко-като-

лицькому Богооуженні) той факт, що він пробідав українських питомців у Любліні, виявляючи до них багато доброзичливості.

Православні гості з СРСР були очаровані греко-католицькою Службою Божою преждєосвященних дарів - відслужена молодими українськими теологами, вона, на їхню думку, заявила про життєздатність своєї прийдешності, про дійсні перспективи розвитку.

Варвара Мажак, Люблін, 8-10 березня 1988 р.

До Тисячоліття Хрещення Київської Русі

Два пастирські послання папи Івана Павла II

"Тогоднік Повшехні" від 8 травня п. р. приніс повні тексти двох листів папи Івана Павла II написаних з нагоди 1000-ліття Хрещення Київської Русі. Перший, під заголовком "Тож ідіть, і навчіть всі народи", датований 25 січнем 1988 року (оприлюднений 23 березня), скерований до всієї вселенської Церкви; другий, озаглавлений "Великий дар Хрещення", датований 14 лютим 1988 року (оприлюднений 19 квітня), скерований до католицької української спільноти. З уваги на значення цих послань друкуємо вибрані фрагменти.

Після папських листів друкуємо фрагменти Пастирського Листа Польської Апостолическої Церкви, який був оприлюднений у I-му за 1988 р. номері "Відомості Польського Апостолического Косцьола Православного".

Фрагменти листа папи Івана Павла II
"Тож ідіть і навчіть всі народи"

"Тож ідіть, і навчіть всі народи, християни Іх в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа" (Мт 28,19, Мр. 16,15).

Католицька Церква від гробів Святих Апостолів Петра і Павла в Римі, прагне виразити найглибшу вдячність Триєдиному Богу за те, що вищезгадані слова Спасителя тисяча років тому здійснилися над берегами Дніпра, у Києві, столиці Русі, коли її мешканці, йдучи слідами княгині Ольги і князя Володимира, через Тайну Хрещення були "вщеплені" у Христа. (...)

Київська Русь увійшла в середовище спасіння й сама стала ним. Її хрещення було початком нової хвилі святості. Було місієним фактом Церкви, новим важливим етапом у розвитку християнства: уся Церква спрямовує до нього свій погляд та духовно бере участь в радості спадкоємців цього Хрещення. (...)

Треба-бо, додержуючись вірності історичній правді, рішуче підкреслити, що за концепцією Солянських Братів, з допомогою слов'янської мови був введений на Русь стиль Візантійської Церкви, яка під ту пору залишалася у повній єдності з Римом. Оця традиція була пізніше оригінальним і, може, неповторним способом розвинена, спираючись на власну культуру а також завдяки контактам з західними сусідами. (...)

Отой факт визнання Єпископом Риму суверенітету Володимирового князівства заслугобує на увагу. Завдяки Хрещенню в 988 році, Володимир створив стійкі фундаменти для такої політичної, консолідації своєї держави, для її розвитку та інтеграції народів, що заселяли тодішні та пізніші його кордони. Це пророче рішення увійти до Церкви та ввести своє князівство в коло християнських народів, принесло йому почесне звання Святого та Батька народів, що від цього князівства беруть свій початок.

Таким чином, через факт охрещення Київ став особливим місцем зустрічі різних культур та релігійного проникання також з Заходу, доказом чого є честь віддавана деяким святим латинської Церкви. Згодом він став важливим осередком культурного життя та широкої місієної діяльності: на захід аж до Карпат, від південних берегів Дніпра аж до Новгороду та від північних берегів Волги - як було вже сказано, аж до берегів Тихого океану та ще далі.

Коротко кажучи, через новий осередок церковного життя, яким став Київ після прийняття Хрещення, Євангелія та дар віри дійшли до тих народів і земель, які нині зв'язані з московським Патріархатом - коли йдеться про православну Церкву, та з Українською Католицькою Церквою, яка повне причастя з Римською Столицею відновила Берестейською унією. (...)

Володимир охрестився відкриваючись разом із своїм народом для спасительської сили Христа, згідно із словами Петра, записаними в Апостолических Діяннях: "І нема ні в кім іншим спасіння, Бо під небом нема іншого імення, даного людям, що ним би спаслися ми мали." Приймаючи це ім'я, що "вище над кожне ім'я" і запрошуючи місіонерів Церкви, щоб це ім'я зашепили у серці слов'ян, які заселяють Київську Русь, "щоб кожен язик визнає: Ісус Христосто Господь, на славу Бога Отця", він добачав у ньому також вирішальний чинник людського поступу й гуманізму - так важливих для буття і розвитку кожного народу та держави. Тому він нав'язав до рішення своєї бабуні, святої Ольги, і надав її почині остаточної форми та ввів його у життя.

Хрещення Володимира Великого, а згодом його держави, мало важливе значення для усього духовного розвитку цієї частини Європи та для Церкви, а також для цілої візантійсько-слов'янської цивілізації і культури.

Прийняття Євангелія не було тут рівнозначне лише із введенням нового та цінного елементу в структуру даної культури. Воно було радше схоже на насіння, яке виростає і розвивається в новому ґрунті, в який було його вкинено, перетворюючи його та немов пристосовуючи до родження нових плодів. Така є динаміка Царства небесного. Воно подібне до "зерна гірничого, що взяв чоловік і посіяв на полі своїм. Воно найдрібніше з усього насіння, але, коли виростає, більше воно за зілля, і стає деревом, так що птаство небесне злітається, і кублиться в віттях його." (Мт 13,31-32).

Достойному Братові
Мироолаву Іванові
Кардиналові Лябачівському
Верховному Архiepіскопів Львівському
Українців,
Достойним Братам у Єпископстві
Священникам, Ченцям, Сестрам і Вірним
Українцям Католикам

1. Великий Дар Хрещення, прийнятий у Києві тисяча років тому, дав початок вірі й християнському життю серед народів Русі. З приводу, отже, цієї історичної річниці Церква Святих Апостолів Петра й Павла, і вся Католицька Тройця пісню вдячності і слави за такий неоцінений дар; і висловлюють свою велику радість, бо Хрещення, що було тоді прийняте, дало початок багатовісному Євангелію серед народів східної частини європейського континенту і навіть поза Уралом. З цієї події бере початок не тільки християнська, але також і культурна самобутність українського, російського й білоруського народів і, послідовно, їхня історія. Наступник Петра поділяє радість цього Тисячоріччя, як послав з цієї нагоди Апостольського Листа до всіх віруючих католиків, щоб сприяти відповідному духовному приготуванню до цієї події, так і цим Посланням бажає особливо звернутись до вірних Української Католицької Церкви, щоб відсвяткувати з ними чудесні діла, довершені Богом протягом цього довгого проміжку часу.

Тисяча років тому назад Всемогутній Бог, Владика Всесвіту й Господь історії всіх народів, огорнув свою безмежною любов'ю народ Київської Русі. Його до світла Євангелія Свого Сина Ісуса Христа, Спасителя світу. З Йорданських берегів, після майже десятих сторіч, діло спасіння силою Святого Духа, досягло земель, зрошених водами ріки Дніпра, де Господь вибрав Своїх слуг Ольгу й Володимира, щоб дарувати їхньому народові благодать святого Хрещення. Відтоді, через сторіччя Церкви, що зродились з Хрещення, яке відбулося у Києві, співають пісню вдячності на честь Пресвятої Тройці. З такою ж вдячністю дякують сьогодні за цей дар Народ і Українська Католицька Церква, що зросли з тисячорічної спадщини святого Володимира. (...) Хрещення "становить таїнствений зв'язок єдності, що діє між усіма, що через нього відроджені". Воно "спрямоване до повного визнання віри, до повного приєднання й установи спасіння, як це бажав сам Христос, та, накінець, для повного вклицання в євхаристійну спільноту" (2). 3. Серед тих, що були покликані до участі у цьому новому житті в єдності з Христом розп'ятим і воскреслим, є ваші предки Київської Русі. З ними на цій землі запалав святий вогонь Євангелія і почалося збистування про "величчі діла Божі" (Ді 2,11). Український народ географічно та історично зв'язаний з містом Києвом і тому має особливі причини радіти з річниці Тисячоріччя. Одночасно, він має щастя належати до великої сім'ї християнських народів Європи та всього світу. (...)

Ваша Церква зросла в своїй східній особливості на спадщині Хрещення святого Володимира і протягом сторіч розвинула власне обличчя, збагачуючись власною культурою, місцями богочинання, як також безліччю вірних, які разом із обоїми Пастирями, чутливі на вимоги чи то власної внутрішньої єдності, чи спільності з іншими Церквами і, особливо, з Римською Церквою.

Це все знайшло повний вислів у Берестейській Унії (1596), коли частина Єпископів Київської митрополії відновила зв'язок єдності з Апостольською Столицею. В цій спробі оживити, очевидно відновлюючи, повну єдність між Сходом і Заходом, помічаємо, висловлену, згідно з церковною свідомістю того часу обгрунтовану спонукку Берестейської Унії. Вона, однак, як вже було вказано, була випереджена іншими справами, яким давали почин люди, оживлені глибоким церковним почуттям. Між ними приємно мені тут в особливий спосіб згадати Київського Митрополита Ісидора, що взяв участь у Флорентійському Соборі (1439); він був визначним богословом і переконаним прихильником діалогу з Римською Церквою, яка, із свого боку, його вшанувала, підносячи його до кардинальської гідності і приймаючи потім його тілні останки в ста-

робинній базиліці Святого Петра (8).

Берестейська Унія, в намірі тих, які за неї зобов'язались серед усякого роду непорозуміння і суперечностей даючи нероз'яснені свідчення крові, як у випадку святого Йосафата, про глибоке і незмінне переконання, яке їх оживляло - не була спрямована проти нікого. Вона була спрямована до збудування Церкви, яка б, як на Сході, так і на Заході, раділа тією повною і наявною єдністю, яка має своє коріння в єдиній вірі та в єдиному Хрещенні. (...) 7. Бо в цей час історії спасіння, такий багатий надіями, дано нам відсвяткувати Тисячоріччя Української Католицької Церкви, яка стійко зайняла місце, призначене їй Провидінням у Вселенській Церкві поруч стількох помісних Церков як Сходу, так і Заходу.

Вітаю цілу спільноту Української Католицької Церкви, яка в хрещенні народу Києва бачить коріння свого власного існування і сьогодні живе у повній єдності віри і спільності тайн з Єпископом Риму. (...)

В час вашого великого Ювілею я почуваю себе духовно з'єднаним з Вами і з серця Церкви бажаю обійняти Вас в братніх обіймах перед усіма віруючими в Христа. В ім'я Пресвятої Тройці, Отця, Сина і Святого Духа, Римська Церква з особливим зрезумінням і любов'ю схиляється над усіма духовними Синами і Доньками святого Володимира, особливо над тими, які моляться і страждають за єдність із Вселенською Церквою.

В цей надзвичайний історичний момент для Вашої Церкви, випробування протягом останніх десятиріч великими супротивностями, бажаю ще раз підтвердити, що католицький вимір, так як і її особливі властивості, заслуговують на всю пошану. Цього вимагає братня любов, цього вимагає єкуменічне поклоніння об'єднаних братів Кирила і Мефодія, які обоїм прикладом пригадують на право кожного вірного бути пошанованим за збереження власної традиції, обряду, тотожності народу, до якого належить.

Нехай же майбутнє - бажане цього з цілого серця - дасть радість бачити подолання непорозуміння та взаємні недовіри, і визнане право кожної людини на власну самобутність та власне визнання віри. Приналежність до Католицької Церкви не повинна вважатись ніким як несумісна з добром власної земної батьківщини та зі спадщиною святого Володимира. Нехай же безліч ваших вірних зможуть втішатись справжньою свободою особистості та пошаною релігійних прав у прилюдному богочинанні, згідно з різноманітними традиціями, у власному обряді та з власними Пастирями. (...)

Віддаю цю тисячорічну подію, записану в історії вашої Церкви і вашого Народу, Триєдиному Богові. Вручаю у руки Господа людської долі святкування Тисячоріччя. Бажаю розпочати його з усіма Єпископами, Священниками, Ченцями, Сестрами і Вірними Української Католицької Церкви, розсіяними по всьому світу, та продовжувати і потім разом з ними під осяяним зором Пресвятої Діви Марії, присутності якої виповнює всю історію вашої Церкви.

І я завідаю народження Христа. Вона була присутня також при народженні Церкви Київської Русі. Тому я удаюсь в духовне паломництво до стіп Володимирської Богородиці, "яка постійно супроводжувала паломництво віри народів давньої Русі" (12). Удаюсь до собору Святої Софії, до стіп Матері Божої Оранти, "Нерушимої Стіни", що їй 950 років тому князь Ярослав Мудрий посвятив місто Київ та всю Русь. 9. Припадаю перед Тобою, о Мати найсолодша, Тобі віддаю усю долю української католицької спільноти.

О Мати єдності християн, вкажи нам певні дороги, що ведуть до цієї мети. Вчини, щоб на дорозі до цього великого діла ми могли деякі частіше зустрічатися з нашими Братами у вірі й разом віднайти божеські риси цієї єдності, за яку молився сам Христос.

О Мати Потіхи, складаю у Твої руки всі одвічні болі й страждання, молитви і приклад життя стількох твоїх дітей; Тобі віддаю надії й сподівання спадкоємців Хрещення Русі, які від Твого заступництва очікують, щоб коріння християнства міг побачити сяйво нового розквіту.

Пригорни до Твоїх грудей, о Мати, люд, що страждає з туги за всім тим, що втратив та не перестає надіятись на прихід кращих часів. Допоможи цим

Пастирський Лист Синоду Єпископів Святої Польської Автокефальної Православної Церкви до всіх духовних дітей в Христі з нагоди Тисячоліття Хрещення Русі

Улюблені в Христі Брати і Сестри!

В 1988 році здійснюється 1000-ліття Хрещення Русі. Прекрасний це ювілей! Не кожному поколінню дається така піднесена радість як нам.

Тому, хрестячись знаком святого Хреста, з глибини душі скажімо в молитовних висловах подяки: Хвала Тобі Боже, наш Благодійнику на віки!

Світло Христової віри поступово проникало темні пануючого на нашій слов'янській землі язичества. Так як сонце, поступово збільшуючи інтенсивність свого світла під час сходу, в апогею досягає найбільшої ефективності, так подібно з'явилося Сонце Справедливості, Христос наш Бог, Ісус Христос — справжня Ясність, наповнююча наших предків поган своєю ясністю і народ "світло велике побачив, а тим, хто сидів у країні смертельної тіні, засяяло світло". (Мт. 4,16). У події сповненій ласкавості, що мала місце тисяч років тому, повнотою Христової Світлості була освічена Київська Русь, коли ставився хрест кням у дніпрових водах. (...)

Коли говорити про Захід, то його просвіщення на слов'янських землях почалося набагато раніше, ще до хрещення Польщі (966). Саме тут, на Захід, на Великі Морави, прибули святі Брати, Кирило й Мефодій у 863 році, приносячи з собою Євангеліє та деякі інші тексти літургійних обрядів, перекладені на слов'янську мову. Велика в цьому заслуга великоморавського князя Ростислава. На його прохання з Царгороду було прислано святих Братів, що походили з Солуны. Слід сказати, що з цих часів Христове Світло почало проникати на північні та західні слов'янські землі. Як стверджують деякі знавці історії тих часів, хрещення Польщі не було подібне до хрещення Русі у Києві. Безсумнівно, князь Мешко був просвіщений учнями св. Мефодія. Він був також оженений з чеською княгинею Дубравкою, яка була близькою у вірі, як також впливовою східної християнської культури і літургії. Перехід Мешка під впливи Риму і римської літургії був спричинений турботою про його князівство і слов'янські племена, пригноблені агресивними германськими племенами. З цієї причини Мешко і шукав захисту в Римі і цей захист він там знайшов. На цьому початки місії учнів св. Мефодія припинилися і були взяті назад. Тоді, в XI ст., східне слов'янське християнство було прогнане і тоді запроваджено латинську форму християнства. Галь Анонім зачинив уста слов'янським літописцям і широко відчинив сторінки літописів для латинських збічаїв. Нечисленні сліди залишилися від тих часів. Усі пам'ятки слов'янської місії було безповоротно знищено. (...)

Як незвідані! Господні стежки! У 1947 році на західних землях Польщі, у Вроцлаві, відкрито православну парафію. Після тисяч років східне православ'я знов повернуло на своє, окреслене Божим Провидінням, місце, щоб свідчити Божу волю та неможливість протиставлятися їй. Під час місії св. Мефодія Паниця Господня щед्रो посадила свою віницю. В тих часах були єпископи в Смогожеві, Перемишлі, Поморському Камені та Кракові. З Кракова єпископ був перенесений до Вісльци а на його місце та на місце його кафедри засновано архієпископство з латинською кафедрою. Король Казимир Великий пробував урегулювати проблеми православ'я просячи

Твоїм вірним послідовникам, щоб разом з Тхніми Пастирями і в духовній єдності з Наступником Петра, змогли в радості святкувати Тисячоріччя і палкою душею співати пісню подяки Господеві й Тобі, Пресвята Мати Відкупителя, Діво Богородице!

Дано в Римі, при соборі святого Петра, 14 лютого — у празник святих Кирила й Мефодія — 1988 року, десятого Нашого Вселенського Архієрейства.

В 1370 р. Візантію прислати до Галича митрополита, що було здійснене. Митрополит Антоні забів канонічний порядок у східній Польщі. Ядвіга, дружина Великого литовського князя та короля Польщі також цікавилася долею православного люду, після коронації вона ставала на захист православних, який проявився в тому, що були вони вповні зрівняні в правах з латинниками. Сталося це в 1387 р. в зв'язку з прилученням Червоної Русі до Польщі. Таким чином в Польщі введено рівноправність усіх віруючих. Остаточну розв'язку ця проблема знайшла в Народній Польщі, за що ми повинні бути їй вдячні.

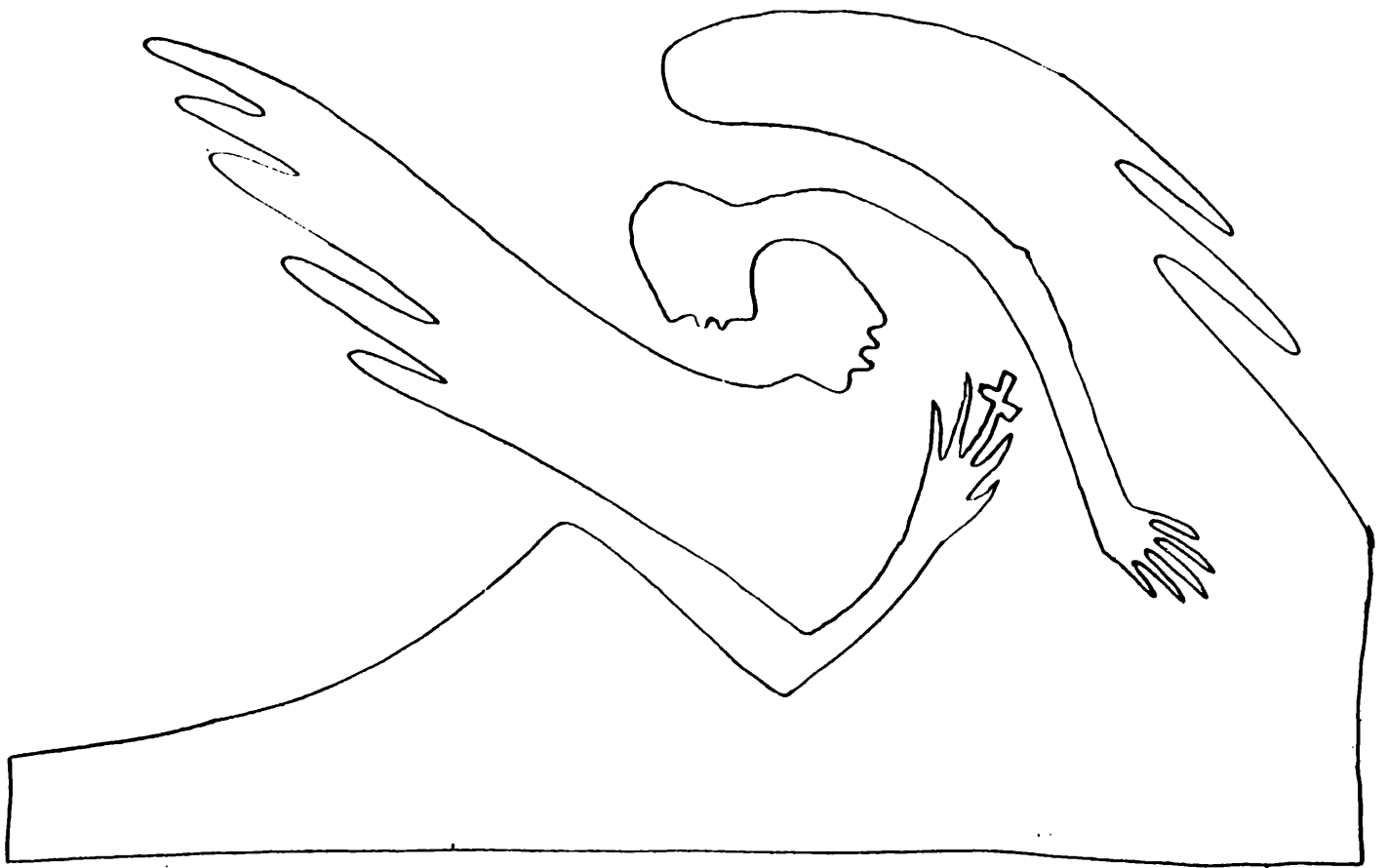
Коли на Заході православ'я було майже знищено, тоді, після хрещення Києва, воно швидким темпом поширилось до етнічних границь польсько-латинського населення. Два напрямки православної віри проникали до нашої країни. Перший, з Великих Морав, який внаслідок латинської експансії був начебто знищений і провалений; другий — з Київської Русі, маючи сильні імпульси активної місійної діяльності, розвивався з успіхом.

Таким чином східне джерело слов'янського християнства було сильніше від західного. Внаслідок цього воно дійшло аж до границь Кракова. В результаті конфронтації цих напрямків і історичних подій, аж до 1947 р. границя між християнством східним і західним-латинським проходила недалеко від Кракова, вздовж ріки Вісли. Більш-менш в такий спосіб визначилися границі східних впливів. На захід від цих границь поширилося латинське християнство. (...)

Як було вже сказано, сорок років тому, у 1947 р., відкрито православну парафію у Вроцлаві, а у 1951 р. на Західні Землі прибув православний єпископ Михайло Кедров, єпископ Вроцлавський та Щецинський. Сьогодні там діє 40 парафій. На Вармії і Мазурах — 30, в горах на Лемківщині — 35, а у Перемишлі відновлено давню перемишльську єпархію після трьохсот літ її неіснування. Незбагнення Господня воля відродила переслідуване православ'я немов живий вогонь — ясність, чого доказом є присутність святого православ'я на цих землях.

Греко-католицька Церква викликає особливе зацікавлення в історичному аспекті також і нині. Після персональної унії Польщі та Литви в Кребі 1385 р. та державної в Любліні у 1569 р. і врешті церковної в Бересті 1596 р. — були зроблені спроби з'єднати православних і римокатоликів. Оскільки дві перші унії виявилися стерпними для Литви та вдалими для Польщі, так третя, можна так сказати, виявилася неуспішною для обидвох сторін а набільш дволичною у своїх наслідках. Її внеском був розпад і розлад, внаслідок чого занепада ідея унії, тому, що її не проведено з Божої волі, а за людськими планами у відношенні до Литви та її православного люду.

Цю унію заведено неморальними методами. Забедено її двісті п'ятдесят літ тому. Вона принесла неполічені нещастя, море сіз православного люду, аж прийшов 1839 р., тоді наступив початок її занепаду. А згодом прийшов 1875 р. на Холмщині та 1946 у Львові. Наші греко-католицькі Брати залишилися без ієрархії і були залишені напризволяще. Ніхто ними не цікавився. Їх залишено самотніми після скасування греко-католицької Церкви під час Собору Ватиканського II.

Цієї Церкви вже нема, вона не існує. Що далі? Частина наших братів повернулася на лоно нашої православної Церкви, яка прийняла їх по-братерськи, даючи їм можливість жити їхнім церковним життям, у повному значенні цього слова.

Яка є доля грекокатолицької Церкви, що проіснувала двісті п'ятдесят літ?

В життя цієї Церкви прийшло щось нове: римокатолицька Церква покликала до життя на руїні грекокатолицької Церкви т.зв. Українську римокатолицьку Церкву із східною літургією. Немає української літургії римського характеру. А це означає, що грекокатолики є по суті римокатоликами, тільки для старшого покоління залишено східну літургію. Берестейська унія мала на меті ліквідувати православ'я на користь латинських традицій. Тепер стало очевидне, що це не було з'єднання а прозелітизм, здійснюваний всілякими способами.

В епоху діалогу та наспівань до єдності, ми, православні, не можемо довіряти рішенням та діяльності римокатолицької Церкви, аж не буде остаточно розв'язане питання унії. За поглядами деяких західних теологів, унія була великим успіхом та найбільшим добром Церкви, як особливо важливий початковий вклад у діло екуменізму. На це ми рішуче відказуємо — Ні! Нашим братам грекокатоликам залишилися одні: похилити смиренню голови і прийняти латинські традиції. Здається, іншого виходу немає. Невже нам треба розлучатися з Вами, Брати і Сестри? Невже отак розійдуться наші дороги? Невже необхідно Вам треба порвати зв'язки з Вашими Предками, які прийняли святе Євангеліє від святих Кирила й Мефодія та Київської Русі? Ось при нагоді Тисячоліття Хрещення наших земель подумай-

мо, куди нам іти далі? Ходімо разом дорогою, яку показав нам Господь, яку вибрали наші предки — одна, свята, соборна і апостольська Церква.

Наша мета — бути вірними Церкві, зберігати її незмінну догматичну науку та її природу, як окер-бнищу духа святого Євангелія. (...)

Отож, улюблені Брати і Сестри, обіцяймо вірність Господеві і Його святий Церкві, вірність до смерті, тобто назажди через прийдешні покоління до Його Суду Остаточного, коли станеться Його другий прихід у хвалі. Принесімо молитовні вислови Господеві, в Тройці Святий Єдиному Богу — Отцю і Сину і Святому Духові, за Його безмежне милосердя та святу любов до наших предків і до нас, їхніх нащадків. Яка це безкінечна радість і радість крізь слези переживати духовну єдність та зв'язок святої любові у повному пориві і контемплативній цілості великої події, коли під Києвом "радувалися небеса" у 988 р. Ті "радуючися небеса" радуються над нами і над нашою землею, коли увіходимо в нього слідами наших предків. Є це наша дорога, єдина дорога, що веде крізь земне життя до вічності, до Христа, до помешкань небесного Отця. Вічна пам'ять усім захисникам і борцям за святу православну віру!

Подяка і хвала Тобі, Господи, на віки!

Поблагослови, Господи, круг нового тисячоліття Твоєї ласки. Амінь.

У столічному місті Варшаві дня 29 вересня 1967 року
 ✙ Василій, Митрополит Варшавський і цілої Польщі
 ✙ Саба, Архiepіскоп Білоостоцький та Гданський
 ✙ Симеон, Єпископ Лодзький та Познанський
 ✙ Адам, Єпископ Перемишльський та Новосанчівський
 ✙ Бремів, Єпископ Вроцлавський та Щецинський

"Кобзар" (75 членів), яке організувало курси гри на бандурі, влаштовувало концерти, академії тощо.

Із празьких студентських хорів найвизначнішими були "Трембіта" (диригент О.Кухтин), 92-членний "Український академічний хор" (М. Рошахівський), "Українська співоча студія" (З. Сердюк) та "Студентський хор Українського педагогічного інституту" (П.Росиневич-Шуровська).

Наприкінці 20-их та 30-их рр. було кілька спроб об'єднати розрізнені українські організації в одне ціле. Ці спроби, як правило, не дали позитивних результатів.

На території Пряшівщини до 50-их рр. н.ст., вищих учбових закладів не було, тому у студентському житті брали участь лише учні середніх шкіл. 1895 р. у Пряшеві була заснована учительська семінарія, 1910 р. т.зв. "Горожанська" ("міщанська") школа. Обидві школи вели значну (хоч часто безуспішну) боротьбу проти офіційної політики мадяризації.

Переломним моментом в історії українського шкільництва на Пряшівщині можна вважати 1936 р., коли з ініціативи єпископа Гойдича у Пряшеві було засновано Греко-католицьку руську гімназію. Під час т.зв. "Словацького штату", уряд країни припинив фінансову допомогу Руській гімназії і вона змогла проіснувати лише завдяки фінансовій допомозі громадськості та Церкви.

Під час II-ої світової війни українське високошкільне студентське життя в Чехословаччині (Протектаті) значно занепало у зв'язку з політичними

обмеженнями, однак і у важких умовах воно не переставало виявляти свою активність. У Празі 1942-43 р. засновано студентське товариство "Січ", яке нараховувало 164 членів. Подібні товариства існували у Бріні та Братиславі.

Після війни (до 1949 р.) українські студенти у Празі та Братиславі були організовані в рамках Союзу молоді Карпат, центральний комітет якого був у Пряшеві. Студентський ансамбль СМК у 1949 р. з великим успіхом виступив на Світовому конгресі демократичної молоді у Празі. Студенти русофільської орієнтації у Празі видавали газету "Карпатська зірка" (редактор Петро Бунганич) та журнал "Коопер" (редактор І.Шлепецький).

Наш огляд українського студентського руху у Чехословаччині свідчить про його багату історію. Не все у цьому русові було позитивне. Були й перегиби, збочення та помилки. Основним завданням українських студентських організацій Чехословаччини 20-30 рр. була боротьба за засвоєння фахових знань та підвищення матеріального добробуту студентів. Але не меншу увагу приділяли ці організації поглибленню у студентів національної свідомості та вихованню у них любові до Батьківщини. А це, без сумніву, позитивні якості, з яких може (і повинно) черпати досвід і сучасне покоління українських студентів.

Микола Мушинка, 30/3 1988 р., Пряшів

Цікаві події

У нагоди 1000-ліття Хрещення Київської Русі Іван Павло II оголосив 23 березня 1988 р. папського листа "Тож ідіть і навчіть всі народи". Цей лист, датований 25 січнем 1988 р., скерований до Вселенської Церкви.

З цієї ж нагоди 19 квітня папа оприлюднив листа "Великий дар хрещення", словами якого він звернувся до української католицької спільноти в цілому світі.

У днях 8-10 березня в Католицькому люблінському університеті проходила сесія "Теологія та християнська думка давньої Русі з погляду минулих століть".

Її організувала Комісія єпископів для справ єкуменізму. Учасниками були науковці з усього світу, владики греко-й римо-католицького обряду Польщі, також представники Православної Церкви з СРСР.

У приміщеннях цього ж університету у квітні українська молодь з Любліна влаштувала Тиждень української культури. Програма охоплювала музичні концерти, фотовиставку, фільми. Завершенням була наукова сесія "Українці - поляки, - погляд у майбутнє".

У березні Анна Плотницька брала участь у виставці пз. "Польська інтермедіальна фотографія 80-их рр.", що відбулася у познанському Б'юро артистичних виставок.

Місяцем пізніше вона предствила у "Східній галереї" в Лодзі інсталяцію "Те, що вгорі - внизу".

У квітні в місті Рабенні (Італія) проходив міжнародний науковий конгрес на відзначення Тисячоліття Хрещення Русі-України, організований Гарвардським університетом і Міською радою Рабенні.

Італійський Інститут середньовічної історії та Польський Інститут християнської культури в Римі провели в цьому місті в травні міжнародну конференцію "Походження й розвиток слов'яно-візантійського християнства: хрещення 988 року крізь віки."

Гданськ приймав в днях 13-14 травня учасників наукової сесії "Тисячоліття хрещення Київської Русі", яку організували: гданське УСКТ та відділ сучасної історії Гуртка істориків Гданського університету.

Зал Старої Помаранчані в варшавському парку Лазенки був місцем концерту української камерної музики. Концерт відбувся 20-го травня, а організатором була Загальнопольська рада культури студентів національних меншостей.

Відділ слов'янознавства, історичний та мовознавчий відділ філіалу Польської академії наук у Кракові відкрили в днях 3-4 травня наукову сесію "Християнізація Русі та її наслідки для культури Європи (988-1988)".

Програму сесії складало 45 доповідей. Їх своєрідним доповненням були концерти церковної та української музики, виставки робіт Т. Венгріновича, Ю. Новосільського й українських стародруків.

Після головних торжественних святкувань 1000-ліття Хрещення Київської Русі в Москві (від 5-го червня), перенеслися вони до Києва, міста, в якому християнство на Сході Європи взяло свій початок.

За цей Світлий Празник кияни дякували Богові під час літургій, що служилися у Володимирському соборі, біля пам'ятника св. Володимиру над Дніпром і в Києво-Печерській Лаврі, яку напередодні ювілею передано Російській православної Церкві.

Червень - вперше на польській сцені появилася п'єса Миколи Куліша "Народний Малахія". Під заголовком "Реформатор", на сцені театру ім. Я. Кохановського її поставив Мацей Корбін. Текст переклав Станіслав Едвард Бури.

Одну з головних нагород XIV міжнародної виставки графіки у Кракові одержав Ігор Подольчак зі Львова. Раніше став лауреатом Перегляду малих форм графіки у Лодзі.

17 червня у галереї "Дзеканка" у Варшаві відкрилася виставка робіт Андрія Марущечка, Мирослава Машлянка й Роберта Мацеюка пз. "Тризуб".

